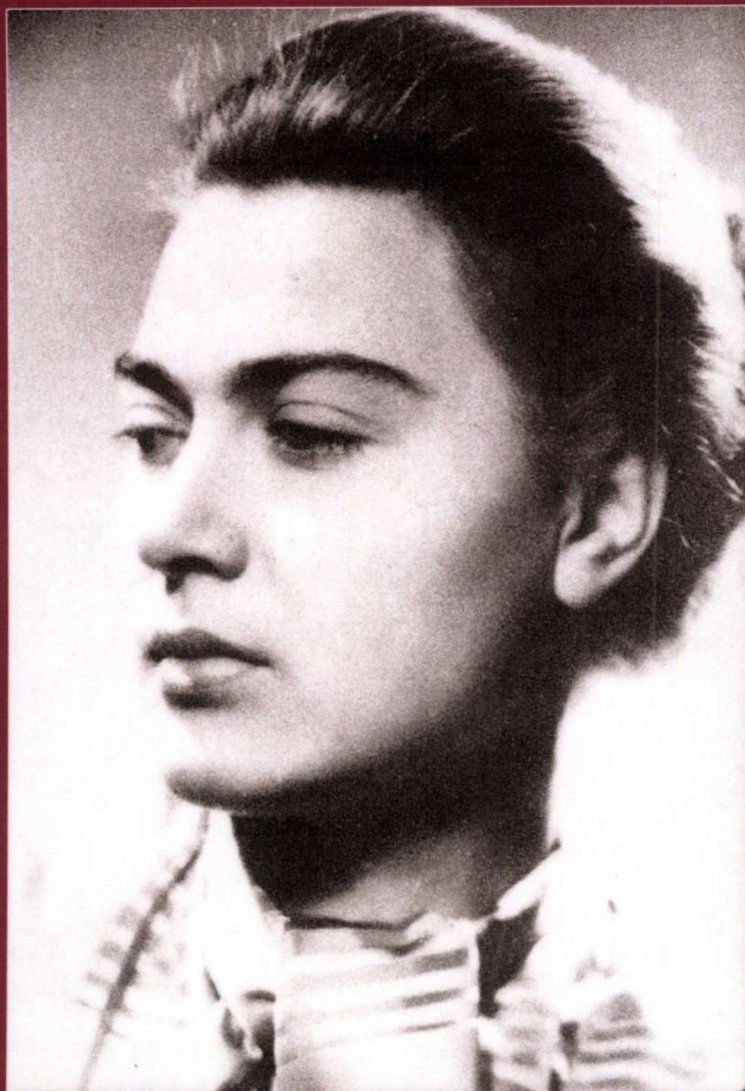
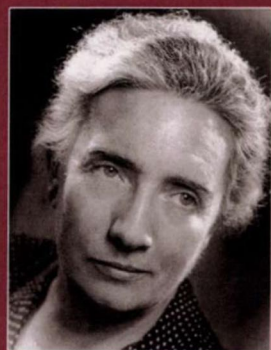
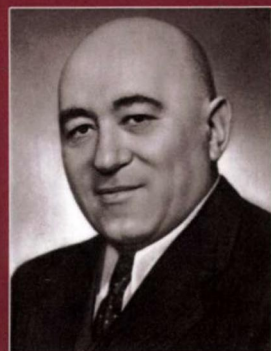

B. KÁDÁR ZSUZSANNA

SZERTEFOSZLOTT REMÉNYEK

POTOCZKY MÁRIA ÉS MAGYARORSZÁG, 1956.

KRONOSZ KIADÓ

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA

fotó: Bálint Zsófia

B. Kádár Zsuzsanna (Phd) történész

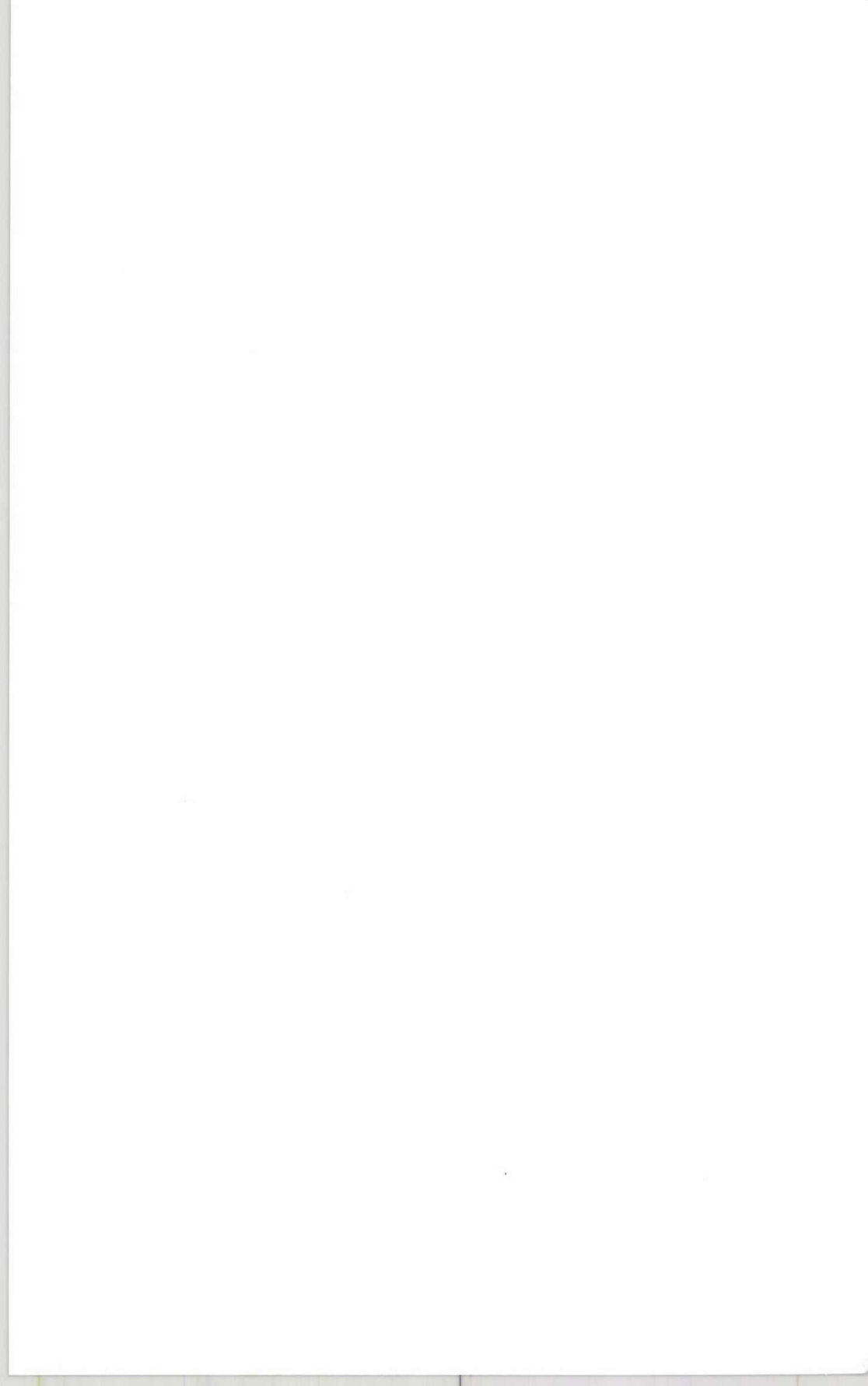
Önálló kötete

*Elrabolt remények. A magyar szociáldemokrácia
a párt felszámolását követően.* Napvilág Kiadó,
Budapest, 2012.

103

B. Kádár Zsuzsanna

Szertefoszlott remények

B. Kádár Zsuzsanna

SZERTEFOSZLOTT REMÉNYEK

Potoczky Mária és Magyarország, 1956

Kronosz Kiadó
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Pécs–Budapest, 2016

Kiadja a Kronosz Kiadó
és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Felelős kiadó
a Kronosz Kiadó ügyvezetője és az ÁBTL főigazgatója

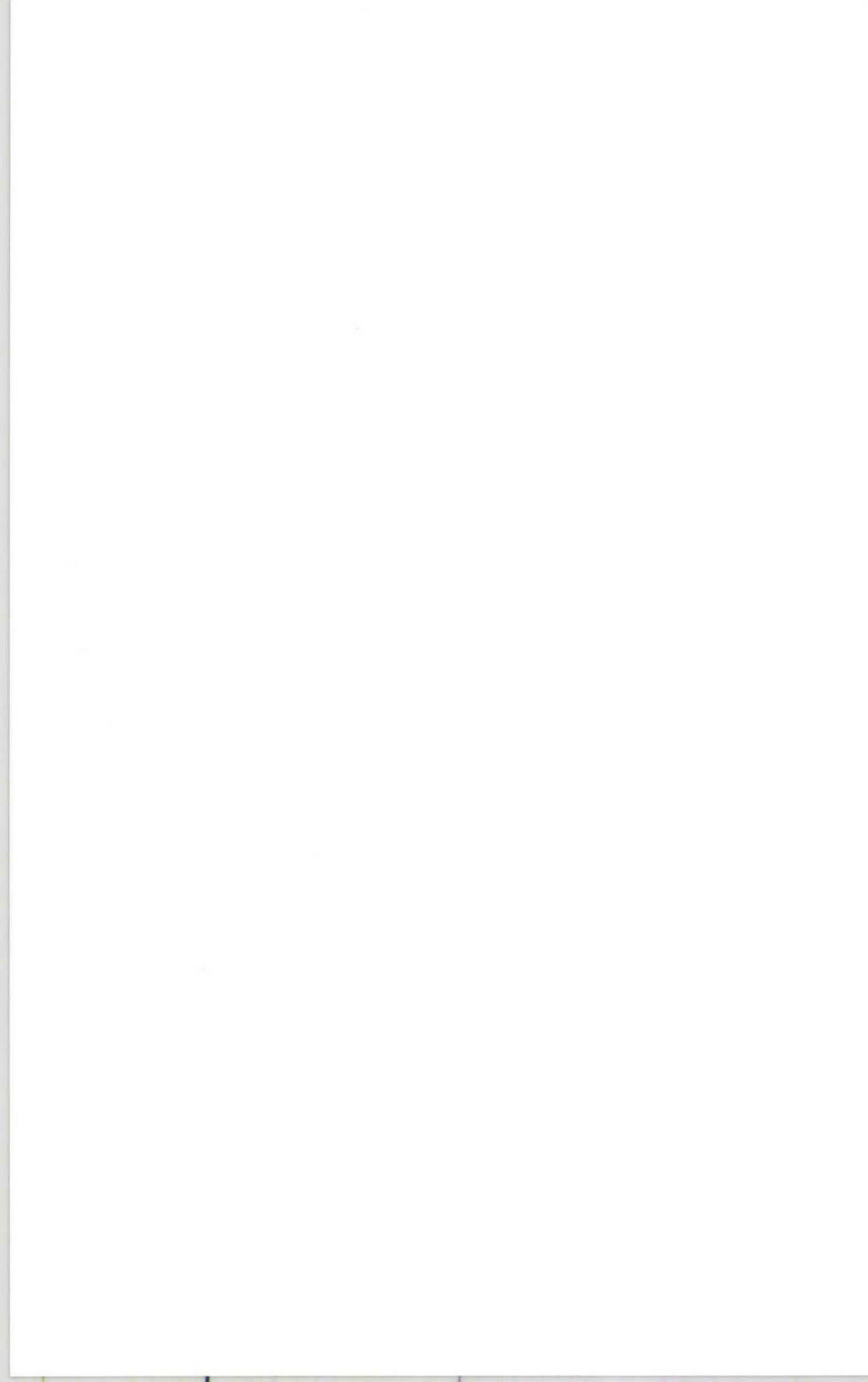
Borítóterv: Molnár Icsu István

ISBN 978 615 5497 86 5

© B. Kádár Zsuzsanna
© Kronosz Kiadó
© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

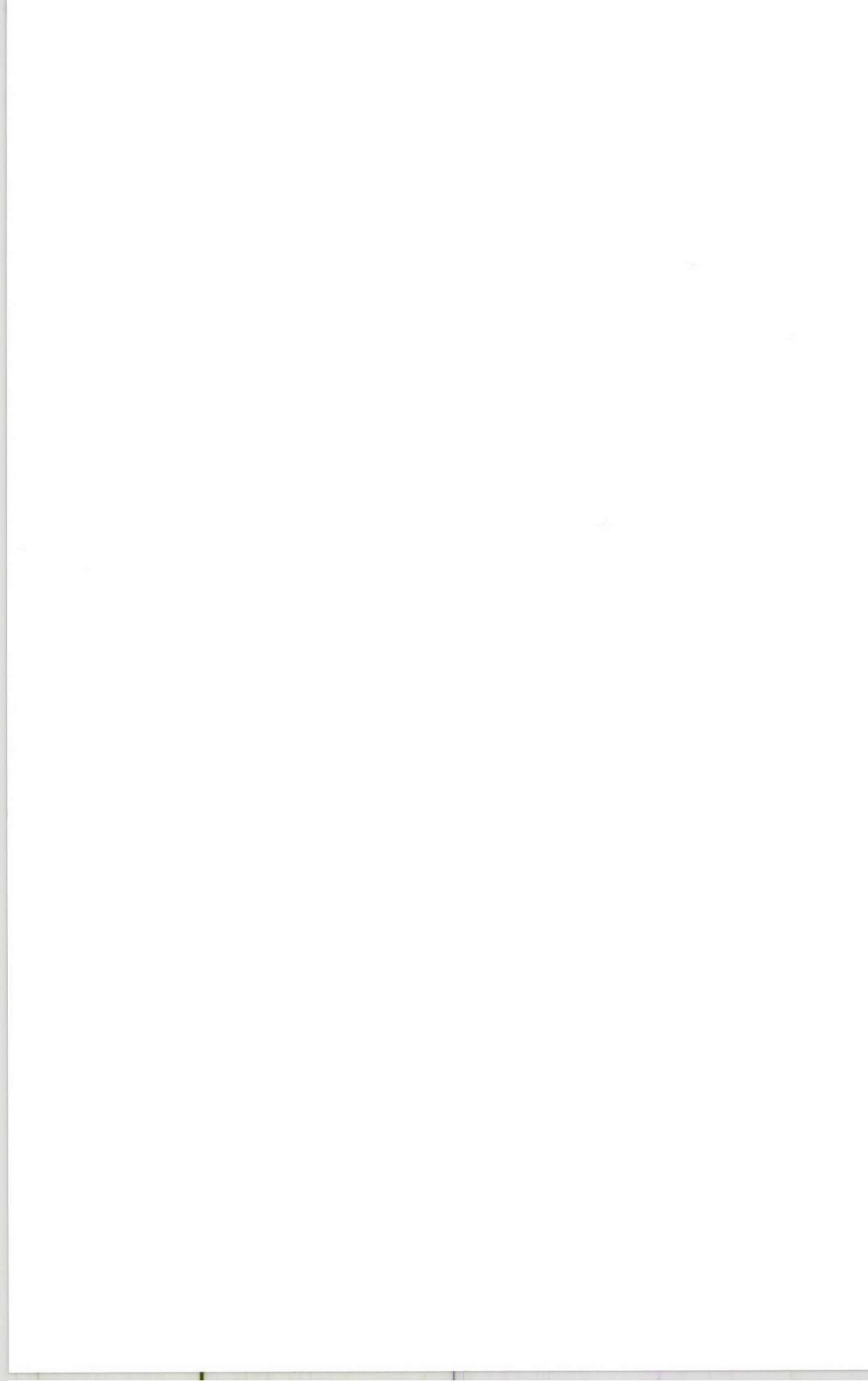
„Kevés az olyan esemény, amely a megfelelő időben történik meg. A többi pedig sohasem. A lelkiismeretes történész kijavítja ezeket a hiányokat.”

Hérodotosz

TARTALOM

Bevezetés – <i>A könyv meg a sorsa</i>	9
<i>Kéthly Anna előszava</i>	
<i>Maria Strasser könyvéhez (1957)</i>	18
I. Potoczky Mária – <i>A korai évek</i>	24
II. Perben és szerelemben – <i>A szocreál Mata Hari?</i>	32
III. Börtönévek – <i>Összezárva Kéthly Annával</i>	70
IV. Magyarország és 1956 – <i>Egy szemtanú beszámolója</i>	78
V. Az új haza: Ausztria – <i>A „második esély”</i>	109
A Potoczky-család	123
A kötetben szereplő fontosabb személyek életrajzai	125
Képjegyzék	156

BEVEZETÉS

A könyv meg a sorsa

Potoczky Mária 1956-ban, közvetlenül a magyarországi események hatására, németül vetette papírra emlékeit, gondolatait. Mindent maga gépelt be, még a friss élmények hatása alatt, szinte „önkívületi állapotban.” E spontaneitás erénye a könyvnek, ugyanakkor gyengesége is, de ekkor nem volt módja az adatok, időpontok ellenőrzésére. Különösen az 1956. november 10-e utáni időszak leírásában fordulnak elő pontatlanságok. Ezen eseményeket nem ő maga élte át, csupán másoktól hallotta. Ám miután a kéziratot több mint 30 év elteltével – kiadás előtt – újra kézbe vette, alig változtatott rajta.

De miért is íródott meg a könyv? 1956 novemberének végén későbbi férje, Peter Strasser egyik ifjúkori barátja, Matteo Matteotti rábeszélésére látott neki az írásnak. Matteotti egyike volt azoknak az újságíróknak, akik külföldi tudósítóként éltek át az 1956-os forradalmat Magyarországon.¹ Leszerződött egy olasz kiadóval² és nem egészen két hónap leforgása alatt elkészítette a kéziratot, amelynek olasz fordítását Leo Valiani³ gondozta volna. Ám a szerződés ellenére sem jelent meg ekkor a kötet, csupán

¹ Lásd erről Matteo Matteotti: *Le rivoluzioni promesse*. Loffredo Editore Napoli, 2000.

² A Mondadori kiadó vállalta a könyv kiadását, eredetileg *Comunisti contro Mosca* címmel.

³ Leo Valiani (1909–1999) olasz politikus, újságíró, történész. Fiumei születésű. Beszélt magyarul.

néhány részlete látott napvilágot még 1957-ben, különböző olasz folyóiratokban.⁴

1985-ben párjával, dr. Christian Broda igazságügy-miniszterrel Milánóban jártak, és Potoczky Mária újra találkozott a rég nem látott baráttal, Matteottival. Szóba került a kiadatlan kötet is, s Matteotti úgy vélte, a téma aktuális. Felmerült, hogy a könyv Nagy Imre halálának 30. évfordulóján, 1988-ban jelenjen meg. Hosszabb időt vett igénybe, mire Matteotti talált egy új kiadót,⁵ így végül 1991 novemberében, a római „Camera dei Deputati” könyvtárban mutatták be a kötetet,⁶ amelyen szerzőként Potoczky Máriát Marie Potoky Strasser néven tüntették fel.⁷

Potoczky Mária bécsi barátai sürgették a német nyelvű kiadást is. A kéziratnak egyetlen eredeti példánya létezett csak, egy 35

1. kép Matteo Matteotti

2. kép Leo Valiani

3. kép Dr. Christian Broda

⁴ A *Tempo Presente* olasz folyóiratban, 1957 novemberében és decemberében Maria Potoczky Strasser cikke „I funerali di Rajk” címmel jelent meg. Nelly Vucetich fordította.

⁵ Lucarini volt az olasz kiadó neve. Matteo Matteotti írt egy közel nyolc oldalas kiegészítést Potoczky Mária könyvének végére – ez a német kiadásból hiányzik –, melyben saját 1956-os szerepéről is megemlékezik (235–242.).

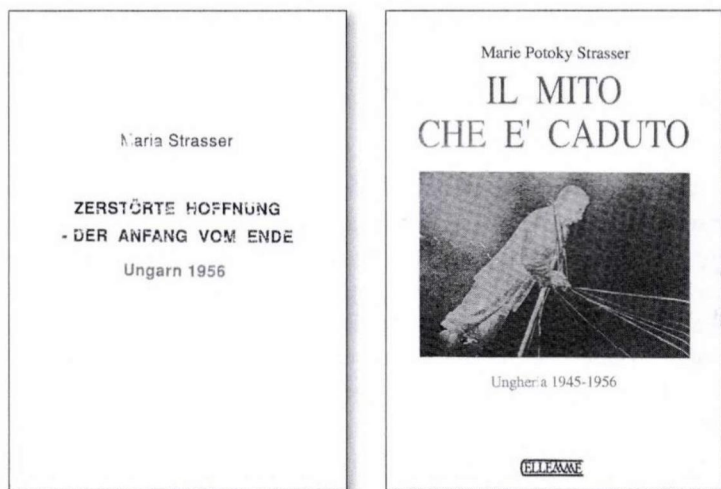
⁶ A könyvet a kétkamarás olasz parlament könyvtárában (a Szenátus könyvtára: „Giovanni Spadolini” Könyvtár és a Képviselőház könyvtára: Képviselőházi Könyvtár) mutatták be.

⁷ Marie Potoky Strasser: *Il mito che e' caduto. Ungheria 1945–1956* (Ellemme, Roma, 1991) 250.pp. (Prefazione di Kéthly Anna, Appendice: Matteo Matteotti.)

éves agyonhasznált, szakadozott iratköteg. A kéziratot ebben a formában az osztrák igazságügyi minisztériumban sokszorosították, hogy az érdeklődők számára hozzáférhetővé váljon. Végül 1992-ben jelent meg a német kötet Maria Strasser szerzői név⁸ alatt, a bemutatójára négy év múlva került sor Bécsben.⁹

A szerző rekonstrukciós kísérletét úgy jellemezhetjük, hogy egyfelől – nem „céhbeliként” – forrásmegjelölés nélkül dolgozott, a korszak, a téma és részben a körülmények sajátos egybeesése okán, másfelől – mintegy terápiás céllal – kiírta magából a saját történetét.

Sajnálatos, hogy nem a rendszerváltás idején jelent meg a mű magyar nyelven, hiszen Potoczky Mária akkor lényegesen többet tudott még 1956-ról, mint akár mi, történészek (természetesen eltekintve a kivételektől!). Manapság már 1956 elő- és utótörténetének témakörében könyvtárnyi szakmunka áll a rendelkezésünkre, így ez a lelkiismeretes, de amatőr rekonstrukciós kísérlet ma már kevésbé időszerű.

4. kép A könyv német és olasz kiadásának címloldalai

⁸ Maria Strasser: *Zerstörte Hoffnung – der Anfang vom Ende*. Ungarn 1956. (im Eigenverlag Maria Strasser, 333 pp.), Wien, 1992.

⁹ Paul Lendvai újságíró (Bécs) szíves közlése.

A könyv magyar nyelvű kiadási jogainak megszerzése után¹⁰ néhány, a korszakot kiválóan ismerő, a forradalom történetével foglalkozó kutatóval és kiadóval konzultáltam.¹¹ Többen kérlelhetetlen szakmaisággal gyakoroltak kritikát a lefordított mű egyes fejezetei fölött. Példaként álljon itt egy részlet a könyvből, ahol Potoczky Mária memoárírás közben dokumentumot is közzétesz, a MÉFB (Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága) október 28-i felhívását.

„Október 28-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem központi épületében megalakult a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága, amely magába tömörítette az összes értelmiségi szervezetet, írókat, művészeket, tudósokat, egyetemistákat egyaránt. A bizottság megalakulása után az alábbi felhívással fordult a lakossághoz:

»Magyarok! Polgártársak!¹²

A magyar nép hősi szabadságharca kivívta első győzelmét. Mint a rádióból már hallottátok, Nagy Imre miniszterelnök bejelentette legfőbb követeléseink teljesítését: az ÁVH feloszlását és a szovjet csapatok

¹⁰ Dr. Otto Müller levele Takáts Ádámmhoz, 2005. november 9. (A Szerző tulajdonában.) „Sehr geehrter Herr Rechtsanwalt, lieber Adi! Auf Grund deiner Anfrage erlaube ich mir mitzuteilen, dass ich mit Maria Strasser, die derzeit in einem Pflegeheim in Wien lebt, gesprochen habe. Sie hat sich selbstverständlich bereit erklärt, dass das von ihr geschriebene Buch über politische ungarische Verhältnisse in die ungarische Sprache übersetzt werden kann. Ich hoffe Dir mit dieser Mitteilung gedient zu haben und verbleibe mit freundlichen Grüßen, dein Otto.”

¹¹ Potoczky Mária olasz nyelvű memoárja szerepel az 1956 *kézikönyvében*. Főszerk. Hegedűs B. András; II. kötet Bibliográfia. Szerk. Litván György; Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 151.

¹² Csak a rendszerváltáskor jelent meg ennek az 1956. október 28-i felhívásnak a szövege ismét. In: *A forradalom sajtója (1956. október 23. – november 4.)*. A válogatást készítette: Szalay Hanna. Budapest, Magyar Krónika (1989) 128–130.

kivonulását Budapestről. Hiába mesterkedett körömszakadtáig Gerő Ernő bűnös klikkje, hiába próbálta meg elszigetelni a forradalmi tömegektől Nagy Imrét, aki hosszú évek óta és elsőként szállt szembe a nemzetvesztő Rákosi-féle politikával: hiába rágalmazta ellenforradalmároknak, fosztogatóknak a hős felkelőket, hiába adott parancsot az ÁVH-nak a tömeggyilkolásra, hiába hozott nyakunkra idegen csapatokat, a nép ereje nagyobbnak bizonyult a terrornál és győzött. Halottaink vére nem hullott hiába. Egyszer s mindenkorra véget ért hazánkban az a szégyenletes korszak, melyben egy néptől idegen bünszövetkezet bitorolhatta a hatalmat és tarthatta rettegésben az igaz hazafiakat, párttagokat és pártonkívülieket egyaránt. Véget ért az a korszak, amelyben büntetlenül lehetett zülleszteni és kiárusítani gazdaságunkat, természeti kincseinket. Véget ért a Rákosi-, Gerő-, Farkas-féle hazaárulók sztálinista politikája, mely ki akarta ölni a hazafiságot a nép és az ifjúság szívéből.

A győzelem e perceiben legelső kötelességünk, hogy meghajtsuk lobogónkat a hősök előtt. Dicsőség a szabadságharcos elődeihez méltó magyar ifjúságnak, dicsőség az elszántan harcoló munkásoknak, parasztoknak és értelmiségieknek, dicsőség derék hazafias honvédeinknek és rendőreinknek, akik az első perctől kezdve a nép mellé álltak, dicsőség mindazoknak, akik fegyverrel kezükben védték hadállásaikat a túlerővel szemben, és dicsőség az utca népének, mely halált megvető bátorsággal, fegyvertelenül vonult tüntetni a tankok és géppisztolyok elé. Köszönetet mondunk a szovjet hadsereg azon tagjainak, akik nem voltak hajlandók fegyverüket a magyar szabadság és a nép ellen fordítani.

Magyarok!

Büszkén állhatunk ismét a világ elé. Elszánt szabadságharcunkkal kivívtuk az egész világ haladó közvéleményének rokonszenvét és támogatását. Nemzeti becsületünk ismét teljes fényében ragyog.

Polgártársak!

A szovjet csapatok kivonulására ígéretet kaptunk. Ebben az országban most már a magyar népé a hatalom. A harcoló ifjúság mellé állt néphadseregünk, a rendőrség és a munkástanácsok, s a falvak népe.

Együttvéve elég erőnk van ahhoz, hogy megteremtsük független és szabad demokratikus életünket. Ezért a Budapesti Értelmiség Forradalmi Bizottsága arra kér minden hős felkelőt, minden fegyveres csoportot, valamint a munkás- és parasztfűsűságot, az egyetemistákat, a Petőfi Kör tagjait és a volt népi kollégistákat, hogy jelentkezzenek a nemzeti őrségbe, s a honvédséggel, a rendőrséggel és a munkástanácsokkal közösen biztosítsák az egész országban az áhított békét és nyugalmat. Reméljük, hogy további követeléseinket már békés úton, a kormánnyal egyetértésben vívhatjuk ki, a nép egységes erejével, a munkástanácsok intézkedéseivel, a falvak lakosságának demokratikus fejlődésével, a nemzetőrség és a többi hazafias fegyveres alakulat védelme alatt. Mindennemű – sztálinista vagy ellenforradalmi – restaurációs kísérletet visszautasítunk és visszaverünk.

Magyarok!

Lehetnek köztünk véleménykülönbségek, de a legfontosabb követelésekben egyetértünk, s javasoljuk a kormánynak, hogy a következőket tűzze ki programul:

1. A kormány haladéktalanul rendezze viszonyunkat a Szovjetunióval az egyenjogúság alapján. A szovjet csapatok kezdjék meg kivonulásukat az ország egész területéről.

2. Szüntesse meg a kormány a hátrányos külkereskedelmi szerződéseket. Hozza nyilvánosságra a már megkötött külkereskedelmi megállapodásokat, beleértve az uránércre és a bauxitra vonatkozókat is.

3. Általános titkos választásokat! A nép szabadon állíthasson jelölteket.

4. A gyárak, a bányák legyenek valóban a munkásoké. Gyárat, földet tőkéseknek, földbirtokosoknak vissza nem adunk! Üzemeink igazgatását a szabadon választott munkástanácsokra kell ruházni. A kormány biztosítsa a magánkisipar és a magánkereskedelem működését.

5. Szüntesse meg a kormány a kiszípolozó normarendezéseket. Gazdasági lehetőségeinkhez mértén emelje fel az alacsony béreket és nyugdíjakat.

6. A szakszervezetek legyenek a munkások valóságos érdekvédő szervezetei, szabadon választott vezetőikkel. Alakuljanak meg a dolgozó parasztok saját érdekvédelmi szervezetei.

7. Biztosítsa a kormány a mezőgazdasági termelés szabadságát és biztonságát az egyéni termelés és az önkéntes szövetkezetek támogatása révén. Töröljék el a parasztokat kirabló, gyűlöletes beszolgáltatási rendszert.

8. Szolgáltassanak igazságot és adjanak anyagi kárpótlást a tagosítással és egyéb törvénytelen intézkedésekkel sújtott parasztoknak.

9. Teljes szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadságot!

10. Október 23-át, nemzeti felszabadító harcunk kezdetének napját nyilvánítsa a kormány nemzeti ünneppé.

Budapest, 1956. október 28-án

A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága nevében:

Egyetemi Forradalmi Diákbizottság: Pozsár István, Molnár József, Varga János

Magyar Írók Szövetsége: Erdei Sándor főtítkár

Magyar Újságírók Országos Szövetsége: Haraszi Sándor, Vásárhelyi Miklós, Boldizsár Iván, Fekete Sándor

Magyar Képzőművészek Szövetsége: Bencze László, Somogyi József

Magyar Zeneművészek Szövetsége: Szervánszky Endre, Járdányi Pál

Az egyetemek tanárai részéről: Nagy Tamás, Major Máté, Kádár Iván, Markos György

Népi kollégiumok: Kardos László, Tókés Ottó

Petőfi Kör: Tánczos Gábor, Nagy Balázs

MEFESZ [METESZ]: Lievik György¹³»

A legfőbb követelés ekkor a harcok azonnali beszüntetése és a fegyverszünet elrendelése volt. Ez végre be is következett, győzött a forradalom, és Nagy Imrének ezután nagyobb mozgástere nyílt. A fiataloktól és a munkásságtól is kapott segítséget és támogatást a párt

¹³ Helyesen: Lievik György

központi vezetőségével szemben, melynek ereje ugyan percről percre csökkent, de még mindig elég jelentős volt ahhoz, hogy a további fejlődésnek útját állja.”¹⁴

Mindezek után joggal kérdezheti a tisztelt Olvasó, akkor miért is szorgalmaztam, hogy magyarul hozzáférhetővé váljon ez a könyv, amely oly sokáig az íróasztalfiókomban hevert? Le kell-e porolni, mi is – mai szóval élve – az „üzenete”?

Ismertem Potoczky Máriát. 1993-ban Bécsben találkozott össze a fiatal kutató és a sokat megélt és átélt idős, egyenes tartású, széparcú dáma. Schottengasse-i lakásán adta nekem levelezését Kéthly Annával – akkori kutatásom „alanyával” – és dedikálta olaszul megjelent könyvét.

A könyv magyarországi megjelentetésében dr. Otto Müller osztrák igazságügy-minisztériumi kabinetfőnök¹⁵ és az azóta elhunyt dr. Takáts Ádám zalaegerszegi ügyvéd segítettek. Paul Lendvai értékes tanácsait is megfogadtam, már csak azért is, mert egyike volt azoknak, akik a bécsi társasági életből ismerték Potoczky Máriát. A közeli baráttól, Dr. Heinz Fischer osztrák köztársasági elnöktől 2012-ben hosszú levelet kaptam,¹⁶ amelyben személyes élményeit osztotta meg a Strasser–Broda házaspárról.

A könyv magyar fordításán többen is dolgoztak az évek folyamán, Markos Juditnak, illetve férjének, Brenyó Józsefnek, valamint Márkus Rozáliának tartozom köszönettel.

1956 történetével kapcsolatban értékes szakmai segítséget kaptam Eörsi Lászlótól. Gyarmati Györgynek múlhatatlan érdemei vannak abban, hogy időről-időre rákérdezett az általa németül olvasott könyvre és sorsára. Majd 2015 nyárelőn lehetővé

¹⁴ Maria Strasser: *Zerstörte Hoffnung* i. m. 210–215.

¹⁵ Dr. Takáts Ádámmal 2007. szeptember 21-én jártam Bécsben az Igazságügyminisztériumban dr. Otto Müllernél, akivel interjút készítettem.

¹⁶ Der Bundespräsident, Dr. Heinz Fischer, Wien, am 20. April 2012. (a szerző tulajdonában)

tette, hogy kedvemre válogassak a kiadvány lefordított fejezetei közül, és készüljön *egy új könyv*, amelyben a családtörténetet én írom, az idézeteket pedig Potoczky Mária.

Azt a módszert követtem, hogy a könyv egyes fejezeteit, kiválogatott részleteit szerkesztettem bele¹⁷ egy általam kutatott és megírt családtörténetbe. Ezen keresztül is érzékelhető talán Potoczky Mária stílusa, egyénisége, s ahol kell, kiigazítom az emlékezet és az akkori információk pontatlanságait, felhasználva mai tudásunkat a forradalom időszakáról.

¹⁷ A Maria Strasser által jegyzett német nyelvű kiadás magyar fordítását használom. A könyv lefordított részleteit saját szövegemtől tipográfailag elkülönítve közlöm.

Kéthly Anna előszava
*Maria Strasser könyvéhez (1957)*¹⁸

A magyarországi forradalmi események egy vulkán heveességével és gyorsaságával törtek ki, meglepték az egész szabad világot, akik addigra már leírták a kelet-európai szatellit államokat. Legfeljebb rádióadásokkal nyugtatták meg lelkiismeretüket.

Ezekről az adásokról azonban jobbra bizonyosodott, hogy semmi kapcsolatuk nincs a magyar valósággal, melyben már érlelődtek a forradalom kitörését előkészítő és tartalmát meghatározó erők. A magyar forradalom nem a magyar írók hősie fellépésével kezdődött, akik bátran magukra vállalták a felelősséget. Amikor az 1945-ös demokratikus koalíciós pártokat 1948-ban csalással és erőszakkal megsemmisítették, a kommunista párt diktatúra minden hatalmat magához ragadott az országban. Röviddel ezután a magyar politikai és gazdasági élet megindult a lejtőn, melynek végén a teljes csőd várta. A magyar parasztokat

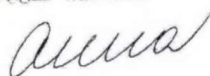
¹⁸ Vorwort von Anna Kéthly (1957) In: Maria Strasser: *Zerstörte Hoffnung* i. m. 28–35.; Kéthly Anna Potoczky Máriához 1957. január 18-án írott levelében utal arra, hogy Mária felkérte őt a bevezető megírására, de a vállalt határidőt nem tudja betartani. „Nagyon nehézze teszi a dolgot az is, hogy az angol szöveget nem tudom egyedül elkészíteni, és segítségre szorulok. De a Te szövegedet majd magyarul írom és majd lefordíttatjátok, ha még idejében megérkezik.” Lásd: *Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976)*. A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat válogatta és a kötetet összeállította Strassenreiter Erzsébet. Budapest, Napvilág Kiadó, 2011. 112–113. Végül Kéthly a bevezetőjét 1957. február 21-én küldte el Potoczky Máriának: Kéthly Anna levele Potoczky Máriához, 1957. február 4. In: *Kéthly Anna válogatott levelei* i. m. 113–116. valamint Kéthly Anna 1957. február 21-i levele Potoczky Máriának. (A szerző tulajdonában.)

Drága "sebikén,

nehezen írtam meg ezt az előszót, nem azért, mert nehezen írok, hanem mert nehezen jutottam hozzá. Remélem hogy nem ér oda túlkésőn. Nem is írok most többet e levélben, remélem hogy lesz időm a napokban részletesebben közölni sok mindent. Nagyon bízom abban hogy sikerül néhány hét múlva Bécsbe eljutnom, de hát erről még alig merek szólni.

Mindkettőtöket meleg barátsággal üdvözl

1957 II. 21.

5. kép Kéthly Anna levele Potoczky Máriának, 1957. február 21.

kolhozokba kényszerítették, és olyan növényeket kellett termesztetniük, amelyek számára a magyar talaj és a klíma nem volt megfelelő. Szörnyű pazarlás következett. Sok milliójába került ez az államnak. Az önállóan gazdálkodó kisparasztokat adókkal és beszolgáltatási kötelezettséggel terhelték, és gyakorlatilag megtiltották nekik a gépállomásokon lévő gépek használatát. Eszközeik és módszereik megutáltatták a parasztokkal a szövetkezeteket, habár a szabad országokban éppen a szövetkezetek jelentették a kisparasztok számára a boldogulást. A Magyarország legnagyobb agrárexportját jelentő tokaji borvidéket teljesen tönkretették. A diktatúra idején a népgazdaság jövedelmének korábban jelentős részét biztosító gyümölcsexport is nagyon lecsökkent, mivel a szakemberek java részét elűldözték.

Az iparban dolgozókat átirányították nagyszabású nehézipari programjukba. Kombinátokat építettek, de a termeléshez nem volt hazai nyersanyag, mindent hajóval és vonattal kellett importálni távoli országokból. Ennek a költségeit a munkások viselték, így életszínvonaluk jelentősen csökkent. A munkások még a létminimumhoz szükséges pénzt sem kapták meg, és a velük egyenjogúságot kívívó nőknek hozzá kellett járulniuk a családfenntartáshoz szükséges eszközök előteremtéséhez. A normában végzett munka és a sztahanovista hajsza aláásta

a nők egészségét, és megrövidítette életüket. Mivel nehézipari termékeinket szinte gyarmati áron kellett exportálnunk, üzemünk még az önköltséget sem termelték ki, ennek az áldozatai pedig ismét csak a munkások voltak.

Mivel a nők munkába kényszerültek, a családi élet szinte teljesen felbomlott. Hajnalok hajnalán felébresztették az anyák gyermekeiket, és elcipelték őket az üzemi bölcsődékbe és óvodákba. Ezek az intézmények olyan zsúfolásig megteltek, hogy a kicsikkel senki nem tudott foglalkozni. Így az anyai törődést nélkülözve kellett felnőniük. Egy hivatalos ankéton, melyet az Igazságügyi és Oktatási Minisztérium hívott egybe közvetlenül a magyar forradalom kitörése előtt, megállapították, hogy szeretet és törődés híján a kiskorúak érzelmszegénységben szenvednek. Ennek következményeként a kiskorú bűnelkövetők száma rapid módon növekedett, a hivatalos ankéton elhangzottak szerint számuk jóval meghaladta a Horthy-éra legrosszabb éveinek mutatóit.

Érthető, hogy ezeknek a jelenségeknek valahogy le kellett csapódnuk a nemzetgazdaságban, valamint a szellemi és művészeti életben is. Ám az alkotók számára előírt ideál a pozitív hős volt. A szocialista realizmus szerint az embert és világát nem úgy kell ábrázolni, ahogy van, hanem egy kigondolt sablon alapján. A tollforgatók, írók, drámaírók, képzőművészek és az újságírók is elviselhetetlennek tartották ezeket a bilincseket, mert azok akadályozták a szellem szárnyalását. Az író, aki lent vidéken a szenvedő parasztokkal beszélt, a másik, aki a zsúfolt vilamoson utazó munkások elkínzott arcát és kopott ruháit látta, a drámaíró, aki érezte, hogy az általa leírt frázisok visszhang nélkül maradnak, és nem a valós érzelmeket fejezik ki, csakúgy, mint a színész, akinek lélektelen figurákat kellett eljátszania, ők mindannyian egyre mélyebb konfliktusba kerültek önmagukkal, majd a rezsimmel.

A tisztességes emberek végül a világba akarták kiáltani, hogy látták a föld vérző szívét.

Így kezdődött a magyar gazdasági élet hiányosságainak és a politikai bűnöknek a leleplezése. Ezzel kezdődött a magyar forradalom. A fejlődés megérintette a diákokat is, akik a magyar szellemi, politikai és gazdasági élet örököseinek tekintették magukat. Érezték szüleik szenvedését

és nevelésükben is a szűklátókörűséget, a merevséget, mely megvonta tőlük a szabadságot, tudatára ébredtek, hogy ez az őket körülvevő világ nem jelenthet jövőt a számukra.

Az ifjúság töretlen lelkesedésével és bizakodásával rohantak bele a forradalomba. Fegyverrel akartak harcolni a szabadságért, a függetlenségért és a nemzet önrendelkezési jogáért. A magyar forradalom rendkívül nagy szolgálatot tett a szabad világnak. Leleplezte a diktatúra hazugságait és frázisait, bebizonyította politikai és gazdasági alapelveinek tarthatatlanságát és a demokratikus szocializmussal való teljes összeegyeztethetetlenségét. Megmutatta, hogy a diktatúra kifelé üres propaganda, és mindig csak a terrorra tud támaszkodni. Kifelé azt mutatta, hogy a proletárok kezében van a hatalom. Valójában azonban a proletariátus szenvedett a legjobban, és neki jutott a legkevesebb a fejlődésből.

A diktatúra mindenkivel üzletelt, kivéve azokat az osztályidegen polgári elemeket, akiket azért deportáltak, hogy saját alkalmazottaiknak pompás lakásokat tudjanak szerezni. Az elmúlt polgári kormányok alatt soha nem élt annyi osztályidegen olyan jól, mint a „népi demokratikus diktatúra” idején. Még azok az osztályidegenek is, akik a legjobb szándékkal csatlakoztak a diktatúra pártjához, még ők is megundorodtak attól, ami az egypártrendszer idején történt. Legtöbbjüknek a világháború előtt semmiféle kapcsolata nem volt a munkásmozgalommal. Polgári világuk jólétében közömbösen, vagy lenézően hallgatták, hogy a munkásosztály próbál kitörni nyomorából, amelybe a kapitalista társadalmi rend kényszeríti. Szervezkedésüket veszélyesnek tartották, mert fenyegette polgári nyugalmaikat. Ehhez véleményük szerint a munkásoknak nem volt joguk, ott kellett maradniuk, ahová az isteni és emberi törvények helyezték őket. Abban az időben, amikor a munkásmozgalomban tevékenykedtem, gyakran járt eszemben egy osztrák költőnek, Karl Kraus-nak néhány sora: „Wer wird von der Schuld Dich retten, dass Du daran nie gedacht!”¹⁹

A II. világháború befejezése után a fiatalokat megcsapta az új idők szele. Előítéleteiktől még mindig nem tudtak szabadulni. Nem értették,

¹⁹ Sose hitted volna, ki ment majd meg a bűnödtől!

hogy a munkásmozgalom nem azért haladt olyan lassan, mert vezetői a burzsoázia szolgálói voltak, akik ezt a haladást tudatosan akadályozták, hanem azért, mert a vezetők csak hosszú és keserű harcok után jöttek rá, hogy demokratikus eszközöket kell használniuk. Megértettük, és valljuk ma is, hogy a diktatúra építésre és nevelésre képtelen. Az ember ösztönösen tiltakozik minden ellen, amit rá akarnak kényszeríteni, legyen az akár a lehető legjobb dolog is. A diktatúra pártjába sok ezer polgári származású fiú került. A neofiták lelkesedésével fogadtak el egy erőszakrendszert, mint a haladás eszközét. De a diktatúra uralma nekik is megtanította, hogy ez az ugrás nem sikerült, hogy az építkezés legsebbei tervei csődöt mondtak, és az embereket nem előre vitték, hanem hátrahúzták.

E fiatalok legjobbjai együtt küzdöttek az értelmiségiekkel a magyar forradalomban. Talán akadnak köztük még olyanok, akik úgy hiszik, nem a rendszer volt rossz, hanem rosszakarató és tudatlan egyének okozták annak összeomlását. De remélem, és bízom is benne, hogy ha átgondolják a történeteket, rá fognak jönni, hogy az a diktatúra rendszer volt. És remélem, hogy ez a felismerés nem veszi majd el a hitüket és a kedvüket, és tovább fognak küzdeni, csak most már más eszközökkel, egy jobb és értelmesebb világért.

Ezen ifjak egyike e könyv szerzője. Hosszú hónapokat töltöttem vele egy börtöncellában. Éjjel-nappal összezárva. Nem látszott rajta, milyen küzdelmet vív lelkében, milyen érzések kavarnak benne az igazságatlan ítélet miatt. Tudtam, hogy nem személyes sebeit bántják. Azon töprengett, mi vitte őt azok közé, akik később üldözői és bírái lettek.

Ez a könyv egy felelet. Válasz azokra a kérdésekre, melyek az események felidézése során felmerültek benne. De mivel tisztalelkű embernek ismertem meg, tudom, hogy mennyire nehéz ez neki. Egy bukott rendszerből csak az tud könnyedén kiszállni, aki hasznot húzott belőle, és most keres egy új rendszert, ami eltartja. Aki önzetlenül dolgozott egy rendszerért, csak nehezen tud átkapcsolni, mert ösztönösen óvatosabb és bizalmatlanabb lesz egy másik kínáló rendszerrel szemben. De egy tiszta lelkű ember ezt a félelmet is le tudja győzni, és hitem szerint majd eljut oda, hogy a szocializmushoz vezető úton még több fáradságot és

nehezebb feladatokat vesz a nyakába, mint a diktatúrákban, ahol a terror és erőszak eszközei látszólag könnyű megoldásként kínálkoznak.

Ez a könyv a magyar forradalmi események egy szakaszát világítja meg. Szükség van rá. Mint ahogy más írásokra is szükség lesz majd, amelyek személyes vagy csoportos élmény alapján tisztáznak történelmi dokumentumokat. Amikor 1789. július 14-én a tömeg a Bastille-t ostromolta, még sem Franciaország, sem a világ nem számolt ennek az eseménynek a történelmi jelentőségével. Ma már tudjuk, hogy a francia polgárok akkor mérföldkövet raktak le a történelem útján. Azt hiszem, nem tévedek, amikor azt állítom, hogy a magyar forradalom is ilyen mérföldkő volt, amely meg fogja mutatni a következő századoknak, hogy a XX. századi diktatúrák, bármilyen színűek voltak is, minden diktatúra végének kezdetét jelezték.

Embermilliók számára a magyar forradalom jelentette az első reménysugarat arra, hogy egy kis nemzet harcolt, s a harcban életét, szabadságát, kenyerét, de mindenekelőtt fiait áldozta fel az emberi jogok elismertetéséért.

Azt hiszem, a világ még mindig nem látja ennek az áldozatnak a nagyságát, de tudomásul kell vennie, és minden erejével segítségünkre kell sietnie. Ez a könyv és más írások a magyar forradalom előzményeiről és eredményeiről biztosan hozzájárulnak majd ehhez.

I.

POTOCZKY MÁRIA

A korai évek

Potoczky²⁰ Mária az első világháború után négy évvel látta meg a napvilágot a Hernád-menti Belegrádon. A lengyel származású katolikus családnak²¹ mintegy ezerholdnyi földje volt a Miskolc melletti Kakbelegrádon és Berzéken,²² de a törvényszéki orvos papát²³ jobban érdekelte a hivatása, mint a gazdálkodás. Ha tehette,

²⁰ A Potoczky név magyarul Patakinak fordítható. Lengyelországban nagyon elterjedt vezetéknev (Potocki). Mária használta -y végződéssel, de -i végződéssel is található tőle aláírás.

²¹ A 18. századtól élnek Potoczkyak Magyarországon. További kutatásokat igényel a család lengyel, illetve osztrák főnemesi ágainak feltárása, annak kimutatása, hogy Jerzy Potoczky washingtoni lengyel követhez, Potocki József lengyel grófhhoz – Radziwill herceg vejéhez, az antonyini-i majorátus urához –, illetve Alfred József Potoczki volt osztrák belügyminiszterhez milyen rokoni szálak fűzték Potoczky Máriát és családját. Több Potoczki palota is található Európában, például Lvovban és Varsóban. A Magyarországon élő Potoczkyak közül a 2015-ben 90 éves Potoczky Júlia 1958–1989 között, a lap megszűnéséig a *Film–Színház–Muzika* újságírója volt. Potoczky Júlia Mária unokatestvére volt, azonban soha nem találkozott vele.

²² A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Miskolctól 20 kilométerre délkeletre fekvő Berzék községben ma is épségben megtalálható a 18. századi Potoczky családi kúria. A később klasszicista stílusban, 1823-ban átépített udvarház műemlék. Jelenleg itt működik a Polgármesteri Hivatal.

²³ Potoczky Dezső, dr. (1883–1967) főorvos Miskolcon. Az 1955-ben létrehozott Északmagyarországi Horgász Egyesület egyik megalapítója.

I. POTOCZKY MÁRIA – A KORAI ÉVEK

6. kép Potoczky Dezső

7. kép A berzéki sírkápolna

a hamburgi Koch Intézetben kutatta a maláriaszúnyogok okozta betegségeket. Mikor a nagypapa meghalt,²⁴ a család nyakába szakadt az 1919-ben kifosztott birtok, kb. 350 hold területtel, amely 1945-re 200 holdra csökkent. Tíz éven át jobbára az édesanyja²⁵ intézte az anyagi ügyeket. Ebben az időszakban született Mária.²⁶ Még kislány volt, mikor sikerült bérlőt találniuk, így azután a papa folytathatta orvosi pályáját, a közeli Miskolcon lett főorvos.

A 14 éves lány Miskolcra került a francia szerzetesek – Les Soeurs de la Visitation²⁷ – érdi iskolájába. Erről az internátusról

²⁴ Potoczky Dezső (1846–1910) országgyűlési képviselő. A Berzék határában található temetőben van egy 1898-ban épült neobarokk Potoczky-sírkápolna, ahová a világ minden részéről temetkeznek Potoczkyak.

²⁵ Potoczky Dezsőné, szül. Bodor Vilma (1888–1973)

²⁶ Potoczky Mária (1922–2007), bátyja Kálmán (1910–1996)

²⁷ Rend a Szent Mária-hoz. Az ún. Szent Mária apácákról lásd *Ordre de la Visitation* – Wikipédia : https://fr.wikipedia.org/wiki/Ordre_de_la_Visitation

mondta később, hogy „jó előiskola volt a börtönre”.²⁸ Ott tanulta meg, ha külsőleg fegyelmezi magát, akkor belül teljes szabadságban élhet. A tanítás német, francia és angol nyelven folyt, ennek a széleskörű nyelvismeretnek később nagy hasznát is vette.

Érettségi után, 1940-ben beiratkozott a Közgazdaságtudományi Egyetemre, elkezdett oroszul és spanyolul is tanulni, valamint ezzel egyidejűleg irodalmi és gazdasági folyóiratoknál is dolgozott. Ekkoriban került szoros kapcsolatba olyan szociológusokkal, etnológusokkal, akik az agrárkérdés iránt érdeklődtek. A háború és a családi birtokkal kapcsolatos teendők megakadályozták, hogy elvégezze az egyetemet. A családi birtokukról elvitték a zsidó bérlet, s aki a helyére került, minden mozdíthatót eladott. Mária bátyja, Kálmán a fronton volt, ezért neki kellett átvennie a néhány száz holdra zsugorodott gazdaságot. A modern, fiatal lány a kialakult helyzetben férfiakat is megszégyenítő módon állt helyt a gazdaság irányításában.

Még az egyetemen ismerkedett meg falukutatókkal, s lapszerkesztő bátyja révén cikkeket írt a Zilahy Lajos szerkesztette *Híd*²⁹ című újságnak is. P. M. kezdőbetűvel több riportját közölte a lap, s Babits Mihállyal Mária készítette az utolsó interjút.³⁰

1941 és 1943 között a Herczeg Ferenc vezette Magyar Revíziós Liga segédelőadójaként helyezkedett el, a Liga ügyvezető igaz-

²⁸ Idézi Pünkösti Árpád: Csúnya, csúnya történet. *Népszabadság*, 1996. szeptember 28. 20.

²⁹ *Híd* (Magyar fiatalok lapja alcímmel) hetilap, a Márciusi Front orgánuma. 1937 novembere és 1938 májusa között összesen hat száma jelent meg. Fellelős szerkesztője Potoczky Kálmán volt, szerkesztette Kovács Imre, Ölvédi József és Potoczky Kálmán. 1937 decemberében elkobozták a folyóiratot, Potoczky Kálmán, Kárász József, Kovács Imre és Erdélyi József ellen pedig eljárást indítottak. Lásd erről részletesebben: Feitl István: A Márciusi Front szétverése. Forrás: <http://www.polhist.hu/>. A Zilahy Lajos szerkesztette *Híd* című képes hetilap 1940 és 1944 között jelent meg.

³⁰ Látogatás Babits Mihálynál és könyveinél. *Híd*, 1941. április 15. 17. sz. 13. Köszönöm Téglás János Babits-kutatónak, hogy felhívta erre a cikke a figyelmemet!

gatója, Fall Endre mellett dolgozott gépirónőként és tolmácsként. A front átvonulását Miskolcon vészelte át.

Nem véletlen, hogy Miskolcon 1945-ben az elhagyott lakásokban maradt, gyűjtősnak szánt könyveket összeszedte, mint ahogy az sem lehetett véletlen, hogy a félre-eső szoba, ahová begyűjtötte őket, éppen a kommunista párt területi bizottságának az épületében volt. Ennek a kis „könyvtárnak” nagy szerepe lett Mária további életében, ugyanis itt ismerkedett össze a volt partizánnal, Nógrádi Sándorral,³¹ aki hasonló irodalmi érdeklődésű, olvasott ember volt, akárcsak Mária.

Első találkozásukról – természetesen név nélkül – Nógrádi is megemlékezik 1966-ban kiadott könyvében: „... a Kommunista Párt már ekkor nagy ígéret volt sokak számára, olyanok számára is, akikről el sem hitte volna az ember. Az említett napokban figyeltem fel arra, hogy a városi bizottság házában egy rokon-szenves, úri kinézésű lány [sic!] nagyon gondosan rendezgeti az akkor már 300–400 kötetre növekedett könyvtárat. Megkérdeztem, ki ez a lány. Elmondták, hogy a kórházi főorvos lánya, férjhez ment egy fiatal tűzértiszthez, aki a harcok alatt ütegével együtt átállt a szovjet hadsereg oldalára. Azt is elmondták, hogy a lány haladó szellemű, polgári családból származik és belépett a pártba.³² »Vajon mi hozhatta őt hozzánk?« Később megkérdez-

8. kép Potoczky Mária fiatalkori képe

³¹ Nógrádi Sándorra lásd legújabban megjelentetett életrajzát a *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990* című kötetben. Szerkesztette: Baráth Magdolna és Gecsényi Lajos. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 233–234.

³² Potoczky Mária 1945 márciusától volt a Magyar Kommunista Párt tagja.

MSZMP MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT
PI Arch.

TAGSÁGI KÖNYV

Sorszám 15
Név Nógrádi Sándor
Születési év 1894
A pártba való belépés kelte 1949
A tagsági könyvet kiállító pártszervezet neve Magyar Pártbizottság

a pártszervezet titkára
315. 1949. 30.
a kiállítás kelte

MSZMP KÖNYV
PI Arch. 1945

Hó	Kereset	Bélyeg kelte
Január		40-P
Február		40-P
Március		40-P
Április		50-P
Május		34-P
Június		34-P

9. kép Nógrádi Sándor MKP tagsági könyve

tem ezt a fiatalasszonyt, hogy mégis, mi vonzotta őt a kommunista párthoz...

Ezt a meglepő választ kaptam:

Csak a kommunisták tudják, hogy mit akarnak!”³³

Olyan jó kapcsolat alakult ki közöttük, hogy amikor Nógrádi német felesége és kisfia³⁴ Moszkvából megérkezett Budapestre, a férfi Máriát kérte meg, hogy segítsen a pesti fogadásuknál.

³³ Nógrádi Sándor: *Új történet kezdődött*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 25., illetve szerepel Nógrádi Sándor: *Történelmi lecke* című könyvében is. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. 273–274.

³⁴ Felesége Nógrádi Sándorné, született Hildegard Schwandt (1905–1964), fia Nógrádi Kálmán (1927–2003) villamosmérnök. A Nógrádi családról: <http://www.tell-online.de/x-bonusmaterial-tell-hilde-alex-kola.html>. Köszönet illeti az unokát, Nógrádi Gábort, aki elküldte a szerzőnek ezeket az információkat!

10. kép Nógrádi Sándor felesége, Hildegard Schwandt

11. kép Nógrádi Kálmán

12. kép Jándy Géza

Időközben, 1945 áprilisában Mária férjhez ment a MOKAN (Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja)³⁵ tagjához, ifjabb Jándy Gézához. Jándy katonatisztként műegyetemista lett, s így az ifjú pár felkerült Budapestre.

Az akkor már jó ismerős Nógrádi Sándor felajánlotta a talpraesett fiatalasszonynak, hogy menjen a kommunista párt központjába dolgozni. Rövid ideig a *Szabad Nép* című lapnál volt újságíró,³⁶

³⁵ A MOKAN-Komité 1944 szeptemberében alakult meg Miskolcon, tevékenységének köszönhetően a várost csak csekély mértékű háborús pusztítás érte. 1944. december 3-a után (a Vörös Hadsereg ezen a napon vonult be a városba) fegyveres karhatalmi szervezatként működött tovább, vezetőségi tagjai megszervezték a kommunista párt miskolci illetőségét. Az MKP és a MOKAN-Komité együttműködésének az eredményeként a miskolci Nemzeti Bizottságban kezdettől fogva túlsúlyban voltak a kommunista beállítottságú személyek, a főispáni pozíciót pedig a MOKAN-Komité vezetője töltötte be. 1945 februárjában a szervezetet feloszlatták. Lásd erről: Majzik Dávid: *A MOKAN-Komité szerepe a kommunista hatalomátvitel előkészítésében Miskolcon (1944–1945)*. Szakdolgozat, Miskolc, 2015. (Online: midra.uni-miskolc.hu)

³⁶ „Mária úgy képzelte, hogy újságíró lesz, de a *Szabad Népnél* csak Markos György szobája emlékeztette valamennyire a *Híd* légkörére.” – írta a Potoczky Máriával interjút készítő Pünkösti Árpád. In: Pünkösti Árpád: *A kor szerelme*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 160. (Online: Magyar Elektronikus Könyvtár – mek.oszk.hu/05100/05173/05173.htm)

Jándy Géza
test. másolt önéletrajz

16.

XIII. ker. Kirg. Párg.
Zudapest.

Önéletrajz.

Értelmiségi családból származom. 1922-ben születtem Sopronban. Apám akkor hírei hadnagy volt. 1941-ben érettségiztem, majd katonai akadémiára kerülttem, ahol 1943-ban avattak hírei hadnaggyá. Még középiskolai koromban elhatároztam, hogy mérnök lesz, és a terveimet szorosan ezzel a feladattal álltam összefüggésbe magvalósítani.

1943. okt. 1-én Miskolcon egy önkéntes intézmény mint középiskolát felépítettem az iskolát.

1944. tavaszi intézményt megszervezték és a 1. lovas hadosztályhoz rendelték alá. Még a fronton indultam előttem kapcsolatokba kerültem a Miskolc-Diósgyőri ellenállási mozgalmal. Híreket a magyar lovashadvezérlő Híreket - Varsói híreket utóvid-harcokba használták fel. Utóink egy hónapig követés után az igen nagy anyagi vonzerővel mind harcoképtelen lett és hátra irányították.

Október 11-én érkeztünk vissza Miskolcra. Ekkor újra felvettem a kapcsolatot a ellenállási mozgalmal Miskolc-i vezetőivel. Mindent elkövettem, hogy beosztásaim nyugatra telepítését megvalósítsam, és azt hiszem ki célnak, hogy az ittel együttesen a feladatokhoz sorjait (Vörös) Hadsereghez ment

majd elszegődött egy textilgyárba. 1947-től kezdve – Nógrádi Sándor ajánlására – a szabadságharc századik évfordulóját előkészítő centenáriumi központban (Miniszterelnöki Hivatal Centenáris osztályának előadója), azután a Minisztertanács sajtóosztályán tevékenykedett,³⁷ később a tervhivatal agrárdiszlokációs osztályát³⁸ vezette. A Központi Statisztikai Hivatalba egy hónappal a letartóztatása előtt helyezték át.

Nógrádi Sándor és Potoczky Mária kapcsolata igazán 1948-ban mélyült el, ekkor a férfi 54, Mária 26 éves volt, s már különvált férjétől.³⁹ Tetszett neki a sok mindenben tájékozott, sármos férfiú, annak pedig a csinos, igen élénk eszű és művelt fiatalasszony. Mária később így vallott erről: „Imponált, hogy ötvenévesen ejtőernyővel leugrott az ellenséges területre, s imponált a műveltsége. Ez a kapcsolat nem volt házasságra tervezve.”⁴⁰

Vidéken, Kecskeméten, Egerben, Pécsen, Győrött, Balatonlelén és Hévízen szállodákban találkozgattak.⁴¹ Gyakran kikocsiztak munka után Budapesten is a környékre egy rövid sétára. „Mackó bácsi” és Mária szerelmi élete nem is került volna napvilágra, ha nem éppen az ötvenes években történik az eset, s nem éppen Nógrádi Sándor az egyik „főszereplője”...

³⁷ Potoczky Mária ekkor előbb egy Honvéd utcai, majd egy Bécsi utcai panzióban bérelt lakást, a 450 forintos lakbért Nógrádi Sándor fizette.

³⁸ A volt Teleki-intézetiekkel együtt ők szervezték a később faluvá váló tanya-központokat Kecskemét környékén.

³⁹ Ifj. Jándy Gézához 1945. április 9-én ment férjhez Potoczky Mária és 1948 márciusában vált el tőle.

⁴⁰ Idézi Pünkösti Á.: *A kor szerelme* i. m. 160.

⁴¹ „Kecskemétről jelentették, hogy hétvégeken a szállodában megjelenik egy idősebb tábornok egy csinos nővel, és alibiből aktatáskával – idézte fel Farkas Vladimír. Hazulról állítólag azzal jött el, hogy a haditanács ülésére megy.” In: Pünkösti Árpád: *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004. 268.

II.

PERBEN ÉS SZERELEMBEN

A szocreál Mata Hari?

A „Nógrádi-ügy”⁴² éppen az ún. tábornok per előkészítése kapcsán pattant ki, így Potoczky Máriát is őrizetbe vették. Rákosi Mátyás második emigrációjában a következőképpen emlékezett az esetre: „Egy napon újabb tűz ütött ki.”⁴³ Közölték velem, hogy Farkas Mihály első helyettesével, a Politikai Főcsoport parancsnokával, Nógrádi Sándor altábornaggyal baj történet. Letartóztattak egy kémnőt, egy volt horthysta százados feleségét, akivel Nógrádi nemi viszonyba keveredett, s aki a pásztorórákon Nógráditól különböző titkos anyago(ka)t ellopott. Ideadták nekem ezt az ellopott és visszaszerzett anyagot meg a kémnő levelezését, melyben Nógrádi „vén mackó” meg „vén medve” álnéven⁴⁴ szerepelt. Nógrádi Farkas

⁴² Nógrádi Sándor visszaemlékezéseiben váltig állítja, hogy nem volt „Nógrádi-ügy”: „Engem aggasztott, hogy nem miattam fogták-e le ismerőseimet, ami nagyon kézenfekvő lett volna, hiszen én a Néphadsereg egyik legjobban beavatott tábornoka voltam [...] Miután Rákosi »lezárta« ügyemet, ezt a kérdést Péter Gábornak tettem fel, Farkas jelenlétében. Mindketten váltig bizonygatták, hogy nem miattam fogták le őket és hogy »Nógrádi-ügy« egyáltalán nincs.” Nógrádi S.: *Új történet...* i. m. 169.

⁴³ Rákosi itt a hadsereggel kapcsolatos váratlan problémákra utalt.

⁴⁴ Lásd erről Ötvös István: Egy szerelmes politikus találkozása egy per koncepciójával. Az 1950. évi tábornok-per egyik háttere. *Betekintő*, 2011/3. sz. Ötvös István arról ír, hogy „a pártfőtitkár emberi habitusáról is árulkodik

Mihálynak még Szlovákiából ismerőse és barátja⁴⁵ volt, úgy tudtuk, hogy a jobb keze a hadseregben. Kezdődött egy újabb kínos beszélgetés Farkas Mihállyal, amelynek folyamán kiderült, hogy Nógrádit már figyelmeztették, hogy hagyja abba a viszonyt azzal a kétes nővel. Hívtam Nógrádit is. Mikor elmondtam neki, hogy miről van szó, eleinte mindent tagadott, különösen azt, hogy tőle titkos anyagot loptak volna el. Miután egy darabig hallgattam tagadását, odaadtam neki az anyagot. Nógrádi meglepetve kezdte olvasni, arca fokozatosan elborult. Megtört, szemeiből patakozottak a könnyek, s sírva vallotta be, hogy a vád igaz. Könyörögni kezdett, de megmondtam neki, hogy az ügye olyan, aminek elintézése nemcsak tőlem függ, s ezek után bajosan maradhat meg a Központi Bizottságban⁴⁶ meg a tábornoki karban, annál is inkább,

az idézett rész, hiszen számára a »vén mackó« és a »vén medve« megszólítás kizárólag »álnév« lehetett egy kémkedésben, de hogy csak becézésről lenne szó, az fel sem merült.”

⁴⁵ Nógrádi Sándor Farkas Mihály és a Farkas család barátja volt 1954-ig. Lásd erről OSZK Kt. Farkas Mihály és Farkas Vladimír hagyatéka, 249.f. (Farkas Vladimír: Apámról és a hatalomról, 1997. január 22. 36–44. dosszié, XXIV. fejezet). Nógrádi Sándor 1957-ben már így vall a jó barátáról, Farkas Mihályról: „Farkas Mihály kétségtelenül meglévő érdemei mellett ki kell emelnem azt is, hogy rendkívül nagyravagyó, törtető és feltűnést kedvelő személy, aki általában bizalmatlan volt munkatársaival szemben, több személyre féltékeny. Valószínűnek tartom, hogy ezen hiányosságai hozták magukkal azokat a törvénysértéseket, melyek elkövetésében őt súlyos felelősség terheli. Elsősorban az ún. Sólyom-ügyben volt nagy a felelőssége, nem volt u.i. szükség a katonai bíróság előtti felelősségre vonásukra! Nem tartom azonban azt sem kizártnak, hogy ebben a párt főtítkára is mindenben egyetértett vele. Rákosi is bizalmatlan volt a régi horthysta tisztekkel szemben. Volt egy különös elmélete, mely szerint azok a tisztek, akik leszerelésüket követően az Egyesült Izzóban dolgoztak, majd ezt követően a néphadsereg szolgálatába állottak, mindannyian beszervezett imperialista kémügynökök.” Farkas Mihály és társai bírósági anyaga, Nógrádi Sándor tart. vezérezredes tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. január 23. Farkas Mihály ügyében, BM V-150019/3. II. kötet /II/11.o./, 4. 4/a, 4-b, 4/d. I. kötet és V-150019/5.sz. dossziéja.

⁴⁶ Helyesen: Központi Vezetőségben.

mert erről a dologról többen tudnak. Hogy mi lesz a folytatása, azt magam sem tudom, de másnap újra hívni fogom.

Beszéltem a kérdésről Gerővel és Révaival, akik nagyon mérgelődtek, de nem tudtak tanácsot adni. A régi gárda egy tagjáról volt szó, aki részt vett a partizánmozgalomban, s akinek ilyen ügygel kapcsolatos eltávolítása a hadseregből minden tekintetben kellemetlen volt. Életemben először voltam ilyen probléma előtt. Bár nem szerettem a magyar párt személyi kérdéseivel Sztálint zavarni, elhatároztam, hogy hozzá fordulok. Amikor előadtam neki, hogy miről van szó, azonnal az volt a benyomásom, hogy az ügyet már ismeri. Azt mondotta, hogy a vén szamarak (ha jól emlékszem a „sztárie duráki” kifejezést használta) nőkkel kapcsolatban gyakran csinálnak marhaságokat. Ha rendes embernek tartom Nógrádit, akkor adjak neki megfelelő fejmosást, s térjünk napirendre a dolog felett. Ellenkező esetben le kell folytatni az eljárást.”⁴⁷

A történetet Rákosi Máttyás kétségkívül jól idézte föl, hiszen ifjabb Jándy Gézanét valóban Nógrádi Sándor szeretőjeként tartotta számon az ÁVH. Potoczky Mária a kapcsolat idején már elvált férjétől, Jándy Géza „horthysta” katonatisztól.

Rákosi Máttyás „vívódása” az ügy másik főszereplőjével kapcsolatban érződik emlékirataiban: „Sokkal okosabb nem lettem, s miközben törtem a fejem, jelentkezett nálam Bojko altábornagy. Hogy Sztálin telefonált-e neki vagy Farkas mozgósította-e, azt ma sem tudom, de Bojko igen határozottan kezdte ecsetelni azokat a hátrányokat, amik abból keletkeznének, ha Nógrádi ellen lefolytatnánk az eljárást. Bojko derék, jó katona és jó tanácsos volt, aki értette a dolgát, s akinek a véleményére katonai dolgokban érdemes volt hallgatni; megmondtam neki, hogy hajlok afelé, hogy ne indítsunk eljárást Nógrádi ellen, amit Bojko megkönnyebbüléssel vett tudomásul. Újra beszéltem Gerővel és Révaival, akik minden

⁴⁷ Rákosi Máttyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. I–II. kötet. Szerkesztette: Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 893.

lelkesedés nélkül helyeselték, hogy ne vonjuk eljárás alá Nógrádit, ami egyebek között azt is jelentette, hogy ne vigyük ügyét a Politikai Bizottság elé. Másnap hívtam Nógrádit, megmondtam neki, hogy életemben először magához Sztálinhoz fordultam kérdésében, s részben neki köszönje, hogy ügyét nem adjuk át a megfelelő hatóságnak, s hogy tanuljon ebből az esetből. Ahogy ott ült előttem, s eszembe jutott, hogy alig huszonnégyszerrel előbb milyen makacsul tagadott, kétségeim voltak, hogy helyesen jártam-e el, de elhessegettem ezt a gondolatot.⁴⁸ Ettől kezdve azonban nem volt többé normális köztünk a viszony, s később tapasztaltam, hogy Nógrádi óvatosan, de szívósan áskálódott ellenem.⁴⁹

Az ügy után újra beszéltem Farkas Mihállyal. Megmondtam neki, hogy kebelbarátjáról van szó, akit ő, mint az árnyékát visz mindenütt magával, s íme, mik derülnek ki. Farkas zavart elégedetlenséggel hallgatta, s kicsit dadogva, ahogy beszélni szokott, ha zavarban van, magyarázkodott.⁵⁰ Az egészségből én levontam azt a tanulságot, hogy jobban meg kell nézni, mi folyik a hadseregben.”⁵¹

⁴⁸ Nógrádi Sándor 1966-ban megjelent könyvében már úgy ír erről az „epizódról”, hogy mikor kémgyanúba keveredett, vakmerően odavágta Rákosi Mátyásnak: „De bizonyítani maguknak kell!” In: Nógrádi S.: *Új történet...* i. m. 169.

⁴⁹ 1962. július 17-én Nógrádi Sándor – Aczél Györggyel karöltve – hallgatta ki Rákosi Mátyást az 1950-es évek eleji koncepciók perekről! Lásd: *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai*, 1962. Szerkesztette: Baráth Magdolna és Feitl István. Napvilág Kiadó–ÁBTL, Budapest, 2013.

⁵⁰ „Súlyosbítja bűnömet az, hogy 1948 végén és 1949 elején Farkas Mihály elvtárs két ízben határozottan figyelmeztetett, hogy hagyjak fel ezzel a viszonyal, mert kompromittáló rám és a Pártra nézve.” Nógrádi Sándor levele az MDP KV Titkárságának, 1950. május 24. Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276.f.65.cs.52.ő.e. 136., valamint Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.) Farkas Mihály és Farkas Vladimír hagyatéka, 249.f. (Farkas Vladimír: Apámról és a hatalomról, 1997. január 22. 38. dosszié, XIII-XIV. fejezet, 751–755.)

⁵¹ Rákosi M.: *Visszaemlékezések* i. m. 894.

Nógrádi Sándort, a régi moszkvai pártkádert, második világháborús veterán partizánt – illegális nevén Alexet – végül valóban nem vették őrizetbe, a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke maradhatott. Sokatmondó az a levél, amiben még 1950. május 24-én⁵² az MDP Központi Vezetősége Titkárságának vall „súlyos bűneiről”: „Három éven keresztül közeli viszonyban éltem egy nővel, Jándy Gézánnal, akiről kiderült, hogy kém és most az Államvédelmi Hatóság őrizetében van [...] Megkísérletem a szakítást három ízben, de gyenge voltam ahhoz, hogy végrehajtsam.”⁵³

Részletesen ír Potoczky Mária családtagjairól is, említi a volt férjet, ifj. Jándy Gézát, volt apósát, idősebb Jándy Gézát, valamint Potoczky Kálmánt, Mária bátyját is: „A közeli viszonyom Jándy Gézánnal 1947 nyarán kezdődött. Akkor a családjáról már nem csak azt tudtam, hogy az apja orvos Miskolcon, hanem azt is, hogy földbirtokos dzsentsi-család, amelytől sok földet vett el a föld-reform és hogy az egész család él-hal a Kisgazdapártért, ami azt jelenti, hogy reakciós. Ekkor tudtam meg, hogy a bátyja nyugatos. Minderre nem figyeltem fel. A nő becsapott azzal, hogy »hű a Kommunista Párthoz«, a család pedig »nem bánja« a földet. Már ekkor eltompult bennem az osztályéberség, nem kérdeztem meg magamtól, hogy hogyan egyeztethető össze egy ilyen viszony az én felelősségemmel a Párt előtt.

Az 1947-es választások előtt meghívtak Jándyék magukhoz. Elmentem, ott volt Potoczky Kálmán is, aki akkor a Kisgazdapárt propaganda vezetője volt. [...] Jándy Gézát is megismertem, aki most mint kémszervező külföldi ügynök szintén letartóztatásban van [...] Az én bűnöm, hogy még az ezzel az emberrel való megismerkedés sem volt szignál számomra, hogy azonnal sza-

⁵² Figyeljünk a dátumokra: 1950. május 22-én tartóztatta le Potoczky Máriát az ÁVH, Potoczky Kálmánt ugyanazon a napon, idősebb és ifjabb Jándy Gézát pedig 10 nappal korábban, május 12-én vették őrizetbe.

⁵³ Nógrádi Sándor levele az MDP KV Titkárságának, 1950. május 24. MOL M-KS 276.f.65.cs.52.ő.e. 136.

17
56
A MDP Központi Vezetősége

Titkárságának

Rákosi elvtárs kezéhez

Tisztelt Elvtársak!

Súlyos bűnt követtem el a Párttal szemben. Majdnem 3 éven keresztül közeli viszonyban éltem egy nővel, Jándy Józsefnével, akitől kidobnák, hogy kém és most az ellenforrad. hatóság őrizetében van. Súlyos bűtje a bűnömet az, hogy 1948 végén és 1949 elején Jankas Miklós elvtárs két ízben határozottan figyelmeztetett, hogy hagyjak fel ezzel a viselkedéssel, mert kompromittálom és a Pártot nézem. Igazatán sokkal inkább kétség és nem válnak be. Becsaptam a Pártot. Meghívásként a házasság három ízben, de yenge voltam akkor, hogy végrehajtsam.

Teljesen ebben a levélben nyilatkoztam és önként, mi ment végbe köztünk és az áruló között, mi az én bűnöm a Párttal és a néppel szemben. A Párt ítélési fog feletten és én, bármilyen legyen az ítélet, hűséggel élvezem igazam. A Párt sokat tudhat majd elég szigorú

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

kítsam meg a kapcsolatot a fiával és menyével.” – majd gyönyörű zsinórirással írt mea culpájában Nógrádi még azokat az árulkodó mondatokat is leírja, hogy: „... az érzelmek és az önszeretet eltompították bennem az éberséget, végig azzal áltattam magam, hogy kommunistát nevelek belőle [...] Én vele belső pártügyekről, valamely pártkérdés megvitatásáról, valamely pártülés témáiról soha nem beszéltem [...] Én az aktatáskámban katonai »titkos« vagy »szigorúan titkos« anyagot soha nem hordtam magammal éjszakára.”⁵⁴

Rákosi Mátyás elolvasta a levelet és mind ő, mind pedig Péter Gábor őszintének találta a „megbánást”.⁵⁵

Ekkoriban a Jándy és a Potoczky család több tagját is a katonai-szociáldemokrata ügynek nevezett eljárás alá vonták. Ha gondosan rekonstruáljuk az eseményeket,⁵⁶ kiderül, hogy Nógrádi Sándor magánéleténél többről lehetett szó.⁵⁷

Érdemes röviden elidőzni annál a folyamatnál, amely a hadseregben zajlott. A tömeges tábornoki és főtiszti letartóztatások ugyanis 1950. május–júniusában történtek, amikor elkezdődtek a szociáldemokrata vezetők elleni fellépések is.⁵⁸ A megnövekedett létszámú Államvédelmi Hatóság – Szücs Ernő irányításával –

⁵⁴ Nógrádi Sándor levele az MDP KV Titkárságának, 1950. május 24. MOL M-KS 276.f.65.cs.52.ő.e. 139–140. valamint 142., 145.o.

⁵⁵ „Rákosi elvtárs, a levelet elolvastam. A vallomások szempontjából őszintének tartom. Azt hiszem tudatosan nincsenek elhallgatva dolgok. Egy-egy helyen talán enyhébb a fogalmazás, de legtöbb helyen őszinte.” Péter Gábor cédulája Rákosi Mátyásnak, 1950. május 25. MOL M-KS 276.f.65.ő.e. 134.

⁵⁶ Ennek részletes vizsgálatát végzi el Ötvös I.: Egy szerelmes politikus... i. m.

⁵⁷ Például gondosan összegyűjtötték a Nógrádi–Potoczky levélváltást, képeslapokat az 1948–1949-es évekből, amelyek egy Nógrádi elleni per előkészületeire utalnak. MOL M-KS 276.f.65.cs.52.ő.e. 134. Levelezőlapok Brüsszleből, Bukarestből, a Tátrából, Potoczky Máriának Budapest, V. Honvéd utca 18. Töttösy panzió, illetve Budapest, II. Görgey udvar 3. II/1. sz. alá.

⁵⁸ Lásd erről B. Kádár Zsuzsanna: *Elrabolt remények. A magyar szociáldemokrácia a párt felszámolását követően*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 55–58.

megkísérelte, hogy a Rajk-per mintájára egyesítsen egy politikai és egy katonai összeesküvést, a szociáldemokraták és a tábornokok kémkedéssel párosult szervezkedését. Végül is ez a törekvés megghiúsult.⁵⁹

A „régí” főtisztekről már Pálffy György is szólt a Rajk-perben elmondott vallomásában, igaz, még név nélkül. Rákosiék azon álláspontja pedig, hogy a Rajk-per katonai vonalának folytatása van, e vallomás ismeretében formálódott ki.

Pálffy kivégzése után először Sólyom László vezérkari főnök és társai ellen emeltek vádat,⁶⁰ miszerint angol ügynökök. A Honvédelmi Minisztérium vezetésének egy része úgy ítélte meg, hogy túl nagy az összefonódás a horthysta időszakban kiképzett főtisztek között, s felmerült a kérdés, hogy kitől és hogyan lehetne megszabadulni. Így azután őket tudatos szabotázzsal, rendszerellenes érzülettel, egyszóval – a hadsereg feletti hatalom megszerzésére irányuló – „összeesküvéssel” gyanúsították. 1950 márciusában elsőként lefogott Kuthy László nyugalmazott vezérezredes azt vallotta, hogy őt 1941-ben Szakasits Árpád konspiratív találkozóra hívta, ahol meg is állapodtak. A peranyagok utalnak arra, hogy a Sólyom-perben lefogott katonatisztek egy része segítette a szociáldemokraták pozícióba helyezését. Gömöröy Viktor és Dumbovich Emil igyekezett „jobboldali” szociáldemokrata vezetőkkel feltölteni a budapesti alakulatokat, Bodrossy Erik szociáldemokrata szervezkedésben vett

⁵⁹ Lásd erről: Zinner Tibor: A szociáldemokraták és a katonai vezetők ellen koholt perek közötti kapcsolatról. *Ügyészségi értesítő*, 1992/2–3.

⁶⁰ A perről lásd: Aranyi Sándor: *Két akasztófa árnyékában*. JATE kiadó, Szeged, 1989. „A kihallgatók azt kívánták, hogy ismertesse a szociáldemokrata párttal való kapcsolatát, s arról, hogy mit tud a Honvédelmi Minisztérium és a kórház szociáldemokrata tisztjeiről, orvosairól és a többi beosztottól.” A Sólyom-perről részletes ismertetés jelent meg Oroszi Antal tollából: A Sólyom-per. In: *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerk.: Okváth Imre. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 141–162.

részt. E vádaknak súlyos következményei lettek.⁶¹ Ezekre próbálták alapozni később a katonák és a szociáldemokraták közötti titkos összeköttetés bizonyítását.⁶²

Az 1950-es katonai–szociáldemokrata per előkészítése márciusban kezdődött, és a nyár elején zárultak le a letartóztatások. A nyomozás végén megszületett az a június 21-i irat, amely ismerteti az ügy vádlottjait. A listában⁶³ több olyan személy is szerepelt, akinek sem a tábornokokhoz, sem a szociáldemokrata politikusokhoz semmi köze nem volt. Ide tartozott Potoczky Kálmán, Mária testvére is, és még néhány kispap politikus. Kálmán 1941-ben a *Kis Újság* kiadóhivatal vezetőjeként dolgozott, majd 1948-tól a Kispapárt propagandaosztályát vezette. Perére azért kerülhetett sor, mivel egyike volt azoknak, akik ekkor igyekeztek életben tartani a Kispapártot. Ráadásul rendelkezett olyan, az angolokhoz vezető kapcsolati hálóval, amely bizonytalansági tényezőt jelentett a monolit hatalom számára. 1950. május 22-én őrizetbe vették.

⁶¹ A Sólyom-perben 1950. augusztus 1-jén mindhármukat halálra ítélték, majd életfogytiglanra módosították az ítéletüket az Elnöki Tanács kegyelmi határozata alapján. A per első hét vádlottja azonban politikai gyilkosság áldozataivá vált és ahelyett, hogy leváltották volna, kivégezték őket. (Sólyom Ildikó kézzel írt megjegyzései szerint a Legfelsőbb Bíróság ET 1990. október 1-jén kimondta a felmentésüket.) Lásd: Összefoglaló a „Sólyom László és társai” ügyében őrizetbe vett elítélt, internált és rehabilitált személyekről I. kötet, 51 számozott lap (ÁBTL 2.1.237.doboz, IX/7.)

⁶² Aranyi Sándort, a Honvéd Tiszti Kórház katonaorvosát 1950. április 13-án vette őrizetbe az ÁVH a Sólyom és társai per vádlottjaként. Arról faggatták, hogy mit tud a HM és a kórház szociáldemokrata tisztjeiről, orvosairól, akik – 1947 őszén, amikor erősödött a nyomás – saját pártvezetőségük utasítására beléptek a kommunista pártba. Lásd erről Aranyi S.: *Két akasztófa...* i. m.

⁶³ Jelentés a katonai összeesküvésről, 1950. június 21. *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Szerkesztette: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zánthy János, Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1992–1996. II. kötet, 56. sz. irat, 511–514.

Potoczky Kálmánt 1950. október 31-én hűtlenség⁶⁴ miatt 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. Vácott két évig magánzárkában tartották, s minden hét elején menetrendszerűen megverték. 1956. május 25-én büntetése félbeszakításával szabadult.⁶⁵

A tábornok-perben – ahol ülnökként Nógrádi Sándor is részt vett⁶⁶ – elítélték Mária apósát, Jándy Géza ezredest,⁶⁷ továbbá kü-

⁶⁴ „Beismerem, hogy 1944 decemberében azzal a határozott szándékkal távoztam alakulatommal együtt nyugatra, hogy az amerikai csapatok fogságába kerüljek.” München környékén volt fogolytáborban, majd onnan Salzburgba került, s felvette a kapcsolatot Gellért Andorral, az ottani ideiglenes magyar konzulátus vezetőjével, s a konzulátus tevékenységében vett részt úgy, hogy az amerikai megszállási zónában szabad mozgást biztosító igazolványát használta. A nyugatra hurcolt magyar javak felkutatása volt a cél. 1945 decemberében illegálisan tért haza.

Az eredeti iraton **törlések** találhatók, valószínűleg *Nógrádi Sándor* nevénél: „Bár látszatra a FKGP balszárnyához tartozónak vallottam magam, valójában politikai tevékenységem arra irányult, hogy meggyőződéses angolszász politikai beállítottságomnak megfelelően, a FKGP-n belül, egy kommunistaellenes és szovjetellenes, angolszász politikai orientációt érvényesítsek. Már FKGP funkcióm kezdetének idején tudomást szereztem arról, hogy húgom baráti kapcsolatban van [**törlés itt!**] kezdeményezésemre, húgom bemutatott... [**törlés itt!**], akivel a későbbiek során igyekeztem rendszeres kapcsolatot kiépíteni. Amikor 1947 vége felé húgom és [**törlés itt!**] közötti viszony észrevehetően elhidegült, igyekeztem húgomat rávenni arra, hogy a kapcsolatot újból újítsa fel, sőt ha lehet, még jobban aktivizálja. Ez sikerült is [...] politikai beszélgetéseket kezdeményeztem és provokáltam, hogy megnyilvánulásaiból megállapítsam a MKP terveit, céljait és akcióit a FKGP-al kapcsolatosan [...] sokszor meglehetősen bizalmas jellegű dolgokat is elmondott húgomnak!” Feljegyzés, 1950. május 24. ÁBTL, II/42. dr. Potoczky Kálmán anyagai, Potoczky Kálmán ítélete, 1950. október 31.

⁶⁵ 1962. július 9-én a Legfelsőbb Bíróság elrendelte a perújítást Potoczky Kálmán ügyében, és július 12-én a vádlottat büntett hiányában felmentette (Kat.I.0053/1962)

⁶⁶ Sokatmondó az a tény, hogy a Rajk-pert követően éppen abba a villába költöztetett be Nógrádi Sándor a családjával, ahol Rajk László korábban élt és ahol letartóztatták.

⁶⁷ Az iratok szerint baráti kapcsolatban volt Porffy György honvéd vezérkari őrnaggyal, Szalai Tibor honvéd őrnaggyal, aki Jándy Géza fiával együtt a de-

[illegible]

AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK
TÖRLENETI LEVÉLTÁR-ában őrzött
forrási íráról készült anonimizált másolat.

ÁBTL - 2.1. - II / 42 / 3

lön perben a volt férjét is.⁶⁸ A Katonai Törvényszék Jávör-tanácsa a Sólyom-üggyel kapcsolatos Vajkó László és társai bűnügyben 1950 augusztusában hűtlenség miatt 10 évi fegyházbüntetést rótt a volt ellenálló ifj. Jándy Gézára. „A valótlan vallomás megtételére és aláírására úgy kényszerítettek, hogy előadóm közölte velem, hogy apámat felakasztják, ha nem teszek beismerő vallomást hírszerző tevékenységemről.”⁶⁹ Apjánál pedig veréssel kényszerítették ki az előre elkészített jegyzőkönyvek aláírását.⁷⁰ Jándy szavai hűen tükrözik, hogyan is „készültek a koholt vallomások” az 1950-es évek elején.

Idősebb Jándy Géza 54 évesen börtönben „szerzett betegségben” hunyt el. Felesége, Jándy Gézáné⁷¹ is megszenvedte családtagjai meghurcoltatását, hiszen Miskolcon lakásából karhatalommal tették ki férje letartóztatását követően. Több mint két éven keresztül sem a férjéről, sem a fiáról nem kapott hírt,⁷² majd hosszú, viszontagságos évek után 1963-ban, már Budapesten utaltak ki számára egy kicsinyke lakást, családtagjai rehabilitációit követően pedig kártérítést.⁷³

A fennmaradt állambiztonsági iratok alapján egy *másik rekonstrukció*⁷⁴ is felállítható: Jándy Gézát, a volt férjet 1950. május 11-én vették őrizetbe, de Potoczky Máriára, a volt feleségre csak

mokratikus hadseregben teljesítettek szolgálatot, és akiket a Sólyom-ügyben őrizetbe vettek. „Azzal gyanúsították, hogy a felsorolt személyektől beszerzett katonai vonatkozású adatokat az amerikai kém szervezet részére kiadta.” HM MIM Központi Irattára, Jándy Géza anyaga, 211/860.sz.a.

⁶⁸ ÁBTL II/2.1.-a ifj. Jándy Géza felülvizsgálati anyaga

⁶⁹ Összefoglaló jegyzőkönyv, 1954. november 16. ÁBTL 2.1-a (II/21-a) Jándy Géza felülvizsgálati bírósági anyaga

⁷⁰ Jegyzőkönyv ifj. Jándy Géza kihallgatásáról, 1954. október 22. ÁBTL 2.1-a (II/21-a) Jándy Géza felülvizsgálati bírósági anyaga

⁷¹ Jándy Gézáné, szül. Fenyvesy Leontin (1898–1976)

⁷² Ifj. Jándy Géza levele a Legfőbb Katonai Ügyészhez, 1954. június 10. ÁBTL 2.1-a (II/21-a) Jándy Géza felülvizsgálati bírósági anyaga

⁷³ Lásd erről HM MIM Központi Irattára, Jándy Géza anyaga, 211/860.sz.

⁷⁴ Erről részletesen: Ötvös I.: Egy szerelmes politikus... i. m.

néhány nappal később került sor. A rendelkezésre álló iratanyag alapján úgy tűnhet, hogy a volt férj kihallgatása során „futottak rá az ügyre”. Ennek alapján akár Jándy Géza bosszújának is tekinthetnénk az eseményeket. Az azonban szemet szűrő, hogy Jándy semmilyen szerepet nem játszott ezután a tábornok-perben, nem volt a formálódó koncepció elengedhetetlen kelléke, inkább az feltehető, hogy a katonatiszt letartóztatásával megfelelő jegyzőkönyvet akartak felvenni az elvált feleség ellen. Mindkettőjüket Szendi György,⁷⁵ az államvédelmi hierarchiában magas bizalmi pozícióban álló őrnagy is kihallgatta.

Potoczky Máriát 1950. május 22-én tartóztatták le, elsőként maga Péter Gábor foglalkozott vele. Mária később erre úgy emlékezett, hogy „az ÁVH-n közölték velem, hogy bár semmi vád nincs ellenem, de fogva tartásom politikai okok miatt szükséges és ennek törvényes keretek között kell történni [...] ugyanakkor biztosítottak afelől, hogy Nógrádi Sándornak nem történik bántódása, amennyiben én a tárgyaláson, sőt később sem fogom őt megemlíteni.”⁷⁶ A jegyzőkönyv sejteti, hogy ez a „politikai ok” maga Nógrádi Sándor volt. Az ÁVH nem menteni próbálta Nógrádit,⁷⁷ hanem Rákosi Mátyás, Farkas Mihály és Péter Gábor határozta úgy – mint fentebb láttuk –, hogy ki kell hagyni a Politikai Főcsoportfőnököt az eljárásból.

⁷⁵ Szendi György államvédelmi őrnagy részt vett a Bilkei–Papp-ügy (1945), a Magyar Közösség-ügy (1947), a Rajk-ügy (1949), a szociáldemokrata-ügy (1950), valamint a Gács László-ügy (1951) vizsgálatában is. 1953. január 15-én, amikor az Államvédelmi Hatóság állományából elbocsátották, államvédelmi alezredesi rangban volt. 1954-ben osztályvezetőként dolgozott, más adatok szerint szerszámkészítő volt a Híradástechnikai Vállalatnál. Lásd róla: Jobst Ágnes: Dokumentum az államvédelmi tisztképzés megindításáról, 1948. *Betekintő*, 2010/2. sz.

⁷⁶ Feljegyzés Jándy Gézáné kihallgatásáról, 1956. augusztus 6. (Farkas Miklós áv. fhdgy. fővizsgáló) ÁBTL 2.1.II/43. 37–38.

⁷⁷ Érdekes adalék, hogy Nógrádi Sándorra vonatkozó 309 lapot tartalmazó dossziét 1960. január 9-én megsemmisítették a Belügyminisztériumban. ÁBTL 2.1 IX/32. „Sólyom-ügy”

II. PERBEN ÉS SZERELEMBEN – A SZOCREÁL MATA HARI?

- 4 -

ügyemmel kapcsolatban ki sem hallgattak, ellenben közel 3 hónappal később, július végén közölték velem, hogy az említett "Feljegyzés" alapján nem lehet ügyemet tárgyalásra vinni, ezért egy jegyzőkönyvet kell aláírnom, melyet a nyomozóhatóság állított össze és amelynek tartalma megegyezik a beadványom elején előadott, illetve ismertett vádirattal. Értésemre adták, hogy a nyomozóhatóságnak teljes mértékben ki vagyok szolgáltatva és sorsom kizárólag tőlük függ és azt ígérték, hogy 1 évnél kisebb ítéletet fogok kapni. Ezekután aláírtam a valótlan jegyzőkönyvet. Ezen jegyzőkönyv valótlanágát bizonyítja az a tény, hogy nekem a honvédség személyi állományáról, szervezéséről és a Haditechnikai Intézetben folyó munkáról – a magam munkaterületétől eltekintve – tudomásom sem volt, tehát erre vonatkozó adatokat sem szolgáltathattam.

Teljes kiszolgáltatottságomra mutatnak egyébként az ellenem lefolytatott bünvádi eljárás körülményei is. Ügyészi kihallgatásom a nyomozóhatóság helyiségében a nyomozótisztek jelenlétében folyt le. Kirendelt védőmmel egyetlen szót nem válthattam, őt nem ismertem és még ma sem tudom, hogy ki volt a védőm, aki egyébként – megállapításom szerint – ügyemet nem is ismerte. A vádiratot nem kaptam meg, sem az ítéletet, a másodfoku tárgyalásról, illetve annak hatánapjáról tudomásom sem volt. Előadóm arra kötelezett, hogy az általam aláírt általa fogalmazott valótlan jegyzőkönyvet betanuljam és a tárgyaláson szószerint felmondjam.

Ugyanezek a körülmények természetesen apámmal kapcsolatban is fennállottak, aki ez év januárjában, 54 éves korában az Országos Börtönben meghalt.

Legfőbb Katonai Ügyész Ur! Több mint 4 esztendeje vagyok börtönben és a fentebb vázolt körülmények miatt ügyem minden részletére esetleg nem tudok pontosan ez alkalommal kiterjeszkedni, – ezért arra kérem, hogy szíveskedjék lehetőséget adni arra, hogy szóbelileg is elő tudjam adni védekezésemet, melyet eddig nem tudtam megtenni, mint hogy letartóztatásomtól, 1950. május 11.-től 1953. november 19.-ig nekem a külvilággal semminemű érintkezési lehetőségem nem volt.

Az előadott tényállás alapján ismételten tisztelettel kérem, hogy ügyemben a feldülvizsgálatot elrendelni szíveskedjék. –

Budapest, 1954. június 10.

Jándy Géza

/Jándy Géza/

474-D-804 tksz. elitélt.
Országos Börtön

ÁBTL - 2.1. - II / 21 - a / 5

16. kép Ifj. Jándy Géza levele a Legfőbb Katonai Ügyészhez, 1954. június 10.

Potoczky Mária ellen három „luftballon” vád volt: a jugoszláv, a francia és az angol-amerikai kémtevékenység. Bár a Magyar Revíziós Ligánál az 1940-es évek elején egyszerű hivatali tevékenységet folytatott, letartóztatása időpontjában ezt a szervezetet már kémszervezetté minősítette az államvédelem, s a Rákosi-diktatúrában „imperialista ügynöknek” számított az, aki korábban ott dolgozott. A bátyjával egy napon őrizetbe vett Máriát Potoczky Kálmán révén is kémnőnek állították, hiszen a testvér életrajzában szerepelt az az adat, hogy 1945 elején amerikai fogságba esett. Továbbgondolva a történetet: az ÁVH szerint Kálmánt beszervezte az amerikai hírszerző szolgálat, és ha Mária is kém, akkor Nógrádi Sándort tudatosan „hálózták be”.⁷⁸

Potoczky Mária úgy ült fél évet, hogy a jegyzőkönyve csak 1950. október 17-én készült el. Előtte az ÁVH Csengeri úti és Izabella utcai pincéjében hónapokon keresztül őrizetes volt, egy hetet pedig – október 1. és 9. között – idegösszeomlással feküdt a váci kórházban. Három hét kivételével – amit Sally Judittal⁷⁹ töltött – a vizsgálati időben egyedül volt a cellájában. Az első kihallgatási szakaszban testi bántalmazáson kívül – talpalás, pofozás, álltatás stb. – lelki kényszer is alkalmaztak nála.

⁷⁸ Potoczky Kálmán hűgára tett terhelő vallomást, de nem szervezte be. „Ezen állítás is valótlan, nem szerveztem be a hűgomat, elsősorban mert magam sem voltam beszervezve, másodszor, mert senkinek nem adtam kémadatokat, tehát nekem sem volt szükségem kémadatokra. Ezzel szemben az a körülmény, hogy a hűgomra terhelő vallomást tettem, bizonyítja azt, hogy kényszerítettek a hamis vallomás megtételére, mert nem volt szükségem kémadatokra. Ezzel szemben az a körülmény, hogy a hűgomra terhelő vallomást tettem, bizonyítja azt, hogy kényszerítettek a hamis vallomás megtételére, mert különben éltem volna a perrendben biztosított jogommal, hogy hűgomra, vérrokonomra nem teszek terhelő vallomást. A valótlan terhelő vallomásokat fizikai és lelki kényszer hatása alatt tettem meg.” Feljegyzés (BM II. o.), Potoczky Kálmán, 1956. augusztus 6. ÁBTL, II/43.

⁷⁹ Sally Judit személyéről nem sikerült közelebbit megtudni. Pető Andrea említi Rajk Júliáról írott könyvében, mint aki Rajkné egyik cellatársa volt. In: Pető Andrea: *Rajk Júlia*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 98.

II. PERBEN ÉS SZERELEMBEN – A SZOCREÁL MATA HARI?

Belügyminisztérium
Vizsgálati Főosztálya.

101-806/1956

Szigorúan titkos!

1. sz. pld.

J e l e n t é s

ifj. J á n d y Gézáné ügyében.

Budapest, 1956 április hó 5.-én.

Jándy Gézáné sz: Potoczki Mária /1922 Belegred - Zemplén-megye - a.: Bodor Vilma/ Budapest, II. ker. Görgel ut 3 sz. alatti lakost, volt tervhivatali osztályvezetőt az ÁVH. 1950 július 25.-én vette őrizetbe.

A Budapesti Katonai Törvényszék 1950 október 31.-én tárgyalta az ügyét. Vádolt társai nem voltak. A bíróság folytatólagosan elkövetett hűtlenség bűntette miatt jogerősen 12 évi fegyházbüntetésre, mint főbüntetésre, továbbá 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogainak ugyanilyen időtartamu felfüggesztésére és teljes vagyonelkobzásra, mint mellékbüntetésekre ítélte.

A bíróság megállapította, hogy Jándy Gézáné, bátyja dr. Potoczki Kálmán révén 1945 decemberétől kémkapcsolatban állott a CIC. szervezet kötelékébe tartozó Gellért Andorral. Jándyné férje utján a társadalmi érintkezés során kapcsolatba került több magas beosztású honvéd tiszttel, így pl. Lőrincz Sándor és Porffy György ezredesekkel. Ezekről a személyekből adatokat szerzett a HM-ban szolgálatot teljesítő tisztekről, azok beosztásáról és munkaköréről, valamint a hadsereg egyes alakulatainak felszereléséről. Az ilyen módon megszerzett adatokat Schmidt Papp Ernő külügyi tisztviselőn keresztül a külföldön tartózkodó Gellért Andorhoz juttatta el, aki továbbította a CIC. részére.

Jándyné a bírósági tárgyaláson beismerte bűnösségét.

Megállapításunk szerint Jándy Gézáné 1948-ban férjétől törvényesen elvált. Jelenleg a Budapesti Országos Börtönben tölti büntetését.

Szalma József
államvédelmi őrnagy
főosztályvezető

Nyt.sz: 26-185
Készítette: FSz.
Gépelte: FM.
Készült: 2 pld.
1 old.

ÁBTL-2.1.-II/41/25

17. kép Jelentés Jándy Gézáné Potoczky Mária ügyében

Komárom 1950. évt. 17-én lett megírva az 'Államvédelmi Hatoságról' 3⁸ 1946-
 60. központjában. Ezt megelőzően mindegyik fél évt. állítottam össze
 az ÁVH Gábor utcai és Trakeller utcai praejektumában, is egy betét a váci
 praejektum 1-9 ig. A vizsgálato

három kitéréssel ellátott, melyet Sally Tundittel töltöttek az első ki-
adás gary után, egyetértéssel töltöttek körbe, pontosan a kedvencükkel.
Az első kiállításai garyban két kiállításra kiadták (talán
s, általában ott kitért a kiállításra is, amiért egy
környezet, mely nem is rá, hanem egy a párta akkor is
st is egyéni körülmények között egy előadásra vonatkozó, nem ismét
közvetlenül kiadását is az új kiadásokkal együtt meg is egy-
eztették. Az új 3. kiadás 6 kiadás volt.

gyakori jejjelölőnyet égen elomocnyel után itam alá, mind az AVH-n
ek elem, hogy bñ plmni vied mncs ellenem, de fopra terhesen

felicit valarmiféle jégykére van. Azanellék hízottak
köl is nagy Nögrádi Sándornak nem fétér bántódára amennyi
in a tanyáiban söt Nögrádi is nem fétér ot megfekteték.

4) nyugtató, megkönnyítő hatású amikor megindam hogy nem feje-
 zik meg a tárgyalás végéig. Többi mellet az jól éven át vette-
 is attól hogy ebben a tárgyalásban a hangom legkevésbé alacsony.
 5) szereplője. Ellenkező esetben alacsony a jegyzőkönyvben
 a hatalom nem felelt meg a valószínűs.

Kompromiss zwischen Gellert Andor und mir, als ich valdian ismeren
42 j. Gellert Andor 1942 Septemberen latum ~~is~~ ^{allian} is agita

ABTL 2.1. 11/43

„Így mivel egyes jegyzőkönyvek, melyek *nem is rám, hanem egy a pártha akkor is és most is vezető pozíciót betöltő régi elvtársra* [kiemelés tőlem – K. Zs.] vonatkoztak, nem írtam alá. Kényszerítésül bátyám és anyám letartóztatásával fenyegettek meg, s ezt be is váltották. Anyám 3, bátyám 6 évet töltött bent.⁸⁰

A tárgyalási jegyzőkönyvet ilyen előzmények után írtam alá, mivel az ÁVH-n közölték velem, hogy bár semmi vád sincs ellenem, de fogva tartásom politikai okok miatt szükséges és ennek törvényes keretek között kell történni, tehát valamiféle jegyzőkönyvre szükség van. Ugyanakkor biztosítottak afelől is, hogy Nógrádi Sándornak [sic!] nem történik bántódása, amennyiben én a tárgyaláson, sőt később sem fogom őt megemlíteni.

Kimondhatatlanul megkönnyebbültem, amikor megtudtam, hogy nem fenyeget egy nyilvános tárgyalás veszélye többé, melytől egy fél éven át rettegettem és attól, hogy ebben a tárgyalásban a hozzám közelebb álló személyek szerepeljenek. Ellenkezés nélkül aláírtam a jegyzőkönyvet, bár ez egyáltalán nem felelt meg a valóságnak... [kiemelés tőlem – K. Zs.]

Továbbá kérem Szendy v.áv.őrnagy kihallgatását is, aki a jegyzőkönyvek létrejöttének körülményeiről, okáról tud felvilágosítást adni.”⁸¹

Szendi, Potoczky Mária másik kihallgatója 1956-ban így vallott erről: „Ifj. Jándy Gézanét a szociáldemokrata üggyel párhuzamosan folyó katonai üggyel kapcsolatban vették 1950 tavaszán őrizetbe – a férje feljegyzése szerint Nógrádi Sándor szeretője volt – egy kémszervezet megbízásából, amit azonban tagadott. Jándy-nét megpofoztam Péter Gábor utasítására – de nem én készítettem elő a tárgyalásra.”⁸²

⁸⁰ Mária itt tévedett, mivel édesanyját nem börtönbe csukták, hanem három évre internálták.

⁸¹ Feljegyzés Jándy Gézanétól, é. n. s.k. ÁBTL, II/43.

⁸² Szendy György tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. október 6. Farkas Mihály és társai bírósági anyaga (BM V-150019/3. II.kötet, II/11. o., valamint az I. kötet 4. 4/a, 4-b, 4/d. és V-150019/5. sz. dossziéja.)

Potoczky Máriát 1950. október 31-én 12 évi fegyházbüntetésre ítélték.⁸³ Közel 6 évet töltött börtönben. 1956. április 26-án félbeszakították büntetését, és Piros László belügyminiszter elrendelte szabadlábra helyezését.

Mind Máriát, mind pedig testvérét, Kálmánt a katonai törvényszék ítélte el, az Andrassy útról az Izabella utcába, majd a Markóba, illetve a Margitba kerültek.

Sólyom László és társai ügyében a per fővádlottját kötél általi halálra ítélték, 12 tábornokot és főtisztet végeztek ki, 13-at életfogytiglanra ítélték, és ugyanennyien kaptak 10 éven felüli büntetést. Egyfajta vezérkari vérfürdőt hajtottak végre, a hadsereg legképzettebb tisztjeiről volt szó.⁸⁴ Mindehhez képest a „szerelmes politikus” és barátnője másodlagos ügy, vagy inkább megfelelő ürügyül szolgált az eljárás elkezdéséhez. Nógrádi – bármilyen magasan is állt a hierarchiában – nem tett semmit volt szeretője érdekében, holott tisztában volt ártatlanságával. Persze, hogy mennyire volt módja erre, nehéz kideríteni, az azonban tény, hogy a sokat tapasztalt, hős partizán ekkor gyávának bizonyult.

A Jándy és a Potoczky család esetében beindult a gépezet, példát kellett statuálni. Mária édesanyját internálták,⁸⁵ ő három év múlva, súlyos betegen szabadult. Azért tartóztatták le, mert – pestiesen szólva – rosszkor volt rossz helyen. Eltörött a fogsora és Miskolcra felvonatozott a lányához, hogy Pesten csináltasson egy

⁸³ A tárgyaláson Kovács István kirendelt védő védte, akit Potoczky Mária jól ismert.

⁸⁴ Több elemzés is napvilágot látott a Sólyom-ügyről: Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 248–258.; Oroszi A.: *A Sólyom-per i. m.*

⁸⁵ 1950. május 20-án vették őrizetbe, mivel lánya lakásán tartózkodott, egyezőval „demokráciaellenes elemekkel tartott fenn kapcsolatot.” 1950. május 26-án internálták, ahonnan 1953. április 9-én szabadult. A BM Rehabilitációs Bizottsága 1962. július 15-én rehabilitálta. ÁBTL 2.1.IX/7. 49. Összefoglaló a „Sólyom László és társai” ügyben őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről. I. kötet.

újat. Potoczky Mária lakásán⁸⁶ fogták el, majd a kistarcsai internálótáborba vitték, ahol közölték vele, hogy mindkét gyermekét kivégezték. A hírre idegösszeomlást kapott, hallucinációi három év múlva, kiszabadulását követően is megmaradtak.

Összefoglalóan megállapítható, hogy ha áttételesen is, de Nógrádi Sándor szerelme miatt a Jándy és a Potoczky család tagjai összesen harminc évet töltöttek börtönökben! Az pedig, hogy Potoczky Mária kémnő lett volna, nem nyert bizonyítást sem 1950-ben, sem a későbbi felülvizsgálat során. A történet szerelmi szála mellett akár magyar Mata Hari-ügy is lehetett volna, ha elszabadul a fantázia...

Az utótörténethez tartozik az a párbeszéd, amiről maga Nógrádi Sándor számolt be, amikor a börtönévek után ismét látta Máriát.

„A fiatal elvtársnő, aki 1945 januárjában oly nagy gonddal rendezgette a miskolci városi pártszervezet könyvtárát [...] 1956-ban szabadult ki a börtönből és amikor újra találkoztunk, megkérdezte:

– Mondja, ugye szabadlábón is rossz volt?

– Igen, rossz – válaszoltam őszintén erre a rossz emlékeket enyhítő, gyógyító, okos kérdésre.”⁸⁷

Nógrádi Sándor annak ellenére, hogy ő is a moszkoviták közé tartozott, az egyik kritikusa lett Rákosinak és korábbi barátjának, Farkas Mihálynak. Ennek is szerepe lehetett abban, hogy 1960-ban ő lett a központi ellenőrző bizottság elnöke, sőt abban az évben és 1962-ben Aczél György mellett az emigrációba kényszerült Rákosi Mátyás egyik faggatója Krasznodarban.

Mindennek fényében Nógrádi – fent idézett – szavai tökéletes cinizmusáról árulkodnak.

⁸⁶ Potoczky Mária ekkoriban Budapesten, a 12. kerületi Nógrádi u. 24. szám alatt lakott.

⁸⁷ Nógrádi S.: *Új történet...* i. m. 189.

Potoczky Mária könyvének két fejezetében írja le az 1945 és 1950 közötti időszak történetét:

Még javában dúlt a háború az országban, amikor 1945 elején Debrecenben megalakult a kormány. Néhány olyan kommunista is helyet kapott benne, akik az orosz csapatokkal érkeztek az országba a Szovjetunióból. Ők rendkívül rövid idő alatt vezető szerepre tettek szert az ország életében, annak ellenére, hogy a kormány többségét haladó polgári elemek alkották. A kommunista párt számára nagy előnyt jelentett, hogy minden téren számíthatott az oroszok segítségére, ugyanis személyes kapcsolatokat ápolt az orosz katonai parancsnokokkal. Sokan ebből a megfontolásból csatlakoztak a párthoz, mások pedig azért, hogy egykori nyilaskeresztes múltjukat elfedjék. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy jó szándékú munkások és értelmiségiek is tömegesen léptek be a pártba, mert itt vélték megtalálni azt az erőt és lendületet, mely az ország háború utáni sikeres újjáépítéséhez szükséges volt. Ez a nem lebecsülendő tömeg nem volt ugyan hangadó, de a párt többségét jelentette. A fasizmusban csalódva, annak ellensúlyozásaként léptek be a kommunista pártba, mint a másik végletbe, és benne láttak biztosítékot mindenféle fasiszta restaurációs kísérlet megghiúsítására. Ki gondolta volna akkor, hogy ugyanez a párt néhány évvel később a fasisztákat is felülmúlja módszereivel? 1945 elején még minden rendben ment, akkor kezdték a pártok az üldöztetések után újrendezni soraikat. A kommunista pártban a szovjet emigránsok mellett helyet kaptak a nyugati emigrációból visszatérő kommunisták is. Hazatértek a börtönökből és a koncentrációs táborokból is az életben maradt kommunisták, köztük Rajk László, a felesége és Markos György, akiket a sopronkőhidai csoporttal Bajorországba, München közelébe hurcoltak el, ahonnan aztán gyalog jöttek vissza Budapestig. Hazahozták a dachau és mauthauseni táborokból az elhurcolt szociáldemokrata vezetőket is. Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Kiss János altábornagyot és Tartsay Vilmost azonban hiába várták, rajtuk a hóhér már végrehajtotta feladatát. Később, a sztálini terror idején gyakran irigykedve

emlegették ezeknek az egykori elvtársaknak a nevét, mivel őket a halál legalább megkímélte a legfájdalmasabb csalódásoktól. Ők még büszkén, lélekben meg nem törve mentek a halálba, mert tudták, hogy miért áldozzák életüket.

1945-ben még fényes és csodálatos jövő ígérkezett. A Györffy-kollégisták⁸⁸ éjjel-nappal lelkesen segítették a parasztokat a nagybirtokok felosztásában, a földmérésben és kataszterizálásban, hogy tavasszal már minden paraszt a saját földjébe tudjon vetni. Az emberek magukat fogták be az eke elé, és úgy szántottak, mégis mindenki optimista volt, éppúgy, mint később, 1956. október 23-a és november 4-e között, amikor mindenki nevetett és ujjongott a romokban álló Budapesten. Az emberek mosolyogtak, ha kenyérért vagy lisztért álltak sorba. Mosolyogtak, ha tejet osztottak egy autóról, amit a falun lakók küldtek a hősiesen küzdő, győzedelmes és szabad fővárosnak. Így mosolygott a kifosztott romjaiból újjáéledő ország 1945 tavaszán is, hiszen felszabadult a fasizmus lidércnyomása alól.

A pártok minden irányban szerveződtek, és készültek az első titkos választásra, melyet 1945 októberében tartottak, és a Kisgazdapárt győzelmével végződött. A Népfrontban egyesülő haladó pártok kidolgozták a Népfront és a kormány programját. Ez egy haladó polgári demokrácia programja volt, melyet minden jó érzésű, becsületes ember nyugodt lélekkel saját programjának tekinthetett. A végrehajtás során azonban már adódtak bizonyos súrlódások. A kommunisták olykor túl nagy energiával vetették rá magukat egy-egy

⁸⁸ Az első népi kollégium 1939-ben alakult meg Bolyai Kollégium néven, 1942-től a néprajzkutató Györffy István nevét vette fel. A háborút követően egy ideig csak két népi kollégium működött, az újjáalakult Györffy Kollégium és a történezhallgatókat tömörítő Petőfi Sándor Kollégium. Ezek alapították 1946. július 10-én a NÉKOSZ-t, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét. A NÉKOSZ-on belül ők jutottak hangadó szerephez, mivel már korábban is kapcsolatokat tartottak fenn az illegális kommunista mozgalommal, és a háború után az MKP-t képviselték a kormányzati és politikai apparátus különböző fokain. A Györffy-kollégisták többsége átvészelte a háborús időszakot, többen részt vettek a fegyveres ellenállásban, illetve a földosztás munkálataiban.

ügyre, és a régi parlamentáris múlttal rendelkező ellenzéki pártok olyankor gondterhelten csóválták fejüket. Komoly veszélyt ezekben a túlkapásokban mindazonáltal még nem láttak. A törvény néha túl szabadon történő értelmezése akkor még csak a régi rezsim elemeit érintette, a fasisztákat, nagybirtokosokat, nagytőkéseket. Velük szemben az emberek még mindig gyűlöletet tápláltak, emlékeztén a régi időkre. A jogsértés és törvénysértés mindig megbosszulja önmagát elkövetőin. Az osztálybíróságok, akik a vádlottakat nem tények alapján, hanem társadalmi osztályuk szerint ítélték el, teljesen elvesztették helyes ítélőkéességüket, és ez a gondolkodásmód az emberek nagy részét is megfertőzte. Az emberek mindaddig elnézték ezeket a hibákat, amíg a törvény önkényes alkalmazása nem érintette őket személyesen, és így a kezdetben elvétve előforduló justizmordok egyre szélesebb körben terjedtek el. A pereket az ÁVO készítette elő, ahová javarészt a munkaszolgálatból vagy deportálásból visszatért zsidók áramlottak, azért, hogy családjuk kínzóin és kiirtóin bosszút álljanak. Emberi szempontból ez érthető volt, de a közösség szemszögéből megengedhetetlen, mert csak újabb visszaélésekhez és törvénytelen ségekhez vezetett. Másrésről viszont sok olyan ember is az ÁVO-nál keresett menedéket, akik nyilaskeresztes múltjukat próbálták álcázni. Ők még inkább fasiszta módszereket használtak, körömléptést, nemi szervek elektromos sokkolását, a nőket arra kényszerítették, hogy napokon át derékig jeges vízben álljanak, nem beszélve a verésekről és megkötözésekről, mindez napirenden volt.

Ez a módszer először a fasisztákat és a fasiszta gyanús embereket érintette, de később, 1946-47-ben már a koalíciós pártok néhány vezetőjét is elhurcolták, és nyilvános perben arra kényszerítették őket, hogy olyan dolgokat valljanak be, amelyek az igazságnak nem feleltek meg. Ez idő tájt két ilyen per folyt a Kisgazdapárt ellen is. Az egyik Arany Bálint és Szentiványi Domonkos ellen, a másik pedig valamivel később Nagy Ferenc miniszterelnök veje, Saláta Kálmán ellen. Ebben az időben hurcolták el Kovács Bélát is az oroszok. A szociáldemokraták ellen akkoriban nem ilyen módsze-

rekkel harcoltak. Az üzemi bizottságokban a két konkurens párt, a kommunisták és a szociáldemokraták, ha nem is a legtisztességsőbb eszközökkel, de mégis a törvényes kereteken belül, fondorlat-tal küzdött egymás ellen. A szociáldemokrata párt vezetésén belül törésvonal jött létre, ami meggyengítette a pártot. A kommunista párt segítségével támaszkodó baloldaliak fokozatosan kiszorították az angol munkáspárttal szimpatizáló jobboldali szociáldemokra-tákat. Az 1947 augusztusában megtartott kékcédulás választások után, ahol a kommunista párt győzött, úgy döntöttek a szociálde-mokrata jobboldali vezetők, Peyer, Bán, Szélig⁸⁹ és a többiek, hogy egymás után elhagyják az országot. Az itt maradó és végsőkéig küz-dő Kéthly-csoportot végül is a baloldali szociáldemokraták 1948 nyarán a kommunistákkal való egyesülés előtt kizárták a pártból, így ők az országon belül kilátástalan helyzetbe kerültek. A szociál-demokraták bebörtönzése még nem kezdődött el, leszámítva egy-két esetet, például Kelemen Gyuláét.

A kommunista párt sztálinista vezetői céltudatosan folytatták ellenfeleik fizikai megsemmisítését, likvidálását. 1948 végén két egyházi személy került bíróság elé, az unitárius püspök Ordass⁹⁰ és Mindszenty hercegprímás, akinek a perével kezdődött tulajdonkép-pen a magyar legitimista mozgalom követőinek likvidálása. A per folytatására 1951-ben került sor, a Grósz-perrel együtt már úgyne-vezett legitimista perként.

A külföldi tulajdonokkal kapcsolatos gazdasági perekhez tarto-zott 1948 őszén a MAORT-per,⁹¹ fő vádlottja Papp Simon volt, illet-

⁸⁹ Peyer Károly, Bán Antal és Szélig Imre

⁹⁰ Ordass Lajos

⁹¹ MAORT-per: a kormány ürügyet próbált találni az USA legnagyobb olajipa-ri cégének, a Standard Oil magyarországi leányvállalatának a MAORT-nak az államosításához, melyhez jogalapja nem volt, mert a részvények 96%-a amerikai kézben volt, a koncessziós szerződést betartották, a kitermelt kőolaj 15%-a az állam tulajdonába került. 1948. augusztus 13-án az ÁVÓ őrizetbe vette a már nyugdíjazott Papp Simon főgeológust, majd több ve-zetővel együtt letartóztatták. A később nyilvánosságra hozott vád alapja „szabotázs” volt. Vádlói szerint Papp Simon szándékosan rossz helyeken

ve több mint egy évvel később a Standard-per⁹², fő vádlottjai Vogeler,⁹³ Geiger⁹⁴ és Radó.⁹⁵

végeztetett mélyfúrásokat, a dokumentációkat meghamisította, a termelést visszafogta, amivel szándékosan kárt okozott a népgazdaságnak. Az amerikai vezetőket, akik a letartóztatás után beismerő vallomást tettek, a határra kísérték és kiutasították az országból. Az amerikaiak Bécsben közjegyzők előtt eskü alatt vallották, hogy a beismerő vallomást kényszer alatt tették, ezért azt semmisnek tekintik. A budapesti népbíróság külön tanácsa „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló bűncselekmény” miatt Papp Simont halálra, társait 4 és 15 év közötti fegyházra ítélte.

⁹² Standard-per: a Standard Villamossági Rt. Európa egyik legfontosabb híradástechnikai üzeme volt, a világ akkori vezető távközlési konszernje, az ITT leányvállalata. A Standard Rt. 100%-ban amerikai tulajdonú vállalat volt, mely 1928 óta működött Budapesten. A Standard-per a Rákosi-korszak legnagyobb szabású koncepciók eljárásainak egyike volt. Az amerikaiak által megbízott vezérigazgató, Geiger Imre 1949 november elején már nem bírta tovább az állami szervek és a vállalaton belüli kommunista bizalmi emberek nyomását, és a disszidálás mellett döntött. Az ÁVH azonban még a határ előtt letartóztatta. Ugyanígy járt az amerikai Robert Vogeler, a New York-i tulajdonos közép-európai képviselője, aki néhány nappal később legális úton (autóval) próbálta elhagyni az országot, de a hatóságok feltartóztatták. A vallomások nyomán egyre nőtt a letartóztatottak köre, Vogeler után az angol állampolgárságú Edgar Sanderst, a tulajdonos állandó magyarországi képviselőjét is őrizetbe vette az ÁVH. Ezzel a későbbi per kulcsfigurái már mind az ÁVH kezében voltak (Radó Zoltánt, a Nehézipari Minisztérium illetékes főosztályvezetőjét már korábban letartóztatták.) A Standard-per (hivatalos nevén: „Geiger Imre és társai büntetőügye”) 1950. február 17–21. között megrendezett nyilvános tárgyalásán Geiger, Radó, Vogeler, Sanders és három társuk egybehangzó módon vádolta egymást és önmagát szabotázzsal és kémkedéssel. Ezzel párhuzamosan a vallomások szerint a két magas rangú hírszerző, Vogeler és Sanders vezetésével ugyanezen személyek kémhálózatot is működtettek. A perben Geigert és Radót halálra ítélték, az amerikai 15 év, az angol pedig 13 év börtönbüntetést kapott. A halálos ítéleteket végrehajtották. Az ügy mellékszereplőinek részvételével további három vádlottcsoportban zárt pereket folytattak le, ezekben halálos ítélet nem született.

⁹³ Robert Vogeler amerikai elektromérnök. A Standard-ügyben 15 év börtönbüntetésre ítélték.

⁹⁴ Geiger Imre

⁹⁵ Radó Zoltán

Ezeknek a pereknek az volt a céljuk, hogy jogalapot szolgáltatassanak a külföldi tulajdonban lévő gyárak és olajipari cégek államosítására. Rákosi kiadta a parancsot, hogy gyorsítsák a Lispe határában fekvő olajmezők feltárását. A gyár vezető főmérnöke, Papp Simon kijelentette, hogy ilyen rablógazdálkodás mellett az olajmezők néhány éven belül eliszaposodnak, ő pedig ezt nem vállalhatja fel, hiszen felelősség terheli a részvényesekkel szemben. Röviddel később Papp Simont kémkedés és szabotázs vádjával életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték, és attól kezdve csak a világtól elzárva, az ÁVH ellenőrzése alatt folytathatta tevékenységét a cégnél. Teljesen nem tudták nélkülözni a munkáját, de tanácsait és véleményét figyelmen kívül hagyták. Így aztán Lispe olajmezőinek nagy része 1956-ra már eliszaposodott és használhatatlanná vált.

A Chinoin-perben⁹⁶ jelentős találmányokat kifejlesztő mérnököket tartóztattak le, mert meg akarták akadályozni őket abban, hogy találmányaikat külföldre csempésszék. A börtönben aztán tovább dolgozhattak munkáikon. A kommunista perek idején az ÁVH börtönei

⁹⁶ Itt a Nitrokémia-ügyre utal Potoczky Mária. A Nitrokémia-per politikailag szorosan a Peyer-perhez kapcsolódott, mivel ezek a perek készítették elő a két munkaspárt egyesülését. Még a Nitrokémia-ügyben kiadott első, hivatalos közlemény megjelenése előtt félreállították a fűziót ellenző egyik legismertebb politikust, Kelemen Gyulát. A Nitrokémia-perben a vád története a második világháborúig nyúlik vissza, amikor a vállalatnak külföldön befagyott követeléseai halmozódtak föl. A kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Makay Miklós feladata volt, hogy ezeket rendezze. Kiutazása az illetékesek (Szabó Kornél, valamint Kelemen Gyula volt iparügyi és Sárkány József volt honvédelmi államtitkár) engedélyével történt. Makay a Brazíliában már megvalósított gyártási eljárás dokumentációját is magával vitte, amelyet Svájcban kívántak újra felhasználni. Az előbbieken említett vállalkozások hivatalos dokumentumok, engedélyek alapján, engedélyezéseket követően, devizabevételek reményével kecsegtetve szerveződtek. A vád szerint azonban hadititkot adott ki az ellenséges imperialista hatalmaknak, és ezt az engedélyt kiállító többi vádlott beleegyezésével tette. A per 1948. február 25-én kezdődött, melynek során Bán Antal ipari minisztert is megvádolták, de őt másnap hagyták külföldre menekülni. Szabó Kornélt kivégezték, a két államtitkár életfogytiglani börtönbüntetést kapott.

zsúfolásig megteltek. Még a fasizmus alatt sem bőrtönöztek be annyi kommunistát, mint a Rákosi-érában. Mindenki életveszélyben volt, akinek egy önálló gondolata támadhatott. A kötelező éberség ürügyén a párttisztogatásokkal folyamatos rettegésben tartották a párttagokat. akik reszkettek félelmükben, nehogy a legkisebb hibát is elkövessék. Állandó önvizsgálatot tartottak és önkritikát gyakoroltak. Kutatták magukban azokat a hibákat, amelyekért esetleg felelősségre lehetne őket vonni. Arra még gondolni sem mertek, hogy a hiba nem bennük keresendő, hanem bálványozott pártjukban és annak vezetőiben. Inkább hajlandóak voltak elhinni, hogy ők maguk vagy rokonaik, barátaik követhetik el a bűnöket, mintsem hogy szembe néztek volna az igazsággal, bírálták volna a pártot, és kitörölték volna lelkük mélyéről a kommunista eszmékbe vetett hitüket. Elhitték a vádakát, amelyeket a sztálinista vezetők a legjobb, legrégibb kommunistákról terjesztettek. Úgy tűnt, az ellenreformáció és az inkvizíció kora kelt újra életre. Sorban egymás után felszámolták a kommunisták csoportjait. Demény⁹⁷ és Weissshaus⁹⁸ néhány éve börtönbe vetett szektás csoportjait mások is követték. Azokat is táborokba hurcolták, akik az 1925-ös Rákosi-perben még Rákosival és Vas Zoltánnal együtt ültek a vádlottak padján.

Azok a kommunisták, akik 1919-ben nem játszottak fontos szerepet, és nem emigráltak a Szovjetunióba, most a háttérbe szorultak, és börtönben sínylődtek. De még mindig jobban jártak, mint a Szovjetunióba emigrált Kun Béla és elvtársai, mert őket a trockista perek idején javarészt likvidálták. Szinte egy emigráns sem úszta meg sértetlenül Sztálin párttisztogató akcióit. Minden családból hiányzott valaki, akit vagy kivégeztek, vagy száműzetésben élt. Különösen a magyar és a jugoszláv emigránsok szenvedtek sokat, és nekik voltak a legsúlyosabb veszteségeik is.

A kommunisták üldözése akkor fokozódott csak igazán, amikor 1948-ban, a Kominform határozata alapján a jugoszláv kommunista pártot kizárták. 1949 tavaszán kezdték letartóztatni a háború alatt

⁹⁷ Demény Pál (1901–1991)

⁹⁸ Weissshaus Aladár (1887–1963)

Jugoszláviában harcoló partizánokat és délszláv vezetőket, valamint a hazai kommunisták vezetőit, és a Spanyolországban harcoló nemzetközi brigád tagjait is.

Ezzel egy időben megindult a tisztogatás a honvédség berkein belül is. Az antifasiszta harcokban részt vevő magas rangú tiszteket bíróság elé állították, és legtöbbjüket kémkedés és összeesküvés vádjával halálra ítélték.

Ekkor a szociáldemokraták kerültek sorra. Függetlenül attól, hogy jobb- vagy baloldali érzelműek voltak-e, együttműködtek-e a kommunistákkal, beléptek-e a Magyar Dolgozók Pártjába vagy nem, börtönbe csukták őket, többségüket életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték.⁹⁹

Néha már tragikomikus módon kapcsolták össze egy per keretein belül az egymásnak homlokegyenest ellentmondó elemeket, példának okáért így volt ez a Szakasits–Kéthly– vagy a Rajk–Justus–Pálffy-perben is. Sólyom László altábornagy pere arról várt híressé, hogy abban szinte mindenkit halálra ítélték. Az elítéltek rokonait és hozzátartozóit pedig természetesen internálták vagy deportálták.

Bizonyára sokakban felvetődik a kérdés, miféle jogi alapon lehet valakit csak azért internálni, mert egy hozzátartozóját koncepciósz perbe fogták. Akik tudják, milyen emberekből tevődtek össze az internálótáborok lakói, azok világosan látják, hogy elég volt egy aprócska indok, és máris évekre bezárhatták az embert. Ha például egy szabót letartóztattak, könnyen előfordulhatott, hogy minden kuncsaftját is internálták, akinek a nevét megtalálták a vendégkönyvben. Ha pedig valaki elmenekült, számolnia kellett azzal, hogy itthon maradt családtagjait börtönbe vetik, vagy legalábbis internálják. Amikor 1949-ben műkorcsolyázó világbajnokunk, Király Ede például kivált csapatából és Londonban maradt, akkor édesanyját már néhány nappal később be is szállították az Andrássy út 60. szám alá.

Az alaptalanul és jogellenesen bezárt emberek tömegeivel szemben kemény terrort alkalmaztak, már csak azért is, nehogy véletle-

⁹⁹ Lásd erről B. Kádár Zs.: *Elrabolt illúziók* i. m.

nül eszükbe jusson jogaikat követelni és panaszaikkal előhozakodni. Az internálótáborokban gyakran ötven év feletti nőket is megkötözték és tettelegesen bántalmaztak. Ha belehaltak, holttestüket nem adták ki a rokonoknak, sőt ha kérdezősködtek, még meg is fenyegették [őket], hogy rájuk is ez a sors várhat, ha nem vigyáznak. És ez nem csak üres fenyegetés volt!

Előre nem lehetett kiszámítani, kit mikor ér utol a sorsa. Maga az áldozat vette észre utoljára, milyen veszélybe sodródott. A legtöbb bebörtönzött korábban semmi gyanúsat nem észlelt maga körül. Néhányan azonban akadtak közöttük, akik tudták, mi vár rájuk, és minden órában számítottak a letartóztatásra, miután látták, hogy legtöbb barátjukat is már elhurcolták. Losonczy Géza esetében is ez történt.

Az utolsó napok történetéről Rajk Lászlóné így számolt be:

»Egyáltalán semmi gyanúsat nem észleltem, bár éreztem valami nyugtalanságot és feszültséget a levegőben, mint a kutya, amikor fenyegető veszélyt érez. A szülés után,¹⁰⁰ még csak nemrég tértem haza a kórházból. Ezen a vasárnap délutánon a szabadsághegyi pártüdülő felső traktusában voltunk, Rákosi és Farkas pedig alattunk szálltak meg. Rákosi és felesége végtelenül szívélyesek voltak. Rákosiné hozott a gyerekeknek egy kis ágytakarót és elmesélte, hogy amikor a háború alatt gyereke született, egy ilyen kicsi kék takaró volt a legnagyobb, a legfőbb vágya, aztán pedig történeteket mesélt nekem a gyerekeről. Még nem voltam egészséges, leginkább egy gipszágyban kellett feküdnöm. A következő heti vasárnapi program megbeszélésekor Rákosi annyira ragaszkodott ahhoz, hogy velünk töltsse a következő vasárnapot is, hogy arra is hajlandónak mutatkozott, hogy átrendezze úgy a lakást, hogy biztosítsa számomra a nyugodt fekvés lehetőségét. Később gyakran gondoltam arra, hogy Rákosi milyen szeretetteljesen beszélt velem, pedig már akkor pontosan tudta, hogyan fogja megöletni a férjemet.

¹⁰⁰ 1949. január 26-án született ifj. Rajk László. Lásd erről Pető A.: *Rajk Júlia* i. m. 72–73.

Egyik este történt a férjem őrizetbevétele,¹⁰¹ miközben éppen a gyereket szoptattam és László segített nekem a gyerekaszobában, bejött Péter Gábor.

Barátságosan érdeklődött a gyerek helyzete felől, aztán elbúcsúzott, és amikor László kikísérte őt, rátette a kezét a vállára és csendesen azt mondta: 'Te most velünk jössz!', 'Nem megyek' hallottam még a férjem kiáltását. Valószínűleg megpillantotta az előtérbe belépő ÁVO-sokat. Ha nem jössz önként, akkor persze kényszerítenünk kell téged. Rögtön ezután dulakodás zaját hallottam. Lefektettem a gyereket és kimentem, de már eltűntek. Soha többé nem láttam a férjemet. Hamarosan engem is elhurcoltak. Öt éven keresztül nem láttam a gyerekemet és nem is hallottam róla semmit.«

Senki nem fogott gyanút, menekülni sem akartak sokan, mert mindenki tudta, hogy nem tett semmi törvénybe ütköző dolgot. Az emberek hittek és bíztak a jogban, az igazságban és a pártban. Így aztán még félelmetesebb volt egy olyan ördögi gépezet karmai közé kerülni, amely az ember testét-lelkét kegyetlenül elnyeli és idegeit is felőrli.

A svájci születésű Dobónét egy szép májusi reggelen újszülött csecsemőjével együtt hurcolták el az ÁVH-ra. »Csak egy pár órák kihallgatásra« – mondták neki. Mielőtt a kihallgató szobába lépett, csecsemőjét letették vele egy íróasztalra. Kifelé jövet ismét karjába akarta venni gyermekét, de már sehol sem találta. Neki magának több hónapot kellett eltöltenie az ÁVH pincéiben, ahol szörnyű testi bántalmazásokat szenvedett el. Az izgalmak következtében súlyos diabetesz lépett fel nála. Vallatója naphosszat hagyta szomjazni a súlyosan beteg asszonyt, és nem engedte az anyatejet kifejni melléből, mert így akart kikényszeríteni belőle egy aláírást. A cukorbetegség következtében a nő teljesen tönkrement a börtönben, amikor azt közölték vele, hogy gyermeke elveszett, és nem találják, idegösszeomlást kapott.

¹⁰¹ 1949. május 30-án tartóztatták le Rajk Lászlót. Pető Andrea Rajkné szemszögéből láttatja a történeteket, lásd Pető A.: *Rajk Júlia* i. m. 79–84.

Gyakran előfordult, hogy letartóztatása előtt kitüntettek vagy előléptettek valakit, hogy eltereljék figyelmét a fenyegető veszélyről. Az emberek ezért rettegtek minden fajta előnytől és kedvezménytől, mivel nem tudhatták, hogy ennek mi lesz az ára. A központi vezetés részéről érkező dicséret vagy elismerés, melyet egy magas rangú pártvezető közvetített, gyakorlatilag a halálos ítélettel volt egyenértékű, vagy gyászbeszédnek is beillett.¹⁰²

Sokakban felmerül újra és újra az a kérdés, vajon hogy lehetett az, hogy egymástól teljesen különböző emberek, mint például Mindszenty hercegeprímás, vagy Rajk László, a kipróbált kommunista a nyilvános tárgyaláson olyan egyformán viselkedtek. Mindent magukra vállaltak, és mint engedelmes diákok sorolták valamennyi bűnüket és rémtettüket. Elsősorban külföldön terjedt el az a nézet, hogy a vádlottakat injekciókkal és testi fenyítéssel készítették elő a tárgyalásokra.

A verések és testi fenyítések természetesen mindig napirenden voltak. Gyakran harminchatszor is ráhúztak egy emberre. De nem ez volt a legjellemzőbb módszer, mert ez túl kockázatos volt. Ha valakit nyilvános tárgyalásra vittek, akkor az többnyire jelentős politikai személyiség volt, ebből a szempontból értékes, akinek életére és egészségére vigyázni kellett. Esetükben tehát gondos, tudományosan előkészített pszichológiai megoldozásra volt szükség. A letartóztatott emberekről legtöbbször már hosszú évek óta gyűjtötték az adatokat. Általában mindenkiről, elsősorban pedig a kommunista párt és más pártok vezetőiről és fontos tisztségviselőiről, jómódú emberekről, külföldi követségek tagjairól és általában a közéleti személyiségekről. Az egy emberről alkotott teljes kép jelentéktelennek tűnő adatokból állt össze. Ezek részben magától a letartóztatottól származtak. Mindennapi témákról beszélgettek velük, majd lejegyezték ezeket a beszélgetéseket. A hatóságokat olyan jelentéktelennek tűnő adatok is érdekelték, hogy valakinek hány gyermeke van, hol tanult, mit ta-

¹⁰² M. S. idézett művéből, III. fejezet, 43–54.

nult. Milyen betegsége volt vagy van, milyen a családi élete. Melyik gyereket szereti legjobban, kik a barátai, barátnői, és aztán kik azoknak a barátai, szeret-e sportolni, olvasni, mit olvas, ki a kedvenc írója, festője, muzsikusa. Mik a szokásai, szenvedélyei, vannak-e hangulatváltozásai, milyen idegállapotban van, mik az általános reakciói, szeret-e viccet mesélni. Minden apró, társasági történet, minden pletyka érdekelte őket, még az is, hogy kinek milyen háziállata van. Ezeket az adatokat legtöbbször a vallató gyűjtötte be a kihallgatás második fázisában vagy a tárgyalás előtt folytatott baráti beszélgetés keretei között. Ezek a beszélgetések azért is voltak nagyon hasznosak, mert a letartóztatott mesélés közben önmagáról, véleményéről és nézeteiről sokkal többet árult el, mintha konkrét kérdésekre adott volna választ, így lehetőség nyílt arra is, hogy felmérjék idegállapotát és a jelen helyzetben vagy a jövőben várható reakcióját.

Másrészt beépített emberek, úgynevezett spiclik is gyűjtötték az adatokat. Minden hivatalban és minden munkahelyen nyüzsögtek az ávósok. A nyilvánosan regisztrált munkatársaik száma 40 000 fő volt, de titokban még mintegy 30 000 ávós működött, közülük sokan külföldön, vagy a budapesti nagykövetségeken. Ezek a besúgók naplót vezettek a megfigyelt emberekről. A letartóztatottaknak egyébként az volt a legkellemetlenebb, ha megfigyelőik szem elől tévesztették őket, ugyanis az így kiesett időszakot saját fantáziájuk szüleményeivel töltötték ki, és azt írtak a jelentésbe, amit akartak. Ezekkel a »technikákkal« szemben a szerencsétlen megfigyelt teljesen védtelen volt.

Egy jelentős politikai személyiség letartóztatását közel egyéves adatgyűjtés előzte meg. Hogy tévedés ne essék, itt meg kell jegyeznünk, hogy ez alatt személyes természetű adatokat kell érteni, nem bűncselekmények és büntettek gyűjteményét, olyanok ugyanis nem léteztek.¹⁰³ Ezt az ÁVH tudta a legjobban. A letartóztatás kizárólag

¹⁰³ Lásd a *Rubicon* című történelmi magazin tematikus számát a koncepciók perekről, 2015/10. sz.

politikai kérdés volt. Fontos személyek esetében Moszkva döntött felőle, egyébként pedig Rákosi, Péter Gábor, az ő letartóztatása után pedig Piros. A begyűjtött adatoknak nem csak a letartóztatás során, hanem később is fontos szerepük volt.

Amikor az ÁVH egyik vezetőjét, Farkas Vladimírt, Farkas Mihály fiát kizárták a pártból és a Partizánszövetségből, majd 1956 nyarán tettei miatt felelősségre vonták, nyugodtan és közönyösen vallotta be, hogy Péter Gáborral együtt apjától vagy közvetlenül Rákositól kapták az utasításokat arra vonatkozóan, hogyan bánjanak a fontos személyekkel. Megszabták többek közt az elhelyezésüket, az orvosi kezelést, az ideg orvos látogatásának gyakoriságát, továbbá azt, hogy legyen-e orvos jelen a tetteleges bántalmazásoknál, a fogoly ellátását, a besúgó személyét és viselkedését, valamint a fogollyal szemben alkalmazandó hangnemet.

Ez természetesen sok mindentől függött, attól is, hogy az illető személy párttag volt-e, meggyőződéses, áldozatkész kommunista, vagy éppen burzsoá elem. Ez utóbbinak könnyebb sors jutott.

Kommunisták esetében előszeretettel alkalmazták az úgynevezett hideg-meleg módszert. Ez abból állt, hogy a legkíméletlenebb bánásmódról hirtelen átváltottak a legengedékenyebbre, majd vissza.

Amikor valakit az otthonában letartóztattak, szó sem esett őrizetbe vételről. Legtöbbször valami ilyesmit mondtak: »Kedves elvtárs, szükségünk van egy kis felvilágosításra egy bizonyos ügyben. Nem tart csak néhány percig (mondjuk egy adat kiegészítése az útlevélben). Az egyszerűség kedvéért elvisszük autóval, tényleg csak néhány perc. De jöhet nyugodtan a saját kocsijával is, ha akar.«

És az illető gyanútlanul beszáll az autóba. Aztán az ÁVH-n arra eszmél, hogy miután ruháit elvették tőle, máris a pincében találja magát, és ha szólni mer, legjobb esetben is csak valami durvaság a válasz. Más esetben az ÁVH vezetőjének szépen berendezett, elegáns szobájába kerül, ahol baráti beszélgetés közben megemlítik, hogy párthűségéhez nem fér kétség, ezért természetesen meg fogja tenni, amit kérnek tőle, hiszen ez a párt érdeke. Ha az illető nem veszi észre a csapdát, és lépre megy – hiszen csak egy jelentéktelen apróságról

van szó –, akkor ugyanabban a hangnemben folyik tovább a beszélgetés, és egyre komolyabb tartalmú dokumentumokat kell aláírnia, míg végül feleszmél, hogy a párt nem kérhet tőle ilyet, mert ez nem felel meg a valóságnak. Ekkor már szeretné visszavonni aláírását az első, jelentéktelennek tűnő jegyzőkönyvek aljáról is, még akkor is, ha nem tűnik fontosnak (végül is csak egy beszélgetés rekonstrukciójáról van szó, melyben mindössze egy-két szót vagy egy évszámot változtattak meg). Végre tudatára ébred annak, hogy becsapták, amikor azt akarták vele elhitetni, hogy nem jól emlékszik az évszámra, vagy amikor »helyesbítették« az általa használt kifejezéseket. Rájön, hogy kihasználták jó szándékát és párthűségét, és amennyiben ellenáll, egyéb »módszerekhez« folyamodnak. Most átcsapnak a másik végletbe, hogy megtörjék akarátát, és éreztessék vele kiszolgáltatottságát. Kibírja a testi bántalmazást, állást, éhezést, szomjazást, vagy a még ennél is durvább kínzási módszereket. Miután testileg és lelkileg teljesen kimerül, kínzói mégis fontosnak tartják, hogy életben maradjon, és elszállítják egy szanatóriumszerű kórházba, hogy felépüljön, majd újból kezdődik előlről az egész kínzás, hogy a végén megtörjék a foglyot. Általános tapasztalat szerint a rossz állapotba való visszaesést sokkal nehezebb elviselni a körülmények javulása után. Az ember általában a második javuló szakaszban omlik össze. Mert a mostani emberibb viszonyok között a korábbi kínzások még elviselhetetlenebbnek tűnnek, mint amikor közvetlenül átélte őket az áldozat. Most még nagyobb a félelem.

Ha valaki szorongott már öt-hat hónapot egy 1 m magas, 2 m hosszú, 1,2 m széles lyukban, mely leginkább egy sírbolthoz hasonlított, ágy nélkül és takaró nélkül, ahol a padlón néhány centiméter magasan állt a víz, ahol csak guggolni vagy feküdni lehetett, télvíz idején nyári öltözetben, majd utána hirtelen, néhány hétre pompás, napos, fürdőszobás, összkomfortos apartmanba kerül egy luxus-szanatóriumba, csak az tudja elképzelni, mit érzett a rab, amikor ismét beláthatatlan időre bedugták a nyirkos pince sötétjébe. Egy biztos, a rabok 90%-a akkor omlik össze idegileg, amikor másodszor is emberibb bánásmódban van részük, mert közben iszonyatosan félnek at-

tól, vajon milyen szörnyűség várhat még rájuk. És akkor még csak az elhelyezés körülményeiről beszéltünk, amit tovább fokozott a hangneme, a bánásmód és az ellátás módja.

Gyakran alkalmazták azt a módszert is, hogy a rendkívül brutális bánásmód után hirtelen olyan vallató jelent meg az elítéltnél, aki elnézést kért a történetekért, fatális tévedésről beszélt, és minden igyekezetével próbált megfelelő hangnemet és kapcsolatot találni a fogollyal. Mindenféle dologról beszélt vele, a családról, munkáról, mesélt a saját életéről és szokásairól, eközben rávilágított, hogy szinte lelki rokonság áll fenn az elítélt és ő közte. Az érzelmek húrjait pengette. Ha a rab a felesége vagy gyermeke hangját szerette volna hallani, akkor azt lejátszották neki hanglemezeiről, ha levélre vágyott, azt is megkapta. A feleség is ott sínylődött egy másik cellában, csak megparancsolták neki, hogy írjon egy szép hosszú levelet arról, hogy milyen csodálatosan nyaral a gyerekeivel a Balatonnál, és mennyire vágyódik a férje után. Ebben a szakaszban általában mindent megígértek a fogvatartottnak, azt, hogy ellátják a családját, ígértek utazást a Krímbe, útlevelet, amely az egész világra érvényes, vagy éppen könnyű és gyors halált.

A legtöbben, akik tele hittel és ideálokkal börtönbe kerültek, az ott látottak és átéltek után lelkileg úgy összetörték, akkora csalódás érte őket, hogy semmire nem vágytak már, csak arra, hogy megszabaduljanak mindettől, hogy elmeneküljenek ebből az életből, hogy mindent abbahagyjanak, és ne kelljen tovább gondolkodniuk. Ezt a lelkiállapotot a hatóság cinizmusa néha a végletekig fokozta. Ha a rab végső elkeseredésében megváltásért könyörgött kínzójának, kérte, hogy ölje meg, mert számára az a legnagyobb büntetés, ha életben kell maradnia, olyan elviselhetetlen a kín, akkor cinikusan elmagyarázták neki, hogy a hatóság nem altruista intézmény, nem tesz meg csak úgy mindenféle szívességeket, ne higgye az illető, hogy olyan könnyen megszabadulhat az élettől. Épp ellenkezőleg, figyelni fognak arra, hogy ne tehessen kárt magában, egy percre sem hagyják egyedül, és nem férhet hozzá semmihez, nehogy öngyilkosságot követhessen el. Bebizonyítják neki, hogy a halált is ki kell érdemelni,

és azt kell tennie, amit megkövetelnek tőle, még inkább, ha a párt követeli azt, hiszen egy igaz kommunista köteles feláldozni az életét – tisztességben és becsületben meghalni nem lenne nagy áldozat –, sokkal inkább azt kívánja most a párt, hogy a szégyent is nyilvánosan vállalja magára. Ha a rab megtörik, és belátja, reménytelen az ellenállás – hiszen minél jobban húzza az időt, annál gyengébb lesz, és annál inkább hajlandó mindent magára vállalni –, ekkor kezdődik csak az alkudozás a jegyzőkönyv szövegéről.

A foglyok a rájuk vonatkozó dolgokból általában mindent magukra vállalnak, amit követelnek tőlük, mert tudják, hogy így is úgy is elvesztek, és minél hamarabb túl akarnak lenni az egészen. Vita csak a jegyzőkönyv azon részeiben támad, amely más személyekre vonatkozik. Egy későbbi fejezetben még részletesebben szeretnék foglalkozni a boszorkányperek jegyzőkönyveinek szövegével, azok hátterével és céljaival. Most csak a kész szöveg és a fogoly sorsáról szeretnék röviden írni. Amikor tanúként kihallgatják a foglyot, megmutatják neki az ügy vádlottjának saját kezű aláírásával ellátott jegyzőkönyvét, aki ellen neki tanúskodnia kell. Ebben a jegyzőkönyvben természetesen sokkal súlyosabb tetteket sorolnak fel, mint amik az ő terhelő tanúvallomásában szerepelnek. Így akarják a tanút megnyugtatni afelől, hogy nem az ő vallomása dönti el a vádlott sorsát, hiszen az már ügyis menthetetlen a terhelő bizonyítékok miatt.

Ha magáról a vádlotról van szó, akkor megvárják azt a pszichológiai legmegfelelőbb pillanatot, amikor szinte már az örületig fokozódik benne a vágy, hogy elmeneküljön ebből az elviselhetetlen helyzetből, és akkor kezdik el megdolgozni őt a tárgyalásra. Éjjel-nappal másoltatják vele a jegyzőkönyv szövegét, amit el kell mondania majd a vallomásában, és naponta többször felolvastatják vele. Mikrofonpróbákat tartanak, javítják az intonációját, és végül, amikor már közel van tárgyalás, tartanak egy főpróbát. Adnak neki ruhát, szabó, fodrász és kozmetikus szorgoskodik a körülötte, hogy szerepének megfelelő külsőt kölcsönözzenek neki.

Így lett egy törekeny fiatal nőből pénzéhes kalandornő, szemüveges kékharisnyából vörös hajú démon, több doktorátussal rendelkező

értelmiségi nőből falusi liba, és mindez a tömegek félrevezetésének szent céljából történt, hogy fokozzák a terrort, és ily módon megsza- baduljanak tíz-húsz lehetséges riválisuktól.

Amikor a tanú vagy vádlott megérkezik a tárgyalásra, már semmi másra nem tud gondolni, csak a szövegére. Önállóan két összefüggő mondatot sem képes elmondani, csak a betanult szöveget szajkózza, rendkívül ostobának és elveszettnek érzi magát, egyfolytában idegesen kuncog, olyan érzése van, mintha részeg lenne, vagy csak álmodná ezt az egészet. Ez tulajdonképpen a fantasztikumig fokozott idegállapotnak köszönhető. A tárgyalóterem melletti helyiségben ül, és várja, hogy behívják. Mellette fehér zakós pincérek szendvicseket és tortákat szolgálnak fel, és feketekávé tálakkal (konyakot csak titokban, a feketekávéba öntve). Magyar és orosz vallatótisztje drukkolnak neki, és egymással versenyezve hízelgik őt körül. Az orvos is ott van. Folyamatosan kérdezik tőle, hogy jól érzi-e magát, nincs-e valamire szüksége, van-e kívánsága. A pincében eltöltött hosszú hónapok után mindez olyan valószínűtlen és valószerűtlen, hogy ezt az idegrendszer már nem képes elviselni. A tanú vagy vádlott nincs teljesen magánál, és az egyetlen biztos pontba kapaszkodik, az általa betanult szövegbe.

Vallatótisztje közben fürkésző szemekkel figyeli, hogy tart-e még az előkészítésük hatása, mert a legkisebb hiba, egy hangulatváltozás, tétovázás, dadogás veszélyeztethetné a nyilvános tárgyalás sikerét, és kudarc esetén a felkészítők is börtönbe kerülnének, és nem sok könyörületre számíthatnának. A legkisebb kockázatot sem vállalják, tudják, hogy csak biztosra mehetnek, és ha a legkisebb ellenállást is érzik a fogoly részéről, inkább megváltoztatják a tárgyalások sorrendjét, és a vonakodó rabot még jobban meggyőzik szerepe fontosságáról.

Amikor az illetőt a tárgyaláson tanúként kihallgatták, akkor új szakasz kezdődik az életében, mert néha egy egész év is eltelik, amíg az ő tárgyalása kerül sorra. Ilyenkor folytatják a kondicionálását.

Nem csak Magyarországon, hanem más népi demokratikus országokban is uszították az embereket a kommunista pártok néhány vezetője ellen, és boszorkánypereket erőszakoltak ki. De vajon mi állt igazá-

ból ezeknek a peres eljárásoknak a háttérében? Bizonyos fókig a perbe fogottak személye választ ad erre. Egy részük magyar kommunista volt, egy másik részük nyugatról tért haza, ők a spanyol polgárháborúban a nemzetközi brigádokban harcoltak. Néhányan a moszkvai csoporttal tértek haza, nem sztálinisták voltak, hanem centralisták, vagy buharinisták voltak, akik túléltek Sztálin tisztogató akcióit. Ezekre a perekre az volt a jellemző, hogy a sztálinisták (a moszkvai imperialisták helytartói a népi demokráciákban) folytatták le őket a nyugatról Magyarországra visszatért, vagy az itthoni kommunisták ellen, mint egy óvintézkedésként, nehogy azok csoportosulni tudjanak.

Moszkva politikájára a fő veszélyt Tito jelentette. A sztálini érásban Tito emigránsként sokat szenvedett a Szovjetunióban. Közvetlen hozzátartozóit elhurcolták és megölték. Mindezt neki tehetetlenül végig kellett néznie, ő maga is alig tudott megmenekülni. Amikor a háború után hatalomra került, Sztálinnak számolnia kellett azzal, hogy ezeket a történeteket Tito nem fogja egykönnyen elfelejteni. A kapcsolatukat még az is bonyolította, hogy Jugoszlávia a többi népi demokráciához képest előnyösebb helyzetben volt, mert a partizánharcoknak köszönhetően maga vívta ki szabadságát. Így Jugoszlávia a háború után önállóan és függetlenül hajtotta végre az újjáépítést, míg a többi délkelet-európai állam, ahonnan a Vörös Hadsereg szorította ki a németeket, függő helyzetbe került.¹⁰⁴

¹⁰⁴ M. S. idézett művéből: IV. fejezet, 54–65.

III.

BÖRTÖNÉVEK

Összezárva Kéthly Annával

Mária az 1950 közepén kezdődő börtönéveinek felét, mintegy három évet magánzárkában volt, majd a Gyűjtőfogházba került. Ebben az időben életre szóló barátságot kötött Rajk Júliával és Kéthly Annával, rabtársaival, akik későbbi életében is fontos szerepet játszottak. Kéthlyvel nyolc hónapot töltött egy kétszemélyes cellában,¹⁰⁵ kapcsolatuk, barátságuk az emigrációban is folytatódott.

Kéthly Anna 1889-ben született, azaz csak egy évvel volt fiatalabb Mária édesanyjánál, így Mária egy kicsit az édesanyját látta Annában, Kéthly pedig a húgát Máriában, akivel szinte egyidős volt.

Börtönévei alatt oroszul és spanyolul tanult, Kéthlyvel olvashattak is. Aczél György könyvtárát hozták be, abból adogattak nekik is könyveket.

Kéthly Anna kiemelt ellátásban részesült, így mindketten „javított kosztot” kaptak, bab, lencse, borsó és kétszer még hús is volt egy héten. Orvosi ellátásban is részesültek, Potoczky Máriának kezdődő TBC-je volt, Kéthly Annának pedig daganata, amire rönt-

¹⁰⁵ A Rajk-perben letartóztatott gyógytornászt, Demeter Györgynét, Kéthly korábbi cellatársát 1953-ban Potoczky Mária követte a Budapesti Országos Börtönben.

genbesugárzást kapott. Tízperces délutáni sétákat engedélyeztek számukra. A szomszédos cellában ült Szakasits Árpád felesége,¹⁰⁶ valamint Rajk Júlia.¹⁰⁷

Mária így vallott ezekről az évekről:

„Amikor letartóztattak, a párt fejével gondolkodtam, amikor kiszabadultam, a saját fejemmel. Mindenki csodálkozott, milyen jó állapotban vagyok. Kinn sok szempontból nehezebb volt az élet. A börtönben nagy szabadsága volt az embernek. Szerencsém volt, hogy 1956-ban engedtek ki, az előbb szabadultakon is látszott, mit jelentett idekinn lenni. Akkor kerültem ki, amikor a Petőfi Kör éledezett, amikor egyre felszabadultabb lett a légkör. Két viszontagságos évet megspóroltam.”¹⁰⁸

„Azt felesleges részletezni, hogyan élt egy vezető beosztású ember nyugaton, a szabad világban. Az olvasó azt úgyis tudja. De arról már érdemes beszélni, hogy a népi demokráciában, ahol elvileg demokrácia és szabadság uralkodik, miféle kasztrendszer jött létre, micsoda előjogokat vindikáltak maguknak a vezetők. Magyarországon őket, az ő kasztjukat egyszerűen »kucserának« gúnyolták. Az Írószövetség folyóiratában Háy Gyula írt egy bizonyos Kucseráról. Mindenki tudta, hogy Rákosira gondolt.

1945-ben utasítást kaptam az újságtól, amelynél szerény beosztásban újságíróként dolgoztam, hogy mostantól járjak a kommunista párt központjában található kantinba. Abban az időben mindenhol ellátási nehézségek adódtak, az infláció miatt minden üzem maga próbált munkásairól és alkalmazottairól gondoskodni, akik ily módon természetben kapták meg bérüket, fizetésüket. Mivel én hetekig csak borsót, babot és tésztát ettem, nagyon megőrültem az utasításnak. Boldog voltam, mert mindenki tudta, hogy a párt-

¹⁰⁶ Szakasitsné Grosz Emmát (1888–1954) 1950 áprilisában, férjével, Szakasits Árpáddal együtt tartóztatták le, a fogságban hunyt el.

¹⁰⁷ Lásd róla bővebben: Pető A.: *Rajk Júlia* i. m.

¹⁰⁸ Pütkösti Á.: *A kor szerelme* i. m. 161.

központban adják a legfinomabb ételeket. Minden nap volt hús, ami akkoriban nagy dolognak számított. Egy nap még főtt tojást is kaptunk, ami tényleg a csodával volt határos. Meg voltam győződve arról, hogy mindez csak egy nagyon ügyes, tehetséges beszerzőnek köszönhető. A többi üzemi és közétkeзде között is volt azért különbség. Az étkeзде az alagsorban volt. Önkiszolgáló alapon működött, tehát nekünk kellett a tányérjainkkal odamenni az ételkiadóhoz, ott kaptuk meg az ebédet. Egy fapadokkal körülvett asztalhoz tudtunk leülni. Itt a legkülönbözőbb emberek ültek egymás mellett: sofőrök, szállítómunkások, irodisták. Egy nap itt véletlenül összefutottam a főszerkesztővel, és kérdezte tőlem, hogy már ebédeltem-e. Kiderült, hogy mindketten épp akkor készültünk ebédelni. Előreengedtem, és mondtam neki, hogy az étkeзде lent van. Erre ő fölfelé mutatott, és azt mondta, az étterem ott van. Mindkettőnknek igazunk volt. Az én étkezdém lent volt, az övé meg fönt. Azon a napon vele ettem. Szépen megterített, virággal díszített asztalok, a fal mentén ruhafogasok. Háromfogásos ebéd és feketekávé tejszínhabbal. Nem értettem a dolgot. Máshol az egész üzem együtt étkezik, igazgatók és munkások. A katonaságnál a tábornok a katonáival, egymás után állnak sorba, kezükben az evőeszköz, és várják az ételt. Hiszen a »felszabadulás« eltörölt minden osztálykülönbséget! Kérdeztem a főszerkesztőt, itt miért van ez másként. Azt válaszolta, Moszkvában is így megy ez.

Később még több meglepetés ért. Rájöttem, hogy a pártvezetők ellátásáról egy külön apparátus gondoskodik. Ez az apparátus keregett számukra lakást, és rendezte be azt szebbnél szebb bútorokkal. Még a kert gondozását is megszervezte. Segített lakáscsere vagy éppen kölcsönfelvétel esetén is. Az ő feladata volt a pártvezetők lakását rendben tartó személyzet kiválasztása és ellenőrzése is. Saját asztalosműhelyben gyártották a magasabb pártfunkcionáriusok bútorait, melyeket aztán hosszú lejáratú törlesztéssel, hitelre vásároltak meg. Az elhagyott javak közül az értékeseket szintén ezek a pártfunkcionáriusok kapták. Ezen felül saját konzumüzletet hoztak létre számukra, ahol olcsón juthattak mindenféle különleges áruhoz. A boltokban 10 dkg szalámi 6 forintba került, a konzumban csak

1,80 Ft-ba. »Szegény« miniszterek rá is szorultak arra, hogy mindent olcsóbban kapjanak meg, hiszen senki nem várhatta tőlük, hogy havi 8-9000 forintjukból teljes árat fizessenek. Azt csak a proletárnak kellett megfizetnie, aki három gyereket nevelt havi 600 forintból! A kucseráknak, pártfőnököknek ott volt a konzum.

A pártfunkcionáriusokat kedvezményeik szerint három csoportba sorolták. E szerint kaptak élelmiszert, ruhaneműt, ahol különbség volt az anyagok és a cipők minőségében, orvosi kezelést és szanatóriumi beutalót. A pártkórház volt a legmodernebb és legjobban felszerelt kórház Budapesten. Mióta a párt kisajátította, a férőhelyeknek csak 20%-át használták ki. A többi kórházban ugyanakkor a folyosón is feküdtek a betegek hordágyon, és a kórtermek zsúfolásig tele voltak ágyakkal.

A pártkórházba persze nem minden párttag jutott be, azt első sorban a pártközpont dolgozói számára tartották fent, közülük is a titkároknak vagy előadóknak. Ha valaki miniszter vagy államtitkár lett, különleges juttatásokat kapott a pártközpontban. Ott étkezhetett, lakását a pártközpont által fizetett személyzet tartotta rendben, gyermekeit külön pártintézményekben helyezték el, számukra hozták létre a Gorkij Iskolát, nyáron Balatonaligán nyaraltak a pártüdülőben. Autók álltak rendelkezésükre, és olcsón vásárolhattak a konzumban.

A keserű pesti humor a Rózsadombot és a Szabadság-hegyet, ahol a pártvezetők laktak, egyszerűen káderhegynek hívta, a Pasaréti utat pedig káderüdülőnek. 1956 nyarán az számított a legnagyobb sértésnek, ha valakit kádergyereknek neveztek. A vezetők gyerekeit anynyira gyűlölték, hogy szüleik nem merték őket közintézményekben taníttatni, mert féltő volt, hogy a többiek kiközösítenék őket.

Ugyanez volt a helyzet az utóbbi években azokkal az egyetemi tanárokkal, akik a Rákosi-klikkben kompromittálódtak. Egyikük autóját naponta bekenték emberi ürüllel, a karosszériára pedig mocskolódo feliratokat ragasztottak.

Még a börtönben is folyt a kivételezés. A rabokkal rendkívül különböző módon bántak. Az elhelyezésüknél például a következő fokozatok léteztek:

1. Zárka fekvőhely és takaró nélkül. (Nem nagyobb, mint egy sírbolt.)
2. Zárka priccsel és takaróval.
3. Normál méretű pincecella priccsel és takaróval.
4. Börtöncella a földszinten matraccal, asztallal és fotelokkal. (Itt várták a Rajk-per vádlottjai a bírósági tárgyalást. Innen vitték őket a Conti utcába a kivégzésre.)
5. Iroda ágyneművel, kályhával és bútorokkal.
6. A fogoly számára berendezett szoba munkalehetőséggel, igény esetén autó kísérelvel (a Chinoin-gyár mérnökei esetében).
7. Fürdőszobás lakosztály egy kórházban szanatóriumi ellátással (Szakasits Árpád esetében), vagy ugyanaz személyzettel és villanykályhával (Mindszenty-nél).
8. Mindennel felszerelt, de a külvilágtól elzárt villában (Tildy Zoltán és 1951-ig Tarisznyás Györgyi). Tarisznyás Györgyinek¹⁰⁹ a Rajk-per után egy évig újra és újra meg kellett jelennie az Operában és más nyilvános szórakozóhelyen, hogy bizonyítsa, nem tartóztatják le. Állandóan egy ávos őrnagy vagy őrnagynő kísérte.¹¹⁰

Az ÁVH-nál nem csak a rabokkal bántak eltérő módon, hanem maga az ÁVH is kasztokra tagolódott, olyan kasztrendszer jött benne létre, melyhez foghatót csak a Távol-Keleten találunk. Ennek következtében a beosztottak utálták előljáróikat, és inkább egy követ fújtak a foglyokkal, még akkor is, ha ez kemény büntetést vont maga után. A legkisebb kedvezményért (mondjuk, ha szóba álltak egy fogollyal) 30 napos börtönbüntetés járt. A legkisebb szabálysértés is kockázatos és veszélyes volt, hiszen nem lehetett tudni, hogy a fogoly vagy társa nem besúgó-e. Ennek ellenére az egyszerű munkás- vagy parasztfiúk a legtöbb esetben emberségesen bántak a foglyokkal.

¹⁰⁹ Tarisznyás Györgyi (1920–1978) Tarisznyás Gerő főjegyző leánya, kereskedelmi iskolai tanárnő.

¹¹⁰ A korszak börtönviszonyairól szemléletes képet festett, mikor összeállította a „rangsort”. Vö. Paul Lendvai: *Határátlépés. Az Üllői útról a nagyvilágba*. Helikon Kiadó, 2002 (Auf schwartzen Listen. Hamburg, 1996.) 132–133.

Vállalták a kockázatot, és néha takarót csempészték be a fogoly cellájába, vagy kiszellőztették, ha nagyon fülledt volt a levegő. Ha egy rabnak büntetésből állnia kellett, akkor megvárták, míg nem ellenőrzi őket senki, és megengedték a fogolynak, hogy pár másodpercre leüljön, vagy a falnak támaszkodjon. Előfordult olyan is, hogy napokon keresztül kanállal etették a rabokat, mint a kisgyerekeket, mert azok már annyira legyengültek, hogy a fejüket sem tudták felemelni. De a saját embereikkel, akiket fegyelmi vétség miatt szállítottak be, különösen kegyetlenül kellett bánniuk. Őket verték meg legjobban, és az ő kivégzésükre mindenkit kirendeltek. Kollégáikkal nem mertek beszédbe elegyedni, de a régi és megbízhatónak tűnő foglyoknak sokszor panaszkodtak, milyen gyakran és milyen keményen büntetik őket. Borzasztó volt hallani, hogy beszélnek a felettesek beosztottaikkal. Egy őrnagy vagy alezredes olyan hangnemben beszélt egy főhadnaggyal vagy egy gyorsíróval, hogy még a foglyok is felháborodtak.

Az érdekek és ellentétek különös szövevénye jött itt létre. A rabok és a melléjük beosztott őrnagyok és századosok szövetséget kötöttek az ávosokkal és besúgóikkal szemben. Figyelmeztették egymást a veszélyre. Sok példát lehetne említeni a hősiességre és a bajtársiasságra. Álljon itt egy közülük: A budapesti Gyűjtőfogházban egy jugoszláv mérnök barátságot kötött egy ávóssal, aki elvállalta, hogy értesíti a mérnök családját arról, hogy életben van. A fogoly hét éve nem tudott életjelet adni magáról. Az ávós átadta az üzenetet. A mérnök felesége, aki hosszú ideje nem látott urát halottnak hitte, közben újból férjhez ment. Amikor a rab ezt megtudta, néhány nap leforgása alatt teljesen összetört lelkileg. Ez feltűnt a politikai osztály vezetőjének, aki vizsgálatot indított az ügyben. Napokon át kínozták a mérnököt, hogy valljon, de ő nem árulta el az ávóst. Végül az ávós már nem bírta tovább nézni a kínzást, és önként feladta magát. Ilyen esetben a legenyhébb büntetés nyolc év börtön volt.

Sok újonc nem volt képes feldolgozni azokat a gatzetteket, amiket itt látott. Sokan öngyilkosok lettek, mert nem tudtak szolgálati idejük lejárta előtt leszerelni. Mások az alkoholba menekültek. Elvállalták a

legnehezebb, legalantasabb munkákat is, csak hogy italhoz jussanak. Verekedtek, majd ismét ittak, hogy lelkiismeretüket elhallgattassák, és ne kelljen gondolniuk semmire. Így néhány év alatt tönkretették magukat. Leírhatatlan gyűlöletet éreztek azok iránt, akik ilyen helyzetbe sodorták őket, és így romba döntötték az életüket. Hiába próbáltak nekik pénzzel vagy különböző kedvezményekkel kedvükben járni, nem lehetett fékezni gyűlöletüket, pedig minden rang nélküli katona annyi bért kapott, mint a seregnél egy százados. A tisztek ötször-hatszor többet kerestek, mint a hadseregben a velük azonos rangban lévők. Ezen kívül megkapták ugyanazokat a kedvezményeket, mint a pártközpont politikai munkatársai. Munkájuk nem volt könnyű. A »legénységnek«, a fontosabb politikai foglyoknál főhadnagyoknak vagy századosoknak nyolc órán át kellett őrt állniuk. Egy előre meghatározott helyen kellett maradniuk, nem ülhetek le, nem támaszkodhattak semminek. Még rá sem gyűjthettek. Nekik is a börtön nyirkos, egészségtelen levegőjét kellett szívniuk. Bizonyított tény, hogy még nyáron is bundát kellett viselniük, bár a folyosót fűtötték. A foglyok ezzel szemben csak vékony ruhát viseltek a jéghideg börtöncellában, ahol a foguk is vacogott a hidegtől. A felügyelők helyzete nem volt irigylésre méltó. Ha egy előljáró úgy gondolta, hogy egy ávos már túl sokat tud, vagy ha a politikai helyzet bűnbakot követelt, akkor őt is letartóztatták. Így 1952 végén és 1953 elején tömegesen tartóztattak le ávosokat parancsnokukkal, Péter Gáborral együtt. Az ő letartóztatása még Nagy Imre miniszterelnöksége alatt történt. A titkosrendőrség rettegett főnöke így saját bőrén tapasztalhatta meg a börtönt és módszereit.¹¹¹

Potoczky Mária két évvel később került ki a börtönből, mint barátnői. Rajk Júliát 1954. június 14-én, öt év után engedték ki, Kéthly Anna pedig 1954. november 19-én, négy és fél év után szabadult. Mária ült a legtöbbet hármójuk közül, mintegy hat esztendőt.

¹¹¹ M. S. idézett művéből: VI. fejezet, részlet, 76–84.

Rajk Júlia kiszabadulása után „megüzente” Nógrádi Sándornak, hogy tönkreteszi, ha záros határidőn belül nem szabadítja ki hajdani szerelmét. A fenyegetésnek vajmi kevés foganatja volt, ha figyelembe vesszük Potoczky Mária két évvel későbbi szabadulását, amikor már rohanvást szabadították ki azokat, akik még bent maradtak.¹¹² 1956. május 9-én Potoczky Mária előtt kinyílt a börtönajtó.

¹¹² Beszélgetés Halda Alízzal, *Beszélő*, 24. sz. In: *Beszélő összkiadása*, Budapest, AB Beszélő Kiadó, 1992. 817–818.

IV.

MAGYARORSZÁG ÉS 1956

Egy szemtanú beszámolója

Potoczky Máriának a börtönben töltött évek után nem maradt annyi ideje az „akklimatizálódásra”, mint barátnőjének, Kéthly Annának. Már erősen érződött, hogy a hónapok óta tartó belpolitikai válság változást, robbanást hoz.

„Származásunkat tekintve nagyon különbözőek voltunk, az Ő apja kiváló szakmunkás, elektrotechnikus volt a Ganz Hajógyárban, és gyakran küldték hosszabb időre külföldre, hogy a gyár számára különböző munkákat végezzen. Így történt, hogy Anna az iskoláit Bécsben végezte és nagyon jól beszélt angolul és németül is. A polgári iskola után gyors- és gépirást tanult. Tizenhat éves korában egy tudományos-ismeretterjesztő hetilap, a Tolnai Világlapja szerkesztőségében kapott állást. Autodidaktaként rendkívül széleskörű, átfogó tudásra tett szert. Ugyanakkor erősen elkötelezte magát a szakszervezeti munka és a nőmozgalom mellett. 1917-ben a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségében lett titkár, később elnökségi tag, majd 1920-tól ennek a társaságnak az elnökhelyettese. 1922-től volt parlamenti képviselő, kiváló szónok, még ellenfelei is úgy emlegették, mint az »egyetlen férfit« a szociáldemokrata frakcióban. 1945 után a Nemzetgyűlés és a Parlament alelnöke lett, a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesüléséig (1948). Ezt az egyesülést minden erejével ellenezte, küzdött Szakasits Árpád és a párt más baloldali pro-

minensei ellen. 1948 után teljesen visszavonultan élt egészen 1950 májusáig, amikor letartóztatták. Akkor volt 61 éves. Vele egyidejűleg tartóztatták le azokat a „baloldali szociáldemokratákat” is, akik a két párt egyesülése mellett foglaltak állást, Marosánt,¹¹³ Szakasitsot, Riest,¹¹⁴ valamint Justust.¹¹⁵

Annát 1954-ben egészségügyi okokból kiengedték, ezután 1956 októberéig házi őrizetben¹¹⁶ tartották. Ennek ellenére kapcsolatba tudott lépni anyámmal, akit nem sokkal utána helyeztek szabadláb-
ra. Igazi barátság szövődött közöttük. Miután 1956 májusában szabadultam,¹¹⁷ felkerestem Annát a lakásán. Még nagyon óvatos volt, mert attól tartott, lehallgatják.

A börtönben is mindig csodáltam, milyen okos és fegyelmezett. 1956. október 31-én nála jártam, össze voltak készítve csomagjai, készült bécsi útjára.¹¹⁸ Ezt megelőzően Nagy Imrénél járt, megbeszélték együttműködésük részleteit. Állítólag nem volt neki túl könnyű erre rászánnia magát, nekem ezt mesélte. Nem csak azért, mert már 67 éves volt és a börtön meg a betegség nagyon megviselte, hanem azért is, mert az előző hat évben a világtól elzárva élt. Még bizonytalan volt abban, hogyan is alakulnak az események.

Kérte, hogy maradjak, amíg érte jönnek az osztrák elvtársak a kocsival. Nekem azonban találkozóim volt két német újságíróval. Markos György, a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem professzora, régi ismerősöm kért meg, hogy kalauzoljam őket. Markos már a harmincas évek eleje óta kommunista, gyakran került börtönbe, majd emigrált. A háború alatt ismét Magyarországon, az illegális ellenállási mozga-

¹¹³ Marosán György

¹¹⁴ Ries István

¹¹⁵ Justus Pál

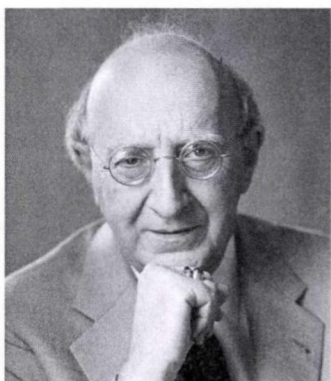
¹¹⁶ Valójában Kéthly Anna nem volt házi őrizetben és rendőri felügyelet alá sem került kiszabadulása után. Lásd erről Kéthly Anna válogatott levelei, i. m. 54–55.

¹¹⁷ Potoczky Mária 1956. május 9-én szabadult a börtönből.

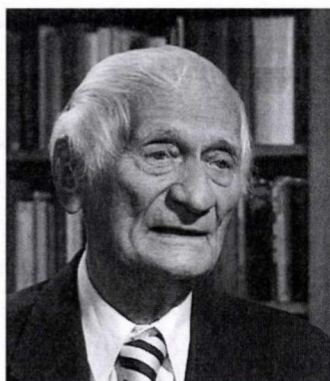
¹¹⁸ A Szocialista Internacionálé bécsi ülésére kapott meghívást, 1956. október 31-én Révész Andrással indult Bécsbe.

lomban tevékenykedett. 1944-ben tagja volt annak az összeesküvésnek, amelyet Pállfy, Rajk, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Makkai Miklós szerveztek. Miután szándékuk kiderült, letartóztatták, a Margit körúti Katonai Bíróság elítélte, ezután részt vett a sopronkőhidai halálmenetben. Markos György túlélte. 1956-ban a Magyar Értelmiség és az Egyetemek Forradalmi Bizottságának¹¹⁹ egyik vezetője volt. Engem arra kért, hogy két külföldi újságíró, Dr. h. c. Hubertus Prinz zu Löwentent és barátját, Volkmar von Zühlsdorfot vegyem pártfogásomba. A két újságíróval október 31-én találkoztam. Ezen a napon a városban nem lehetett oroszokat látni, minden békésnek és reménytelinek tűnt. Hubertus Löwenstein akkoriban a német parlament, a Bundestag tagja volt. 1906-ban született a Kufstein melletti Schönworth kastélyban. Később fellépett a nemzetiszocializmus ellen, egyike volt Hitler korai ellenfeleinek, ezért el kellett hagynia Németországot. 1937-től 1946-ig vendégprofesszor volt az Egyesült Államokban. Politikus és történész. 1953-tól 1957-ig a német Bundestag tagja, eleinte az FDP frakciójához tartozott, majd nézetkülönbségek miatt elhagyta a frakciót és saját pártot alapított. Ez volt a kis „Demokrata Párt”, amely azonban az 1957-es választások után eltűnt. Több könyvet írt – a teljesség igénye nélkül: „Hitler bukása után, Németország eljövendő birodalma” (1934), „A gyermek és a császár” (1947), „A nemes és a kereszt” (1950), „Német történelem” (1950), „Stresemann” (1952). Akár kalandornak is lehetett volna nevezni, vakmerő fellépése Helgoland ügyében még sokak emlékezetében élt. Most pedig a magyaroknak akart segíteni, ahogyan csak tudott. Felhívásokat akart közzétenni a rádióban, Mindszentyvel szeretett volna beszélni, aki a fogságból szabadulva éppen akkor érke-

¹¹⁹ A Magyar Értelmiség és Egyetemek Forradalmi Bizottsága 1956. október 28-án az ELTE jogi karának épületében alakult meg, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága (MÉFB) a volt pártellenzéki értelmiség befolyása alatt álló szervezetek (Írószövetség, MUOSZ, Egyetemi Forradalmi Diák-bizottság, NÉKOSZ, Petőfi Kör stb.) összefoglaló testületeként. Vezetői: Ádám György és Markos György. A bizottság megalakulása után Losonczy Géza az MÉFB gyűlésén bírálta Nagy Imre határozatlanságát. In: *1956 kézikönyve. Kronológia*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

19. kép Dr. h. c. Hubertus
Löwenstein

20. kép Volkmar von Zühlsdorff

zett Budapestre. Mindezek megszervezése a nyakamba szakadt, ezért nem tudtam Annával maradni.

Másnap, november elsején Löwenstein interjút akart készíteni Nagy Imrével, Ő azonban rendkívül elfoglalt volt. Ezért megkértem Losonczy Gézát, akit már 1940 óta ismertem, hogy segítsen megszervezni egy rövid találkozót kettőjük között. Abban a teremben, ahol korábban a minisztertanács üléseit tartották, a hosszú asztal körül a magyar kormány tagjai, szovjet generálisok és a szovjet nagykövet, Andropov ültek. Egy távirat átnyújtásának erejéig láthattam őket. Északkeletről folyamatosan érkeztek a hírek a szovjet csapatok előrenyomulásáról. A tárgyalóteremben azonban ebből semmi nem érződött. Andropov engedelkenynek mutatkozott, barátságosan viselkedett és a tábornokai is. Mindent megígértek. Ugyanezen a napon 18.12-kor a Kossuth Rádió a következőket adta hírül:

»Nagy Imre miniszterelnök ma megbeszélésre hívta Andropovot, a Szovjetunió rendkívüli és meghatalmazott nagykövetét. Szemére vetette, hogy a magyar kormány hiteles forrásokból arról értesült, hogy újabb szovjet egységeket helyeznek Magyarországra. Nagy Imre követelte ezek azonnali kivonását, és tájékoztatta Andropovot arról, hogy a magyar kormány azonnali hatállyal kilép a Varsói Szerződésből, és Magyarországot semleges orszaggá nyilvánítja. Egyben

az ENSZ-hez és a négy nagyhatalomhoz fordul, hogy az ország neutralitását garantálják.«¹²⁰

A szovjet diplomata tudomásul vette a tiltakozást, és ígéretet tett arra, hogy kormányától haladéktalanul választ kér. A miniszterelnök tájékoztatta a Budapesten akkreditált diplomáciai testületek valamennyi vezetőjét a szovjet nagykövettel folytatott megbeszélésének tartalmáról. Továbbá táviratban tájékoztatta az ENSZ főtitkárát¹²¹ a magyar kormány döntéséről és kérte őt, hogy Magyarország ügyét a következő ülésen tűzze napirendre. Mialatt ezt a hírt sajtó alá rendezték, mi abban a szobában álltunk, amely a minisztertanács termébe vezetett. Nagy Imre ekkor rendkívül kimerültnek látszott, néhány mondatot váltott Löwensteinnel, azután már a következő beszédének előkészítésével volt elfoglalva. Szörnyű jövés-menés volt a kis teremben. Megpróbáltam másnapra a rádió akkori vezetőjével, Széll Jenővel adásidőpontot egyeztetni Löwenstein számára. Ez sikerült is.¹²² Ha semmi nem jön közbe, késő délután kerül rá sor, kaptam az ígéretet. Miközben telefonálgattam, Losonczy Géza tett egy megjegyzést, amelynek értelme számomra csak később lett világos. Azt mondta, nem érti ezt a Kádárt, miért ragadtatta el magát annyira. Azt mondta, ha a szovjetek nem vonulnának ki, vagy esetleg támadnának, a saját kezével fog harcolni ellenük. És ezeket a szavakat egyenesen Andropovhoz intézte! Ez nem egyszerű óvatlanság,

¹²⁰ M. S. i. m. 6–7.

¹²¹ Az ENSZ főtitkára 1956-ban Dag Hjalmar Agne Carl Hammar skjöld (1905–1961) svéd Nobel-békedíjas diplomata, közgazdász, az ENSZ második főtitkára nyolc éven keresztül. Hjalmar Hammar skjöld svéd miniszterelnök negyedik, egyben legkisebb gyermeke.

¹²² „Losonczy Géza útján felvették a kapcsolatot és együttműködést létesítettek Löwenstein herceggel, a nyugatnémet imperialisták hazánkba küldött képviselőjével. A megbeszélések alapján Löwenstein herceg a Kossuth rádióban elmondott beszédében biztosította az ellenforradalmi felkelőket a nyugatnémet nagytőke támogatásáról.” Az ítélet Nagy Imre és bűntársai ügyében. Az Igazságügy-minisztérium közleménye. In: *Beszélő. Összkiadás. 1981–1989.* Sajtó alá rend. Havas Fanny. Bp. AB-Beszélő, 1992. 1. köt. 1–10. sz. 1981–1984. 423–426.

hanem már provokáció volt. Ezután vissza kellett mennie Nagy Imréhez, hogy segítsen a beszéd sajtó alá rendezésében, amelyet 19.56-kor sugárzott a Szabad Kossuth Rádió.

»Most Nagy Imre miniszterelnök beszél:

Magyar nép! a nemzeti kormány telve a magyar nép és a magyar történelem iránti mély felelősségérzettől, kinyilvánítja a Magyar Népköztársaság semlegességét / függetlenségét. Az a forradalmi harc, melyet a magyar nép és a hősei folytattak, végül győzelemre vitte szabadságunk és függetlenségünk ügyét. Ez a hősiek küzdelem tette lehetővé, hogy alapvető nemzeti érdekünket megvalósítsuk: semlegességünk kinyilvánítása. Most szomszédainkhoz fordulunk, hogy ismerjék el népünk ezen visszavonhatatlan döntését. Magyarország dolgozó milliói, védjétek és erősítsétek a rend konszolidációját országunkban – egy szabad, független, demokratikus, semleges Magyarországon.«¹²³

A beszédet a magyar himnusz követte. Aznap este elkísértem Löwensteint és Zühlsdorfot Mindszentyhez, aki a budai palotájában fogadta a magyar és külföldi sajtó képviselőit. Amikor este tízkor bekapcsoltam a rádiót, éppen Kádár beszélt az új párt, az MSZMP megalakításáról...¹²⁴

¹²³ M. S. i. m. 8.; 1956. november 4-én a Kossuth Rádióban hangzott el 5.20-kor először Nagy Imre rövid, drámai hangú rádióbeszéde, amelyet 8 óráig többször megismételtek: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.” A felhívás után a rádió a Himnuszt, majd a Szózatot közvetítette. 5.35-től 5.56-ig a Szabad Kossuth Rádió kétpercenként megismételte Nagy Imre beszédét angolul, franciául, németül, magyarul, oroszul, csehül és lengyelül. In: *1956 Kézikönyve. Kronológia. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.*

¹²⁴ 1956 november hajnalban az ország egész területén megindult a szovjet támadás. Reggel 5 órakor az ungvári rádió a Szovjetunió által kinevezett ellenkormány (Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány) *Nyílt levél a dolgozó magyar néphez* című közleményét sugározta, melynek aláírója Kádár János „miniszterelnök” volt. A Kádár-kormány felhívása, 1956. november 4. In: *1956 Kézikönyve i. m.*

A beszéd meghallgatása után azonnal eszembe jutott Losonczy megjegyzése és hogy Kádár a szovjet intervencióról beszélt. Ezen kívül több párhuzamot is felfedeztem a beszéd és Kéthly Anna gondolatai közt, amelyeket az aznap újra megjelenő szociáldemokrata újság, a Népszava első számának vezércikkében írt. Ő is figyelmeztetett a még ránk leselkedő ellenforradalmi veszélyre, amely a forradalom ideológiáját támadja és céljait fenyegeti [...] A továbbiakban Kéthly így ír: »Börtönből szabadultunk és nem engedhetjük, hogy Magyarország egy másik ideológia börtönévé váljon. Örkdjünk mi a bányák és gyárak felett és a föld fölött, amelyeknek népünk kezében kell maradniuk!«¹²⁵

Akkoriban még nem tudtam és csak sokkal később jutott tudomásomra, hogy – amikor ez a beszéd a rádióban elhangzott – Kádár már eldöntötte, hogy itt mindent úgy hagy, ahogy van, és a szovjetek szolgálatába szegődik.¹²⁶ A november elsején 10 órakor megtartott sajtószemlét nem hallottam. Az Igazság című újságban¹²⁷ Mikojan,¹²⁸

¹²⁵ *Népszava*, 1956. november 1. 1. Kéthly Anna vezércikke, Szociáldemokraták vagyunk!

¹²⁶ Potoczky Mária ebben tévedett, még az első moszkvai jegyzőkönyvek is azt bizonyítják, hogy Kádár János a forradalom hatása alatt állt. Csak amikor látta, hogy nincs más lehetősége, akkor „szegődött a szovjetek szolgálatába.”

¹²⁷ Obersovszky Gyula szerkesztésében jelent meg 1956. október 25-én az *Igazság* című lap, az első forradalmi újság.

¹²⁸ Anasztasz Ivanovics Mikojan (1895–1978) az SZKP Elnökségének tagja, 1964-től a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke. 1956. október 24–30. között Budapesten tárgyalt.

1956. 10. 23. Este az SZKP KB elnökségi ülésén Zsukov tájékoztatja a szovjet vezetést a budapesti tüntetésről. Hruscsov javaslatára a szovjet csapatok Budapestre való bevonulása mellett döntenek. Mikojan, aki az első számú magyar szakértőnek számít Moszkvában, hiába lép fel határozottan a katonai beavatkozás ellen, rajta kívül mindenki az azonnali bevonulás mellett foglal állást. Határozatot hoznak Mikojan, Szuszlov és Szerov Budapestre küldéséről. Malinyint, a szovjet vezérkar hadművelleti főcsoportfőnökét, a vezérkari főnök első helyettesét nevezik ki a magyarországi szovjet csapatok főparancsnokává. Parancsot adnak a székesfehérvári különleges hadtestnek, hogy foglalja el Budapestet.

Mikojan és Szuszlov 1956.10.24-én Budapestre érkezik. Először a HM-ben találkoznak Bata István honvédelmi és Piros László belügyminisz-

Szuszlov¹²⁹ és Kádár János találkozásáról írtak, melyen a szovjet csapatok kivonásáról esett szó. Mikojan és Szuszlov szerdán járt Budapesten, ahol Tildy Zoltánnal is találkoztak.¹³⁰ Ezen a napon 12 órakor a következő bejelentés hangzott el a rádióban:

terrel, továbbá KV-tagok egy csoportjával, köztük Kovács Istvánnal, Vas Zoltánnal. Ezután a pártközpont épületében Gerő Ernővel, Nagy Imrével, Kádár Jánossal, Szántó Zoltánnal és Hegedüs Andrással tárgyalnak. Megállapodnak abban, hogy Gerő Ernő, Nagy Imre, Tildy Zoltán rádióbeszéde után Dobi István, Hegedüs András, Szakasits Árpád, Kádár János, Szántó Zoltán, Marosán György, Rónai Sándor is beszélni fog a rádióban, szorgalmazzák különböző társadalmi szervezetek nyugalomra és békességre szólító felhívásait. Megegyeznek, hogy október 25-én legalább egy napilap megjelenik.

1956. 10. 25. A pártvezetés, a Mikojannal és Szuszlovval folytatott tárgyalások után, újabb személyi változásokról dönt. Kőből József javasolja, hogy a rend helyreállítása után, a magyar kormány kérje a szovjet csapatok kivonását. Szuszlov és Mikojan határozottan elzárkózik a kérés teljesítése elől. In: *1956 kézikönyve* i. m.

¹²⁹ Mihail Andrejevics Szuszlov (1902–1982) az SZKP Elnökségének tagja, a KB titkára. 1956. október 24. és 30. között Budapesten tárgyalt.

¹³⁰ 1956. 10. 30. Mikojan és Szuszlov táviratban javasolja a szovjet csapatok magyarországi bevonulásának leállítását, és Konyev Budapestre küldését. Jóváhagyják a magyar kormány lépéseit a többpártrendszer létrehozására, de a semlegesség bejelentésével nem értenek egyet. A megbeszélések befejezését követően elhagyják Budapestet.

A szovjet különleges hadtest törzse Malinyin hadseregtábornok vezetésével a HM-ből a tököli szovjet főhadiszállásra települ át.

A minisztertanácsban belül Kormány Kabinet néven szűkebb testület létesül Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kovács Béla, Erdei Ferenc, Kádár János, Losonczy Géza részvételével. Az SZDP részére fenntartanak egy helyet a kabinetben. Kádár Jánost és Losonczy Gézát államminiszterre nevezik ki.

A kormány elismeri a forradalomban létrejött, helyi önkormányzati szerveket.

A rádió Szabad Kossuth Rádió néven sugározza adásait a továbbiakban.

1956. 10. 31. Dél körül az utolsó szovjet páncélosok is elhagyják a belvárost. Ezzel befejeződik a szovjet csapatok Budapestről való kivonulása.

Nagy Imre kora délután beszédet mond a Kossuth Lajos téren. A Kormány Kabinet aznapi döntése alapján bejelenti, hogy tárgyalások kezdődtek az országnak a Varsói Szerződésből való kilépéséről és a szovjet csapatok kivonulásáról. Október 23-át nemzeti ünnepé nyilvánítja.

»A moszkvai TASSZ hírügynökség szerint a szovjet kormány utasította a katonai vezetést, hogy valamennyi egységét vonja ki Budapestről, mihelyst ezt a magyar kormány ezt kívánatosnak tartja. Ugyanakkor a szovjet kormány kész arra, hogy tárgyalásokat kezdjen a Magyar Népköztársasággal valamint a Varsói Szerződés más kormányaival a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásával kapcsolatban.«¹³¹

Ugyanazon az estén 21 órakor a Szabad Miskolc adó a következőket jelentette:

»Kedves hallgatóink! Elsőként értesítettük hallgatóinkat Zsukov marsall parancsáról, mely a szovjet csapatok magyarországi kivonásáról szól. Arra is elsőként hívtuk fel a figyelmet, hogy a szovjet hadsereg Záhony térségében visszatérésre irányuló hadműveleteket folytat.«¹³²

Pénteken, november 2-án Löwensteint és Zühlsdorfot a Parlamentbe kísértem, a már leegyeztetett rádióműsor felvételére. Eközben én rövid időre kimentem és megkerestem Losonczyt, aki nagyon levert volt. Egy időben ugyanazon börtönépületben raboskodtunk, az ő cellája a miénktől balra egy emelettel lejjebb volt. Amikor Anna és én szokásos tízperces sétánkat róttuk az udvaron, akkor ő mindig megpróbált egy pillanatnyi szemkontaktust teremteni velünk. Később elmondta, milyen jól esett neki, ha – akár csak másodpercekre is – ismerős arcokat látott. Abban az időben sem az egészsége, sem az idegei nem voltak rendben, ennek ellenére min-

Az MDP Elnöksége kimondja a párt feloszlátását, és Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven új pártot hoz létre. Az alapító kongresszus előkészítésére Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre, Szántó Zoltán részvételével intézőbizottság alakul. Az új párt lapja, a *Népszabadság* főszerkesztője Haraszi Sándor. Délután a Nádor utcai pártközpont épületében, Kádár János elnökletével megtartják a párt első gyűlését. A tanácskozáson kb. százan vesznek részt, köztük a Tűzoltó utcai fegyveres csoport képviselői is. In: 1956 kézikönyve. Kronológia i. m.

¹³¹ M. S. i. m. 11.

¹³² Uo.

den alkalommal büntetést kockáztatott, amikor az ablakhoz jött, hogy bennünket láthasson.

Október 23-án is véletlenül egymás mellett meneteltünk, azon az estén a Parlament előtt, amikor a tömeg azt kiabálta: »Le a kommunistákkal! Menjünk a Sztálin szoborhoz!« Akkor ő a következőket mondta: »Azt hiszem, elszalasztottuk az esélyt, már más erők működnek, és fennáll a veszélye, hogy a dolog kicsúszik a kezünkől. De végül majd úgyis nekünk kell megfizetnünk az árát.« Mennyire igaza volt! Most egész csendesesen csak ennyit mondott: »Tegnapelőtt itt járt a jugoszláv nagykövet és menedékjogot ajánlott arra az esetre, ha valami katasztrófa történne. Csak úgy mondom, mindenesetre, szóval itt vagy a követségen, ha...«

Szerettem volna még megtudni, hogy van-e valami hír Kéthly Annáról, de Nagy Imre környezetében sem tudtak annál többet, ami a déli hírekben a bécsi tudósító szájából elhangzott: »Tegnap, november elsején megnyitották a Szocialista Internacionálé ülését. A résztvevők lelkes éljenzéssel köszöntötték Kéthly Annát, aki beszédében¹³³ elmondta, nem őt illeti a taps, hanem a hőiesen küzdő magyar szabadságharcosokat. 'Nem hiszem, hogy volt valaha a világtörténelemben ilyen hősie, elszánt küzdelem, mint ami most Magyarországon zajlik', mondta a szociáldemokrata politikusnő. Az aktuális belpolitikai kérdésekkel kapcsolatban Kéthly Anna úgy nyilatkozott, hogy a szociáldemokraták nem vesznek részt semmiféle választáson, amíg szovjet csapatok állomásoznak Magyarországon.«

Ez volt minden, amit tudtunk és abban reménykedtünk, hogy szombaton, november 3-án Anna visszatér.¹³⁴ Hubertus Löwenstein

¹³³ Ez a Szocialista Internacionálé, 1956. november 1-i ülésén elhangzott Kéthly-beszéd teljes terjedelmében még nem jelent meg! Összefoglaló jelentés erről: 1956 és a politikai pártok. Beszámoló Kéthly Anna, az SZI Irodájának 1956. november 1-jei ülésén elhangzott beszédéről. 229–232.

¹³⁴ 1956. 11. 03. Kéthly Anna megpróbál hazatérni Magyarországra, de Mosonmagyaróvárnál kénytelen visszafordulni a határ felé vonuló szovjet harckocsik miatt. Az SZDP főtítkárhelyettesének, Révész Andrásnak Sopronon keresztül sikerül elérnie Budapestet.

beszédét későbbre halasztották, mert 19.20-kor a Szabad Kossuth rádiónak fontosabb bejelenteni valója volt:

»Figyelem, figyelem! Fontos közleményt olvasunk fel! A Magyar Kormány a mai napon három szóbeli jegyzéket intézett a Szovjetunió Budapesti Nagykövetségéhez. Az első jegyzék emlékeztet arra, a magyar kormány már a múlt héten felkérte a Szovjetunió kormányát, kezdjenek azonnali tárgyalásokat a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok kivonására. A Szovjetunió kormánya annak idején ezt helyeslően fogadta, s hasonlóképpen nyilatkozott a szovjet nagykövet is a magyar miniszterelnöknél tett látogatása során.

A fent ismertetett megbeszélések ellenére azonban, közli a szóbeli jegyzék, október 31-én és november 1-jén sajnálatos módon újabb szovjet egységek lépték át a magyar határt. A magyar kormány minden tőle telhető erőfeszítést megtett, hogy elérje e csapatok visszarendelését. Lépései azonban hiábavalónak bizonyultak, sőt a szovjet csapatok tovább folytatták előnyomulásukat, egyes egységek pedig Budapest köré vonultak fel. Mindennek következtében a magyar kormány 1956. november 1-jén felmondta a Varsói Szerződést. A magyar kormány véleménye szerint a magyar–szovjet viszonynak a magyar semlegesség tiszteletben tartásán, valamint a teljes egyenjogúság, a szuverenitás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvén kell alapulnia.

A magyar kormány ennek érdekében javasolja, hogy a fenti elvek alapján azonnal kezdődjenek meg a tárgyalások a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió kormányküldöttségei között a Varsói Szerződés felmondásának végrehajtásáról, különös tekintettel a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok haladéktalan kivonására. A magyar kormányküldöttség tagjai Losonczy Géza államminiszter, a küldöttség vezetője, Kővágó József, Márton András, Farkas Ferenc, Zentai Vilmos.

1956. 11. 04. Éjszaka Kéthly Anna újabb kísérletet tesz a hazatérésre. Sopronban tartózkodik, ahová Révész András autót küld érte. Kéthlyt osztrák kísérője lebeszéli a veszélyes útról, így visszatérnek Bécsbe. In: *1956 kézikönyve. Kronológia* i. m.

A másik szóbeli jegyzék ugyanennek a kérdésnek a katonai oldalát közelíti meg, s indítványozza, hogy a szovjet csapatok kivonulását előkészítő vegyes bizottság 1956. november 2-án, tehát azonnal kezdje meg munkáját a magyar országgyűlés épületében. A magyar kormány az alábbi tagokat jelöli az előkészítő vegyes bizottságba: Erdei Ferenc államminiszter, Maléter Pál vezérőrnagy, Kovács István vezérőrnagy, Szűcs Miklós ezredes.

A harmadik szóbeli jegyzék ismét a szovjet csapatok magyarországi hadmozdulatai ellen tiltakozik. Ismételten megállapítja, hogy november 2-án, tehát a mai napon is újabb szovjet egységek lépték át a határt, birtokba véve útközben a vasútvonalakat és vasúti állomásokat. Nyugat-Magyarország területén kelet-nyugat irányú szovjet csapatmozdulatok tapasztalhatók.¹³⁵

Hogy az akkori világpolitikai helyzetben mennyire a valóságtól elrugaszkodott gondolat volt ez a Szovjetunióhoz intézett jegyzék, azt csak ma, majdnem 35 év távlatából tudom megítélni. Pontosan 30 évvel előzte meg a korát! Azokban a napokban egyfolytában rádiót hallgattunk. Ez egy olyan forradalom volt, amelyet mindannyian a rádión keresztül éltünk meg, hasonlóképpen, mint 1989-ben a Ceausescu elleni forradalmat, amelyet pedig a televízióban követhettünk lépésről lépésre. 22.30-kor végre leadták dr. Löwenstein herceg beszédét és miután elkísértem őket a Duna Szállóhoz,¹³⁶ hazamehettem.

Szombaton, november 3-án szokás szerint elmentem az egyetemre, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának székhelyére, onnan pedig a Parlamentbe. Ott a minisztertanács termében Erdei,¹³⁷

¹³⁵ S. M. i. m. 13–14.

¹³⁶ Duna Szálló (Budapest, V. Apáczai Csere J. u. 4.) A régi Intercontinental (jelenleg Marriott) helyén volt, a háború után a volt Bristol szállóból építették újjá, majd a Duna Inter-Continental szálloda építése miatt bontották le. Az 1950-es években a külföldi tudósítók kedvenc szálláshelye a Duna-part pesti oldalán magányosan álló Duna Szálló volt. Ebben a meglehetősen leromlott állapotú épületben lakott a forradalom idején a nyugati újságírók nagy többsége, ahol ennek ellenére csak kézi kapcsolású telefon működött, egy telefonos kisasszonnyal.

¹³⁷ Erdei Ferenc

Maléter¹³⁸ és mások tárgyaltak a szovjet tábornokokkal. Kéthly Anáról nem érkezett hír.

Estefelé Löwenstein megkért, hívjam fel a szovjet követséget. Kapcsolták. Orosztudásom korántsem nevezhető fényesnek, de mégis csodálkoztam, mennyire nehezen tudtam megértetni magam. Végre megütötte a fületem egy derekas magyar káromkodás. Mindjárt könnyebben ment a társalgás. Kiderült, hogy a követségen egyetlen orosz sem tartózkodik, csupán a magyar Nemzetőrség őrzi az épületet.

Hazamentem. Lakásom a közelben volt.¹³⁹ November 4-én hajnali négykor megszólalt a telefon. Király Béla hívott, aki korábban egy börtöncellában raboskodott a testvéremmel.¹⁴⁰ Miután kiszabadult a börtönből és elhagyhatta a kórházat, kinevezték Budapest katonai parancsnokának. Értesíteni akarta egykori sógornőmet, bátyám volt feleségét,¹⁴¹ akivel jó barátságban volt. Csak annyit tudtam neki mondani, hogy volt sógornőm délután Pécsre utazott, mert édesapja szívinfarktust kapott. »Remélem meg is érkezik« mondta erre Király Béla, »egyébként az oroszok már a belváros felé tartanak«, majd letette a kagylót.

Gyorsan felöltöztem, elmentem a szállodába, hogy az időközben barátaimmá vált németeket értesítsem és búcsút vegyek tőlük. Azután a megbeszélteknek megfelelően megpróbáltam eljutni a Parlamenthez. Azt már szovjet tankok vették körül és mindenütt azt a választ kaptam: »Nye mozsna« (nem lehet). Erre visszamentem a Duna Szállóba, ahol az étteremben gyülekeztek az újságírók. Röviden tájékoztattam őket, hogy a Parlamentet körülvették és nem tudom, mit tegyek. Egyszer csak megjelent egy fiatalember. Alig kapott levegőt, de nagyon büszkén újságolta, hogy átjutott a hídon, az oroszok átengedték. Ő volt Peter Strasser. Kiderült, hogy ő vitte Kéthly An-

¹³⁸ Maléter Pál

¹³⁹ Budapesten a 12. kerületi Nógrádi utcában lakott ekkor Mária.

¹⁴⁰ Potoczky Kálmánnal.

¹⁴¹ Potoczky Kálmán első felesége Lőcze Erzsébet 1943–1945 között, majd a második Szikora Livia volt.

nát Bécsbe¹⁴² és amikor november 3-án megpróbáltak visszatérni Magyarországra, szovjet útlezárásokba ütköztek és nem jutottak tovább.¹⁴³ Erre Peter visszavitte Kéthly Annát Bécsbe, majd újra elin-

¹⁴² „November 3-án, szombaton megjelent Peter Strasser és közölte, hogy délben induljunk és ő velünk jön. Annál is inkább, mert jelentős pénzüsszeg birtokába került, ötezer fontot és tízezer dollárt hoz magával. Ebben a helyzetben tükön ülve vártam a hírt Anna útjáról. Őt Helmer, az osztrák belügyminiszter is elkísérte a magyar határig, sőt át is lépték azt. Ellenben Mosonmagyaróváron egy nagyon szélesen felvonuló orosz tankoszlopba ütköztek és Helmer azt tanácsolta Kéthlynek, ne folytassa az útját. Helmerék fél tizenkettő tájban érkeztek vissza a bécsi pártközpontba, azzal, hogy Kéthly hazautazása nem volt eredményes.” In: Révész András: „1956-ban szociáldemokrata alternatíva nem merült fel”. server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id...11.o., illetve: *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*. 1956-os Intézet, Budapest, 1997. 226.

¹⁴³ Kéthly Anna kétszeri, sikertelen visszajutási próbálkozás után, 1976 szeptemberéig, 86 éves korában bekövetkezett haláláig emigrációban élt.

Strassenreiter Erzsébet szóbeli közlése szerint ez „legenda” és „blöff”, melyet a Szabad Európa Rádió 1956. november 2-től terjesztett. Ezt az állítást Kéthly Anna is hallgatólagosan elfogadta, mert ezzel „Nyugaton maradását könnyebben el tudta fogadtatni a külvilággal.” In: Szélig Imre és Bede Béla: *Az MSZDP in exil „Beszámolója”, 1957. április*. ArchivNet, 6. évfolyam (2006) 5. szám. Közli: Strassenreiter Erzsébet. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=189

„Kéthly Anna Bécsből már nem tudott visszatérni Budapestre. November 4-én délelőtt ugyan elindult Sopronba, de a szovjet katonai inváziót látva visszafordult. s még aznap délután az osztrák fővárosból New Yorkba, az ENSZ-hez utazott. Révész András november 3-án este baj nélkül hazaérkezett, vele tartott Peter Strasser is, aki a küldött pénzt már nem tudta a pártvezetőségnek átadni.” Strassenreiter Erzsébet: *A Szociáldemokrata Párt 1956-ban*. In: *1956 és a politikai pártok. Politikai pártok az 1956-os forradalomban*. 1956. október 23. – november 4. *Válogatott dokumentumok*. Szerkesztő és az utószó szerzője: Vida István. MTA Jelenkorkutató Bizottság. Budapest, 1998. 171., valamint Kéthly Anna válogatott levelei. i. m. 66–67.

Ugyanakkor a szerzőnek erről a kérdésről a Maria Strasser–Kéthly Anna levelezés és a Bujdosó Alpár–Kéthly Anna levelezés, valamint Révész András Oral History Archívumban felvett 1986-os visszaemlékezése alapján más információi vannak, Szokolczai Attila soproni kutatásaiból pedig kiderül, hogy Kéthly Anna november 4-én a soproni egyetemen tárgyalta a MEFESZ

dult kerülő úton Magyarország felé, s végül így jutott vissza hozzánk. A körülötte álló újságírók lelkesen üdvözölték, ott volt Fritz Molden a „Presse”-től¹⁴⁴, aztán Alois Engländer, néhány francia újságíró és hollandok is, akik mind ismerték egymást¹⁴⁵. Mindannyian oda készültek, ahonnan Peter éppen jött, a Duna túlsó partjára és onnan a lehető leggyorsabban nyugatra. Csakhogy erre már nem volt lehetőség. Abba az irányba senkit nem engedtek. Hosszas tanácskozás után a francia kollegák javaslatára eldöntötték, hogy megpróbálnak bejutni a francia követségre. Odatelefonáltak, de a követségen csak egy tanácsos volt és egy Linzből származó osztrák szakácsnő, aki rendkívül fellelkesegett, amikor megtudta, hogy osztrákok is vannak közöttünk.¹⁴⁶

Mária 1956-ban az Egyetemi Forradalmi Tanács tagjaként Nagy Imre hívei közé tartozott, s a forradalom alatt nem a jugoszláv, hanem a francia követségen keresett menedéket, ezért nem jutott Nagy Imréék sorsára.

21. kép Peter Strasser

22. kép Fritz Molden

23. kép Alois Engländer

vezetőségével, valamint az egyetem igazgatóhelyettesével, Tuskó Ferencével. Köszönöm Szakolczai Attilának, hogy betekinthessem a jegyzeteibe.

¹⁴⁴ *Die Presse* osztrák napilap, 1948–1953 között Ernst Molden, majd 1953–1961 között a fia, Fritz Molden volt a kiadója.

¹⁴⁵ A külföldi újságírókról: Molnár János: Külföldi tudósítók az 1956-os forradalomban. 1956-os Intézet – Oral History Archívum, http://server2001.rev.hu/msite/display_item.asp?id=2&act=tu

¹⁴⁶ M. S. i. m. 3–17.

Könyvében a következőképpen emlékszik vissza erre a momentumra:

„Engem Engländer feleségként¹⁴⁷ csempészték be a követségre, ehhez Fritz Molden adott nekem egy fényképet akkori feleségéről,¹⁴⁸ aki eléggé hasonlított rám. Ezt a képet beragasztottuk Alois Engländer útleveleinek megfelelő oldalára. Persze nagyon szerényen és visszafogottan kellett viselkednem, kerülve minden feltűnést, nehogy magamra irányítsam a figyelmet. Az volt a tervem, hogy innen majd a jugoszláv követségre fogok átszökni a harcok szünetében. Mivel a két épület¹⁴⁹ csak pár száz méterre volt egymástól, azt hittem, könnyű dolgom lesz. Azzal azonban nem számoltam, hogy a köztük futó

24. kép Lida Matoušková

25. kép Hanna Molden

¹⁴⁷ Alois Engländer felesége 1948-tól Lida Matoušková (Matouskova) (1915–2009) híres cseh színésznő volt, a Nemzeti Színház tagja. 1948 után Bécsbe költözött második férjével, színészi karrierje véget ért. Az 1960-as években Csehszlovákiába visszatérve kisebb filmszerepeket kapott.

¹⁴⁸ Fritz Molden felesége, Hanna Molden (1940) osztrák újságíró és író.

¹⁴⁹ A jugoszláv nagykövetség (jelenleg az épület Szerbia Köztársaság Nagykövetsége) a Budapest, VI. Dózsa György út 92/b. szám alatt található, míg a francia követség (ma is itt működik a Francia Nagykövetség és konzulátus) a Budapest, VI. Lendvay u. 27. számú ház. Lásd erről Ungváry Krisztián–Tabajdi Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. 152–153.

26. kép Az egykori jugoszláv, később a szerb nagykövetség épülete napjainkban

27. kép A francia nagykövetség épülete

Andrássy út folyóként szelte ketté a várost. Ezen széles úton szüntelenül masíroztak a szovjet tankok fel és le és lőttek mindenre, ami mozgott. Nagy ívben talán ki tudtam volna őket kerülni, de tudat alatt már nem is vágytam olyan nagyon erre a kalandra. Egyre inkább az volt az érzésem, hogy hiányozna nekem Peter Strasser, akit előzőleg beavattam tervembe, és aki a kitörési kísérleteimnél is segíteni akart nekem. És talán én is hiányoznék neki. Akkoriban úgy gondoltam, pechem van, hogy nem sikerül átjutnom a jugoszláv követségre, később kiderült, sokkal inkább a szerencse fia voltam.

Izgalom és kockázat nélkül természetesen nekem sem sikerült elhagyni az országot. Hiszen hamis papírokkal utaztam. Most Lida Matusek voltam, nagyon hí-

res csehszlovák színésznő,¹⁵⁰ habár csehül egy kukkot sem tudtam.

Lida Matusekként két lányom is volt,¹⁵¹ be kellett bifláznom, hogy hívják őket és mikor hoztam őket a világra. Ez az egyszerű feladat érdekes módon meglehetősen nehéznek bizonyult számomra.

Amikor nyugat felé tartó konvojunkat Tatánál a szovjetek feltartóztatták és az éjszakát mindannyian a szovjet katonai táborban töl-

Potoczky Máriáról megjelent rövid életrajzban tévesen az szerepel, hogy 1956. november 4-én az *amerikai* követségre menekült Potoczky Mária. In: Kéthly Anna *válogatott levelei* i. m. 268–269.

¹⁵⁰ Lida Matusek színésznő (helyesen: Lida Matoušková, Lida Matouskova).

¹⁵¹ A Matouskova–Engländer házaspár két lánya: Juno és Sylva.

töttük bezárva, akkor ezeket az adatokat különösen szorgalmasan gyakoroltgattam.

Az a forgatókönyv is elképzelhető volt, hogy másnap már az ellentétes irányba fogunk masírozni és végállomásunk valahol Vorkutában lesz, az északi sarkkörön vagy Kelet-Ázsiában. Az álmatlanul és rettegésben töltött éjszaka után egy nagy terembe vezettek minket, ahol a parancsnok kívánt velünk beszélni.

Peter Strasser hosszabb beszélgetést folytatott a parancsnokkal, aki több évig a Bécs melletti Badenben állomásozott, ezért jól beszélt németül. Nagyon részletesen érdeklődött régi állomáshelyéről és annak környékéről. Peter Strasser ismerte a körzetet, mivel Baden vidéke az ő választókerülete volt.

A többieket is kérdezgették, így a „férjemet”, Alois Engländeret is. Én némán álltam mellette, mint a csuka és csak bólintottam, ha hozzám szóltak.

Ez alkalommal is szerencsém volt, nem lepleződtem le. A parancsnok a biztonság kedvéért még egy kísérőt is adott mellénk az osztrák határig. Így kezdődött új életem 1956. november 11-én.”¹⁵²

Potoczky Mária 1991-ben, 35 évvel az első sorok papírra vetését követően, hozzáírt könyvéhez még egy utolsó fejezetet.

Azoknak történetét, akik a jugoszláv követségen találtak menedéket, csak jóval később ismertem meg. Amikor a hatvanas évek közepén Nagy Imre lányával, Zsókéval¹⁵³ találkoztam – aki átutazóban volt Bécsben –, ő nem akart beszélni az 1956 és 1958 közötti időkről. Rajk Júlia is csak annyit mondott, majdnem olyan volt, mint annak idején a Gyűjtő, csak most a fia is vele volt. Még túl frissek voltak a sebek. Még nem érett meg az idő arra, hogy beszéljünk róla.

1988-ban a kitűnő magyar újságíró és filmes Ember Judit készített a Magyar Televízió számára egy interjúsorozatot a túlélőkkel,

¹⁵² M. S. i. m. 17–19.

¹⁵³ Nagy Erzsébet

akiket 1956-ban miután elhagyták a követséget, elhurcoltak a szovjetek. Ez az interjúsorozat 1989-ben könyv formájában is megjelent, *Menedékjog 1956 – A Nagy Imre-csoport elrablása* címmel.¹⁵⁴

Szeretnék idézni néhány részletet ezekből az interjúkból.¹⁵⁵

A könyv néhány nem közismert részletre vet fényt. Rávilágít mindenekelőtt a külpolitikai összefüggésekre és a Vas Zoltán özvegyével készült interjúból világossá válik, milyen szerepet játszott Tito a tragikus eseményekben. Vas Zoltán az egyik legismertebb illegalitásban működő kommunista volt, aki hosszú éveket töltött Rákosival a börtönben. 1941-ben, amikor Magyarország átmenetileg jó kapcsolatokat ápolt a Szovjetunióval, Vast és Rákosit más foglyokkal kicserélték és 1945 elejéig ő a Szovjetunióban élt. Amikor 1945-ben visszaért

¹⁵⁴ Ember Judit: *Menedékjog – 1956. A Nagy Imre-csoport elrablása*. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1989. A Nagy Imre-csoport elrablása ötrészes, tizenegy órás filmje (1988-ban) beszélgetésekből állt össze, amelyeket Ember Judit az 1956. november 4-én a budapesti jugoszláv követségen menedéket kapott csoport még életben lévő tagjaival folytatott. Az érintettek túlnyomó része özvegyasszony, akinek férje vagy természetes halállal halt meg, vagy – mint Szilágyi Józsefet – kivégezték. A filmben megszólal Bácskai Vera (Tánczos Gáborné), Szilágyi Józsefné, Donáth Ferencné (Bozóky Éva), Vas Zoltánné, Haraszi Sándorné, Újhelyi Szilárd és felesége, Vásárhelyi Miklós és felesége. A beszélgetések sorába sikerült beilleszteni – mindenképpen idevágó részletként – annak az interjúnak a szövegét, amelyet még 1971-ben készített Vezér Erzsébet és Eörsi István (a már súlyosan beteg) Lukács Györggyel. A visszaemlékezők mindegyike három hetet töltött annak idején a katonai blokáddal a külvilágtól hermetikusan elvágtott követségi épületben, innen valamennyiüket Romániába szállították, ahol mintegy két évet töltöttek házi őrizetben. Ott tartózkodásuknak a Nagy Imre-per előkészületei vetettek véget, a per résztvevőit – immár hivatalosan is vádlottaként – bilincsből szállították haza. Romániában maradt hozzátartozóik jóval később, újsághírből értesültek az ítéletekről (Szilágyi Józsefné férje kivégzéséről). A legapróbb részletek tekintetében is egybevágó elbeszélésekből kirajzolódik a jugoszlávok által felajánlott, később számukra terhessé vált menedéket elfogadó, később Romániába kényszerített csoport kálváriája.

¹⁵⁵ Potoczky Mária idézett szövegeinek és Ember Judit megjelent könyvének vonatkozó részleteit összevetve eltérések mutathatók ki, nem szó szerinti átvételről van szó.

Magyarországra, közellátási kormánybiztos lett és később az Országos Tervhivatal elnöke. Intelligens volt, művelt, több nyelven beszélt, jól ismerte a bel- és külpolitikai összefüggéseket. Romániából való visszatérése után lejegyezte emlékeit, melyekre felesége többször hivatkozik a beszélgetés során. Említi Veljko Micunovic naplóját¹⁵⁶ is, melyet Schöpflin¹⁵⁷ fordított le, és Londonban adták ki magyar nyelven. Micunovic Jugoszlávia moszkvai nagykövete volt, Hruscsov nagyon kedvelte Vast és gyakran tárgyalt vele. Micunovic ír az '56-os eseményekkel kapcsolatos benyomásairól, hogyan érzékelt ezeket Moszkvában és mit és hogyan tudott meg róluk. Legérdekebben a november 2-ról szóló részt írja le. Akkor Hruscsovot kísérte Brionira. Miután leszálltak a reptéren mindjárt csónakba szálltak, hogy átmenjenek a szigetre. Viharos idő volt, a három vendégnek, Hruscsovnak, Mikojanak és neki pokoli útjuk volt. Hruscsov rendkívül kimerült és nyomorultul érezte magát. Ezen a megbeszélésen Hruscsov azt mondta, hogy elsősorban a kínai párttal beszélt, úgy tűnik Kína nagy szerepet játszott az '56-os eseményekben. Hruscsov arra hivatkozott, hogy már beszélt a román, cseh és keletnémet féllel és hogy éppen a lengyel határtól jön, ahol Ochrabbal¹⁵⁸ és Cürankiewicz-csel¹⁵⁹ találkozott. Ezeken a megbeszéléseken, Mikojan is jelen volt. A szocialista pártok közt egyetértés volt abban, hogy úgy kell tűnnie, mintha az ellenforradalmi helyzet tette volna szükségessé a szovjet szövetségesek beavatkozását. Hruscsov kijelentette, szükségesnek tartja a Magyarországon állomásozó csapatok számának 75 ezer fővel való növelését. A másik ügy, amiről Hruscsov és Tito tár-

¹⁵⁶ Vlejko Micunovic: *Tito követe voltam. Moszkva, 1956–1958*. Ford. Bojtár B. Endre, Budapest, Interart, 1990. Angol kiadása: *Moscow diary, 1956–1958*. Transl. David Floyd. Intr. George Kennan. London, Chatto-Windus, 198. XXVI.

¹⁵⁷ Vélhetően Schöpflin György.

¹⁵⁸ Edward Ochab (1906–1989) lengyel kommunista politikus, 1956 márciusa és októbere között a lengyel kommunista párt főtitkára.

¹⁵⁹ Józef Cyrankiewicz (1911–1989) lengyel kommunista politikus, 1947-től 1952-ig, majd 1954-től 1970-ig Lengyelország miniszterelnöke volt.

gyaltak az volt, hogy Nagy Imre leváltása után ki legyen a magyar Párt főtitkára. Két személy jött szóba, Kádár és Münnich, akik mindketten november 1-én tűntek el a Parlamentből. Őket először a szovjet nagykövetségre, onnan pedig Kárpát-Ukrajnába vitték.

A tárgyalás Titonál hajnali 3-ig tartott. Ő inkább Münnichre szavazott, de végül abban állapodtak meg, hogy Münnich, aki hosszabb ideje moszkvai nagykövet volt, adott körülmények között nem a megfelelő személy. Így Kádárnál maradtak. E beszélgetés eredményének tekinthető Tito távirata, melyről Vas özvegye a következőket mondja: »November 4-én délután megtudtam, hogy Tito Szoldaticson¹⁶⁰ keresztül üzenetet küldött Nagy Imrének és ebben az üzenetben az volt, hogy mondjon le a miniszterelnökségről.«

November közepén még ingatag volt Kádár pozíciója. Ezt mutatja egy nyilatkozata is, melyet 1956. november 12-én adott a Népszabadságnak: »Én, aki Nagy Imre minisztere voltam, teljes nyíltsággal mondom, hogy politikai meggyőződésemmel szerint sem Nagy Imre személyesen, sem pedig politikai csoportja sosem akarta tudatosan segíteni az ellenforradalmat.«

Ekkor Kádár még próbált Nagy Imrével és követőivel megegyezésre jutni és így próbált közeledni hozzájuk. Tito is közvetíteni akart Kádár és Nagy Imre között. Vas özvegye erről azt mondta: „Egyszer azzal a javaslattal jött Kádártól Szoldatics, hogy vállalja el a földművelésügyi miniszterelnökséget. Nagy Imre rendkívül mereven ellenállt ennek, szóba sem jöhetett. Nem tudom, hogy mi volt ennek a felkérésnek a hátsó célja. Talán ezzel akarták megnyerni őt, hogy mondjon le a miniszterelnökségről. Zoltán az életrajzában néhány sort ír erről: Titót kezdettől bosszantotta, hogy többszöri kísérletezéssel sem tudta létrehozni a Kádár–Nagy Imre megegyezést. Végül megüzente Nagy Imrének, nevetségesnek tartja, hogy jogfolytonossági alapon követeli politikája érvényesítését, további miniszterelnökségét. És amikor Nagy Imre ezt mégsem adta fel, Tito teljesen elfordult tőle. November 11-én Pulában megtartott beszédében,

160 Dalibor Szoldatics 1956-ban jugoszláv nagykövet volt Magyarországon.

amelyet a Népszabadság csak egy hét múlva 18-án közölt, a magyar forradalom bukásáért Nagy Imrét okolta.»

És ki volt a többi túlélő, akik a könyv interjúalanyai lettek? Egyikük Tánczos Gábor özvegye. 1956-ban ifjú asszony volt, fiatal házas és egy másfél éves kislány édesanyja. Tánczos Gáborról, a Petőfi Kör titkárról, aki a Kommunista Ifjúsági Mozgalomból jött, már mindent elmondtam. 1954 után, amikor megtudta az igazságot a koncepciók perekről, egyre élesebben bírálta a Párton belül uralkodó állapotokat. Tánczos Gábor özvegye: »A követségen eléggé zűrzavaros állapotok voltak, mert ugye ott volt 12 vagy 14 felnőtt, 3 gyerek és a követségnek ott lévő alkalmazottai. A követség, azt hiszem, már aznap délelőttől körül volt véve szovjet páncélosokkal. Azt hiszem, csak páncélosok voltak, de talán egy tank is, s ezek állandóan figyelték, hogy mi folyik bent. Úgy emlékszem, a második napon, amikor egy bajuszos arcot láttak, belöttek a követ dolgozószobájába, azonban a bajuszos, az egyik jugoszláv attasé volt, akit így öltek meg akkor. Nos, közben folytak a tárgyalások. A tárgyalások eredményeképpen, azzal a jelszóval, hogy hazamennek, ment el Vas Zoltán a felségével, Lukács György és Szántó.¹⁶¹

Újabb tárgyalásokra került sor, amire Jugoszláviából ideérkezett Vidics¹⁶², aki külügyminiszter-helyettes, vagy valami ilyesmi lehetett, ő folytatta a tárgyalásokat a szovjetekkel, amelynek az volt az eredménye, hogy mindenki bántatlanul hazatérhet. Hazatérésünk megkönnyítendő, egy buszt fognak adni, és már meg is beszéltük, hogy milyen sorrendben fogják hazaszállítani az embereket. Ez a busz megérkezett, november 22 volt, ha jól emlékszem, amikor megérkezett. Ja, igen: amikor ez a tárgyalás folyt, akkor férfiak, nők mindannyian ezt a tájékoztatást magától Vidicstől hallottuk, és ekkor volt az, hogy Fazekas Gyuri megkérdezte, hogy ez mind nagyon jó, hogy aláírta Kádár, aláírták a jugoszlávok, de vajon az a bukósisakos orosz, aki három hete őrzi a követséget, ez vajon tudott-e róla, és egyálta-

¹⁶¹ Szántó Zoltán

¹⁶² Dobrivoje Vidics (1918–1992)

lán, a szovjeteknek volt-e képviselője? Mire Vidics azt mondta, hogy nem volt, de hát ott volt Münnich elvtárs, nem is volt szükség rá.

Szürkületkor érkezett meg a busz 22-én, és egy magyar rendőr jött be, aki azt mondta, hogy Münnich elvtárs akar szózatot intézni az elvtársakhoz. És amikor kimentünk a buszhoz, akkor kiderült, hogy a sofőrülésen vagy a sofőrülés mellett a bukósisakos orosz ül. És akkor bizonyos zavar támadt, mert világos volt, hogy a hazavite-lünkhöz erre az emberre nincs szükség. Nagy Imre azt mondta, hogy ne ülünk fel a buszra, vissza is mentünk.»

Egy másik szemtanú volt Szilágyi József özvegye.¹⁶³ Szilágyi 1944 óta jó barátságban volt Nagy Imre családjával. Még Debrecenből ismerték egymást, ahol a háború utáni első magyar kormány megalakult. Abban az időben Szilágyi vette át a rendőrség vezetését. Már a háború alatt az Illegális Kommunista Pártban tevékenykedett, ahová barátja és egyetemista társa, Újhelyi Szilárd vitte be, és már 1940-ben letartóztatták 17 másik diákkal együtt és kommunista tevékenysége miatt elítélték. 1950-ben Szilágyi kegyvesztett lett, mert a Rajk-perrel kapcsolatban kétségének adott hangot. 1956-ban Nagy Imre magához kérte, és az október 23. utáni nehéz napokban közvetlen munkatársaként dolgozott.

1958-ban a Nagy Imre elleni perben halálra ítélték és vele együtt kivégezték.

Dr. Szilágyi Józsefné: »Nagy Imre körül egy nagy embergyűrű támadt, mindenki ott állt és hallgatta a vitát, amit Nagy Imre a követtel folytatott. Azt mondtam: Imre bácsi, ne menjünk ki, el fognak rabolni bennünket! Erre azt mondta: – Tudjuk, fiam, a követ úr is tudja, ezért kapacitál, hogy ne menjünk ki. Énnekem pedig az a véleményem, hogy most már nézzünk a sorsunk elé, maga tudja a legjobban, hogy állnak a dolgok.

Fölszálltunk az autóbuszba... Én leghátulra kerültem a gyerekeimmel, Újhelyi Szilárd került mellém, azt mondja nekem: – Ella, nézz csak hátra! – Elhúzom a függönyt és látom a következő jelenetet:

¹⁶³ Szilágyi József özvegye (1913–1996).

Egy orosz harckocsi jön a Liget felől, egy pedig jön a Nefelejts vagy a Damjanich utca felől. Megállnak és a minket követő két követségi autót elzárják tőlünk.»

A Donáth család két gyermekével és Donáth Ferenc édesanyjával ment a jugoszláv követségre. Az egyik gyermek még csak 10 hónapos volt és Donáthné harmadik gyermekét várta. Barátaikhoz hasonlóan Donáth Ferenc is az Illegális Kommunista Diákmozgalomból jött, mint Újhelyi Szilárd, Szilágyi József és Losonczy Géza. 1945 után különböző tisztségeket töltött be a Pártban és a Kormányban. A Földművelésügyi Minisztérium államtitkára és az agrárkérdések szakértője volt. 1951-ben letartóztatták és 1954-ig börtönben ült.

Október 24-én még Gerő Ernő elnöksége alatt Losonczy Gézával együtt behívták a Központi Bizottságba. Mindketten elutasították ezt a felkérést. Donáth azonban egész idő alatt Nagy Imre tanácsadójaként működött a Parlamentben. Megpróbált a Párt újjászervezésében is részt vállalni. Felesége beszámolt arról, mi történt, miután elhagyták a nagykövetséget.

»És robogtunk, robogtunk, este volt, sötét éj, éjszaka volt. Egy iskolába érkeztünk, amelyik állítólag katonai szakközépiskola volt. A madártani szertárba raktak bennünket... a folyosón végig őrk álltak, szovjet katonák, nyilván sose töltöttek még be börtönőr szerepet. Kedvesek voltak, nem voltak rosszindulatúak, de kicsit zavarodottak voltak, hogy asszonyok, gyerekek... Újonc kiskatonáknak néztek ki, valahonnan Közép-Ázsiából. Én ugyan nem tudok egy kukkot sem oroszul, de magyaráztam az egyik kiskatonának, hogy a kisgyerekek beteg, magas láza van és nincs hőmérő. A kiskatona megértette, azt mondta, hogy haraso, és bekopogott a mellettünk lévő szobába, és akkor jött Jánosi Ferkó (Nagy Imre unokája), hogy itt a hőmérő. A hőmérőre rá volt tekerve Nagy Imre levele és bele volt téve a tokjába. A levélre ez volt írva: 'Münnichnek adott válaszával egyetértek. Tegnap késő este felkeresett engem Roman Walter. Bukarestből jött, tegnap került Budapestre. Hozzám Gheorghiu Dej és Kádár János együttes megbízásából jött. Mintegy másfél, két óras heves vita volt köztünk a magyarországi események értékeléséről,

melynek során tájékoztattam az utóbbi napok eseményeiről, többek között a jugoszláv-magyar megegyezésről, amiről nem volt tudomása. Jövetelének célja röviden a következő volt: a helyzet Magyarországon rendkívül súlyos, nekem messzemenően segítenem kellene a kibontakozást. A román és a magyar párt vezetői, Dej és Kádár ezt a segítséget abban látták, ha én 3-4 hónapra kikapcsolódnék a magyarországi politikai és társadalmi életből és erre az időre elhagynám az országot. Gheorghiu Dej felszólított, hogy menjek Romániába, ahol mindent megtesznek, hogy jól érezzem magamat. Ezt úgy szeretnék elérni, hogy én nyilatkozatomban közölném elhatározásomat. Részletes válaszómban kifejtettem, hogy amit Dej és Kádár tudomására akarok hozni, az az, hogy én Magyarországot önként el nem hagyom, legfeljebb elhurcolhatnak, és semmiféle nyilatkozatot nem vagyok hajlandó adni. Élesen tiltakoztam a tegnap történetek miatt, és kijelentettem, hogy politikai magatartásomról csak mint szabad és független ember fogok nyilatkozni. Kérem, közölje ezt a többi elvtárrsal is.«

A következő interjúpartnerek az Újhelyi házaspár, Újhelyi Szilárd és felesége dr. Haraszti Mária voltak. Haraszti Mária egy nagyon ismert újságírónak, az 1951 és 1954 között bebörtönözött Haraszti Sándor lánya. Első férje Losonczy Géza volt, vele ment a követségre és vele élt Romániában válásukig.

»Délután végigjárták a szobákat és mindenkitől érdeklődtek, hogy van-e fegyvere. Nagy Imrénél volt fegyver, ő azt átadta. A fegyvervizit után újból az autóbuszba szállítottak bennünket, mindegyikünket együtt szállítottak. Az autóbusz elindult bizonytalan irányba, helyesebben mi nem tudtuk, milyen irányba megy, sokan feltételezték, hogy Szolnokra visznek bennünket, de hát ahhoz az út túl rövid volt. Az autóbusz megállt egy elhagyott mezőn. Szántó Zoltán megjegyezte, hogy itt nyírnak ki bennünket – ez nem történt meg. Névsort kezdtek olvasni és ahogy olvasták a névsort, úgy kellett elhagyni az autóbust. Mikor kiléptünk, láttuk, hogy három repülőgép áll ott és a három repülőgépre elosztva szállították fel az embereket. Arra a gépre, amelyiken Nagy Imre volt, arra szállították fel engem is.

Azt hiszem Szántó Zoltán, Vásárhelyi Miklós... nem tudom, hogy ti kikkel voltatok együtt (Újhelyi a feleségéhez).«

Haraszti Mária: »Mi Donáthékkal és Rajk Júliával és a fiával, Laciával. Találgatások történtek, mert annyit volt hajlandó elmondani az a furcsa kíséző, hogy két órát fogunk repülni... és akkor leszállt a gép és kiszálltunk és minket betessékeltek egy nagy fekete kocsiba és elvittek bennünket egy úgynevezett dácsába. Arra ébredtünk, hogy tulajdonképpen izoláltak bennünket. Néhány nap múlva a Közpon-ti Bizottság részéről egy Goldberger¹⁶⁴ nevű történész jött tárgyalni, beszélgetni az első férjemmel. Akkor lett világos a dolog – minden sarkán ennek a kicsi háznak egy ór állt, hátul egy mezőre lehetett látni és lenn előre felé pedig egy tóra. Csak később tudtuk meg, hogy a snagovi tó, Bukaresttől északra. De nekünk a tóig nem volt szabad menni, mert körülbelül 25-30 méterrel lejjebb volt egy modernebb villa, mint utólag kiderült, Nagy Imréék voltak ott. De az is csak úgy derült ki, hogy egy sétánk alkalmával láttuk őket. Véletlenül ők is akkor sétáltak, és átköszöntünk. Attól kezdve arrafelé egyáltalán nem mehettünk, ki volt jelölve az a szakasz, az az 50 méteres út, amin mehettünk oda-vissza.«

Újhelyi: »Január vége felé először Lukács Györgyöt, majd engem vittek be Bukarestbe, azzal, hogy magyar elvtársak kívánnak velünk beszélni. Előtte Lukáccsal sokat beszélgettünk arról, hogy milyen magatartást tanúsítsunk. Lukács kezdettől fogva azon az állásponton volt, hogy ha mód van feltételek nélkül hazatérni, ő hazatér. Én úgy gondoltam, hogy egyszerre kell hazatérnünk a többiekkel együtt. Ő akkor azt mondta nekem, hogy ez egy igen rosszul moralizáló logika, mert hiszen volt ő is börtönben Horthyék alatt és ugye különös lett volna, ha azt mondja, hogy ő pedig nem megy haza a börtönből, ha letelt a büntetése addig, amíg az elsőrendű vádlottat nem engedik el. Az a logikus, hogy az ember hazamegy és tesz valamit azoknak az érdekében, akik még a börtönben vannak. Én ezt az ő részéről el is

¹⁶⁴ Nicolae (Miklós) Goldberger (1904–1970) román kommunista politikus, történész, 1956-ban a román Társadalomtudományi Intézet rektora.

fogadtam. Ő az európai hírű nevével elképzelhető, hogy ha hazaér, akkor szabadon többet tud tenni mindenkinek az érdekében. Magamra nézve azonban nem tarthattam alkalmazhatónak. Az én hazatérésem az egyszerűen a deszolidarizálás¹⁶⁵ kifejezése lett volna, és ebben maradtunk tulajdonképpen.

Mikor engem bevettek kiderült, hogy Kállai Gyula van lent a Magyar Központi Bizottság részéről, aki engem baráti kedvességgel üdvözölt kifejtve azt, hogy semmi okom itt maradni. Az én tevékenységemet, nézeteimet, álláspontomat ismerik. Az a kötelességem, hogy hazatérjek, segítsek a konszolidációban. De hozzátette, hogy bizonyos dolgokat tudomásul kell vennem, hogy vannak, akik ellen eljárás indul. A fehérterrorra otthon vörös terrorral válaszolnak és író barátaimat most készülnek letartóztatni – vagy már lehet, hogy le is tartóztatták őket. Mondtam, hogy ennek a tudtában én nem tudok hazamenni. Erre totálisan izoláltak engem és akkor volt egy kilenc napos kis éhségstrájkom.«

Haraszi Mária: »Április 11-én megjelent az ezredes, a román belügyi csoport parancsnoka és közölte a férjemért jött, beviszi a kórházba. Ez délután történt. Fél hét fele megjelent egy magyar belügyi ember és közölte velem, hogy a férjemet államellenes bűncselekmény alapos gyanúja miatt letartóztatták. És elkezdődött egy órákig tartó házkutatás és motozás.«

Vásárhelyi Miklós volt Nagy Imrének az a munkatársa, aki nem jutott be a követségre, hanem Budán a jugoszláv katonai attasénál nyert befogadást. Feleségét és gyerekeit Rajk Júliával és annak fiával együtt a jugoszláv nagykövetségre szállították.

Vásárhelyi Miklóson kívül Kopácsi Sándor, Budapest főparancsnoka és Gimes Miklós ismert újságíró, a Szabad Nép Pártújság szer-

¹⁶⁵ A „deszolidarizálás” kifejezés a jugoszláv követségről a szakítás célzatával korábban távozó, majd a snagovi deportáláskor a sorsközösséget megtagadó moszkoviták jellemzésére született. Lásd Donáth Ferenc: Börtönlevél (Ifj. Donáth Ferenc jegyzeteivel) In: *Jászsági Évkönyv 2006*. Főszerk. Pethő László. 7–15. = http://epa.oszk.hu/02200/02295/00014/pdf/EPA-02295_Jaszsagi_Evkv_2006_donath.pdf

kesztője sem volt a jugoszláv követségen. Gimesnek lett volna rá lehetősége, de nem tartotta helyesnek, és letartóztatásáig mindvégig az ellenállást szervezte. A szovjetek és a jugoszlávok jó együttműködése abból is látszott, hogy Vásárhelyi Miklóst akadályozták a jugoszláv diplomata lakásának elhagyásában és akarata ellenére a jugoszláv követségre vitték. Ismerőse a jugoszláv diplomata Georgijevics biztosította őt a felől, hogy Lukács, Szántó és Vas már hazamentek, sőt bent vannak megint a Parlamentben és dolgoznak.

Részlet Vásárhelyi Miklós interjúból a katonai kormánydelegáció és a Romániába elrabolt csoport letartóztatásáról:

»A tárgyalás megkezdődött, nagyon-nagyon tárgyszerűen és barátságos légkörben folyt, és közben váratlanul kinyílt az ajtó, elsőnek Szerov tábornok lépett be, aki akkor a szovjet titkosszolgálat vezetője volt. Vele együtt egy egész sereg biztonsági ember, és a magyar tárgyalóküldöttség minden tagját azonnal letartóztatták. A tárgyaló delegáción kívül ott jelen volt még egy-két magas rangú tiszt is, ők kikísérték ezt a társaságot Tökölre. Maléter volt az egyetlen, aki a pisztolyához próbált kapni, de őt két oldalról lefogták és elcipelték.«

Vásárhelyi Miklós a Nagy-kormány sajtószóvivője, a Nagy-csoport letartóztatásáról:

»1957. április 10-én az ezredes a vacsora után közölte velünk, hogy Budapestről jöttek elvtársak és beszélni akarnak velünk. Cívilek voltak, Révész, akit később Rajnainak hívtak, megszólalt, bennünket a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze nevében őrizetbe vesznek, és felolvasta Biszku Béla, az akkori belügyminiszter aláírásával ellátott letartóztatási parancsot. Kivittek a repülőtérre, egy repülőgépen hoztak mindannyiunkat Budapestre és a fekete szemüveget csak a Gyorskocsi utcai vizsgálati fogház épületében vették le rólunk. Áprilistól a következő év augusztusáig, közel másfél évig magánzárkában voltam. A mi kihallgatásaink lényegében 1957 augusztusában lezárultak. Az már csak a külső politikától függött, hogy mikor rendezik meg a pert. Különösen az 56-os eseményeket vették jegyzőkönyvbe és azután minősítették őket, ahogy nekik tetszett. Így állt össze a vádiratunk és így született az ítéletünk is.

Szovjet tanácsadókkal egy alkalommal találkoztam csak, de a kihallgatóm gyakran dicsekedett azzal, hogy az ő munkájukban nekik nagyon nagy segítséget nyújtanak a szovjet tanácsadók. A tárgyalás előtt kezembe adtak egy peranyagot, ahol néhány vádlott társamnak személyemet illető tanúvallomása és néhány tanúnak a vallomása volt. Ez megint egy teljesen formális dolog volt, mint ahogy teljesen formális volt az ügyvédi beszélő, amelyre egyetlen alkalommal került sor, 5 percre tartott, a kihallgatóim jelenlétében zajlott le. Az ügyvédet egyébként kijelölték, két vádlottnak egy védője volt, nekem például Kopácsival volt közös védőügyvédem. Gimesnek és Maléternek volt egy védőügyvédje, azután közös védőügyvédje volt Donáthnak és Jánosinak¹⁶⁶ és egy Zalán nevű régi bíró, aki a Töreky Tanácsnak a titkára volt annak idején, a Sallai-Fürst ítéletben szerepel is a neve, mint a Rögtönítélő Bíróság titkára, ő volt Szilágyi Józsefnek és Tildynek a közös védője. Én ezt a pert az igazságszolgáltatás vagy törvénykezés megcsúfolásának, egy szégyenteljes dolognak tartom. Nem mondhatom azt, hogy komédia, a kimenetele miatt. Egyébként az egészről sokat mond nekem, amit Nagy Imre az utolsó szó jogán mondott, nevezetesen bejelentette, hogy ő nagyon készült, hogy az utolsó szó jogán elmondja a véleményét, de az egész tárgyalás lefolyása annyira törvénytelen, képtelen és a legelemibb szabályokat megsértő volt, hogy ő ezt nem legalizálja azzal, hogy itt az utolsó szó jogán bármit is elmondjon. Ő és Szilágyi voltak azok a halálraítéltek, akik nem kértek kegyelmet. Losonczi akkor már nem élt. Gimesi és Maléter kértek kegyelmet. Nagy Imre nem, azzal, hogy az ő ügyében a végső szót a történelem és a Nemzetközi Munkásmozgalom fogja kimondani. És ennél többet nem is mondott.»

A Romániában maradt családtagok semmit sem tudtak a letartóztatottak sorsáról. Sem a készülő perről, sem pedig annak lezajlásáról. Egyáltalán nem volt kapcsolatuk hozzátartozóikkal. Mindenről csak akkor értesültek egy sebtében eléjük dobott újságból, amikor már végrehajtották a halálos ítéleteket.

166 Jánosi Ferenc

Újhelyi Szilárd: »A parancsnok kérte, hogy gyülekezzünk össze az ebédlőben, de csak a felnőttek. A gyerekeket kiküldték a kertbe játszani. A parancsnok tulajdonképpen nem jelentett be semmit, hanem amikor már minden felnőtt ott volt, egy újságot dobott az asztalra. A Népszabadság egyik száma volt. Szó szerint közölte az Igazságügy Minisztérium közleményét a Nagy Imre és társai elleni perről, az abban hozott ítéletről és annak végrehajtásáról. Ahogy ráesett a szemem az újságra, azonnal az ütött meg rögtön az elején, hogy Géza meghalt. Szóval a vizsgálati fogságban meghalt. És aztán a végére néztem és akkor láttam, hogy az ítéletet végrehajtották, és akkor az is kiderült, hogy kiken: Nagy Imre, Szilágyi József, Gimes Miklós és Maléter Pál neve szerepelt benne. Csak utána láttam benne a többi nevet: Vásárhelyi 5 év, Jánosi Ferenc 6 év börtönbüntetést kapott [ebben Újhelyi tévedett, mert Jánosi, Nagy Imre veje, 8 évet kapott],¹⁶⁷ Donáth Ferenc 12 évet, Tánczosra nem emlékszem, de Sanyit [Haraszi Sándor] nem találtam sehol. [Azért nem találta Tánczos és Haraszi nevét, mert őket később egy külön per során ítélték el.] Az egy iszonyatos dolog volt, Maca [Nagy Imre felesége] megdermedt és elájult. Ellából [Szilágyi József felesége] iszonyatos hangos ordítás tört ki, az ablakhoz rohant, kikiabált az ablakon, ott készenlétben állt már a nővér az injekciós tűvel és adott neki egy nyugtatót.«

A halálos ítéletek végrehajtása után már nem telt el sok idő, míg az elhurcoltak lassan egymás után hazatérhettek. Itthon a megaláztatás és anyagi nélkülözés nehéz évei vártak rájuk. Évekig nem volt lehetőségük börtönben ülő családtagjaikat meglátogatni vagy csomagot küldeni nekik. Gyakran rászorultak a rokonok és barátok pénzügyi támogatására, mert ők maguk nem vállalhattak munkát.

Vas Zoltánné: »Nehéz idők jöttek, mert Zoltánnal azt közölték, hogy megmértelyezte a magyar társadalmat és a pártot elárulta. Zoltán akkor, visszatérésünkkor 58 éves volt. Közölték velünk, hogy nem mehetünk el dolgozni, egyikünk sem és az a mi dolgunk, hogy miből élünk. Mivel Zoltán nagyon jól beszélt nyelveket, a barátaitól

¹⁶⁷ A szögletes zárójelbe tett szövegrészek Potoczky Mária kiegészítései.

műszaki szövegeket kapott fordítani. Fordított egy jogi könyvet is Nagy-Britanniáról. Később a fővárosnak a szegény alapjából kaptunk 1200 forintot havonta. Ez mérhetetlenül lealázó volt.»

Tánczos Gábor özvegyének visszaemlékezése, hogyan élte meg a hazatérést: »Én reggel 5 körül érkeztem Budapestre, a hozzátartozóknak megmondták, hogy azon a napon érkezünk. De azzal ők sem számoltak, hogy hajnali 5-kor. A lányom még ágyban volt és természetesen abszolút nem emlékezett rá, és nekem is tökéletesen idegen volt. Egy gyerek, akit kis rövid másfél évesként hagytam ott, s akkor már 3 és fél éves volt, a haja hosszú loknis, úgyhogy az első dolgom az volt, hogy azt levágtam, és akkor már ismerős volt. Csak évek múltán beszéltünk arról a napról. A lányom egészen pontosan emlékezett minden apróságra. Körülbelül egy hónap kellett ahhoz, hogyha éjszaka felriadt, akkor ne az anyámat, hanem engem hívjon.

A férjem 1962-ben szabadult, ami azt jelentette, hogy 15 év börtönből 5 évet töltött le. Egyéni amnesztiával szabadult. 1961-ben és '63-ban volt egy-egy szélesebb körű amnesztia. Annyival volt nehezebb helyzetben, mint a többiek, hogy mi voltunk a legfiatalabbak, mi borzasztó keveset éltünk együtt '56 előtt. Az élet alapvető dolgaiiban tökéletesen egyetértettünk, de idegeinket nagyon megviselték a történések, a kapcsolatunkban voltak jobb és rosszabb periódusok. Gyuri 1962-től '68-ig a Dolgozók Középiskolájában tanított. 1979-ben önkézevel vetett véget életének.«¹⁶⁸

¹⁶⁸ M. S. i. m. XXIII. fejezet, 302–319.

V.

ÚJ HAZA: AUSZTRIA

A „második esély”

A forradalom alatt külföldi újságírók eligazításával megbízott Potoczky Mária 1956. november 10-én Peter Strasserrel, az osztrák szociáldemokrata ifúsági vezetővel hagyta el az országot. Nem sokkal ezután Bécsben össze is házasodtak.

„Tíz napig tartott, míg Engländernéből, azaz Lida Matusekből ismét önmagammá válhattam, s végül összeházasodtam Peterrel.

Ehhez meg kellett várnunk Hubertus zu Löwenstein és Kéthly Anna megérkezését.¹⁶⁹ Az volt az első feladatomban, hogy megértsem a nyugat gazdasági és politikai összefüggéseit és megtanuljam, hogy működnek itt a dolgok. Ezernyi új benyomás ért, amelyeket rendezni kellett magamban. Nagyon sokat utaztunk, Peter meg akarta mutatni nekem a világot, és bemutatni barátainak. Rövid idő alatt számtalan embert ismerhettem meg. Peter az Európa Tanács¹⁷⁰ tagja volt,

¹⁶⁹ Kéthly Anna esetében nincs róla tudomásom, hogy esküvői tanúként szerepelt volna Mária és Peter Strasser házasságkötésekor. Lásd Kéthly Anna levele Potoczky Máriához, 1956. november 27. In: *Kéthly Anna válogatott levelei* i. m. 110–111.

¹⁷⁰ Regionális nemzetközi szervezet, székhelye Strasbourg. 1949 májusában 10 állam aláírta a londoni szerződést, melynek keretében megalakult az Európa Tanács. A laza, kormányközi együttműködés keretében létrejött Tanács egyik legfontosabb eredménye az Emberi Jogok Európai Egyezményének 1950. évi elfogadása volt.

sokat utazott és szoros kapcsolatot ápolt indiai, burmai és indonéz szocialistákkal, akik szívesen látták volna őt a Szocialista Internacionálé titkárságának vezetőjeként. Ehhez azonban át kellett volna települnie Londonba, ám úgy Ausztriában elveszítette volna mandátumát és politikai bázisát. Tudvalevő, hogy akkoriban a Szocialista Internacionálén belül a Labour-szárny¹⁷¹ volt az erősebb és gazdagabb, és minden az ő akaratuk szerint történt.¹⁷² Ők pedig csakis angolt kívántak delegálni erre a posztra.

Eleinte nagyon furcsának találtam, hogy ezekben a szervezetekben minden a pénz körül forog, hogyan lehet előteremteni, hogyan kell elosztani és ki mivel tud hozzájárulni a dolgokhoz. Peter ezzel kapcsolatban csak annyit mondott: »Na látod, ez is azt bizonyítja, hogy független szervezet vagyunk.«

Korábbi közösségeimben sokkal inkább elvi kérdésekről beszélgettünk és nem arról, hogy honnan lesz pénz az újsághoz papírra vagy nyomdagépekre.

Néha annyira eltelített már a rengeteg új élmény, hogy örültem volna, ha egy kis időt kettesben tölthetek Peterrel és igazán megismerhetjük egymást.”¹⁷³

A múlt azonban továbbra is kísértette Máriát:

„Ügyszólván kettős életet éltem. Peterrel az oldalamon hosszú órákon át a nyugat-európai valósággal ismerkedtem, minden percben pedig, sokszor fél éjszaka, ezen a könyvön dolgoztam. Olyankor sokkal inkább a múltban éltem. Peternek jó idegekre és nagy türelemre volt szüksége, mert amikor elaludtam, álmomban újra éltem az elmúlt hat év eseményeit. Gyakran saját kiabálásomra, hisztérikus zokogásomra ébredtem, reszkettem a félelemtől, hiszen

¹⁷¹ Labour Party – Munkáspárt az Egyesült Királyságban. 1900-ben alapították.

¹⁷² A Szocialista Internacionálé 1951–1957 közötti elnöke a brit Morgan Philips volt, őt követte a dán Alsing Andersen (1957–1962), főtítkára pedig az angol Albert Carthy (1957–1969) volt.

¹⁷³ M. S. i. m. 19–20.

az ember álmában teljesen kiszolgáltatott, annak parancsolni nem tud. Ráadásul valahol tudat alatt bántott a lelkiismeret, mert nem osztottam Nagy Imre és társai sorsában.¹⁷⁴ Tüneteim csak fokozódtak, amikor hallottam a perről és megtudtam, hogy Nagy Imrét kivégezték.¹⁷⁵ Álmomban vezekeltem. Aztán Peterrel apró trükkökkel próbáltuk ezt kezelni, például úgy, hogy gyakran felébresztett engem, még mielőtt meghallottam volna azokat a folyosón közeledő lépéseket és a kulcscsörgést.”¹⁷⁶

A régi és új barátok fontos szerepet játszottak későbbi életében is:

„Kéthly Annával szoros kapcsolatban álltam, leveleiben¹⁷⁷ beszámolt arról a küzdelemről, amelyet az ENSZ-szel¹⁷⁸ folytatott. Gyakran

¹⁷⁴ Potoczky Mária nem tartozott Nagy Imre közvetlen környezetéhez, így ez a megjegyzése inkább egy utólagos „hitvallás”.

¹⁷⁵ Nagy Imrét 1958. június 16-án végezték ki. Erről eddig a legteljesebb körű feltárást Rainer M. János készítette: *Nagy Imre. Politikai életrajz*. I–II. kötet. 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 1999.

Potoczky Mária valószínűleg – többek között – emigráns újságokból tájékozódhatott. Az emigráns *Népszava* különszáma Nagy Imre és társai kivégzésével, az emigráns *Irodalmi Újság* teljes száma a Nagy Imre-perrel foglalkozott 1958 júliusában.

¹⁷⁶ M. S. i. m. 20.

¹⁷⁷ Kéthly–Potoczky levelezés (fénymásolata a szerző birtokában). Kéthly Anna Potoczky Máriát „Zsebikének” becézte leveleiben, megszólításában.

¹⁷⁸ 1956. 11. 16. Kádár János az MSZMP IIB ülésén tartott beszámolójában kifejti, „jelenleg két kormány van” Magyarországon, amit véleménye szerint jól mutat Kéthly Anna fellépése az ENSZ-ben. A helyzetet tarthatatlannak ítéli, és mielőbbi felszámolását tűzi célul.

1956. 11. 05. Kéthly Anna Bécsből New Yorkba repül, hogy részt vegyen az ENSZ közgyűlésén. In: *1956 kézikönyve. Kronológia* i. m.

A „magyar kérdés” történetét az ENSZ-ben részletesen elemzi: János Radványi: *Hungary and the Superpowers. The 1956 Revolution and Realpolitik*. Stanford, Hoover Institution Press, 1972. XVII. továbbá: Strassenreiter Erzsébet: Kéthly Anna harca az ENSZ-ben a „magyar ügyért” (1956. november 4. – 1957. szeptember). *Levéltári Közlemények*, 78.évf. 2007. 2. sz. 151–212.

nagyon elkeseredett volt. Egy helyütt a következőket írja: „Nem állítanám, hogy visszavágyok közös cellánk nyugalmaiba, de gyakran gondolkodom arra, hogy soha olyan gondtalanul nem éltem. Senki nem várt tőlem semmit és nem fájt a szívem azért, hogy nem tudok megfelelni az elvárásoknak, mert tudtam, hogy ezért senki nem tesz nekem szemrehányást.”¹⁷⁹

Kéthly Anna – szabad magyar kormány államminisztere aláírással – Potoczky Máriától kapott információira hivatkozva írt 1956. november 24-én levelet Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkárnak a kialakult otthoni helyzetről.¹⁸⁰

„Peterrel próbáltunk valamit tenni a Magyarországon maradtokért. Ő beszédeket tartott az Európa Tanácsban a magyar helyzetről, előadókörútra ment Németországba meg Svájcba. Én szinte minden-hová elkísértem és a magánbeszélgetések során kiegészítettem az általa elmondottakat.”¹⁸¹

Így telt el két és fél év és már egészen hozzászoktam az itteni élethez. Megtanultam a körülöttem lévő embereket politikailag és emberileg kategorizálni, magabiztosabb, felszabadultabb lettem. Az új barátokkal is mélyült a kapcsolat. Nem csupán csak Peter kedvéért fogadtak el.”¹⁸²

Az osztrák szociáldemokraták reménységének rövid élet adatott, Peter Strassernél leukémiát diagnosztizáltak, Mária 1962-ben megölte magát.

¹⁷⁹ Kéthly Anna Potoczky Máriához, 1956. november 27. In: *Kéthly Anna válogatott levelei* i. m. 110–111.

¹⁸⁰ Kéthly Anna Dag Hammarskjöldhöz, 1956. november 24. In: *Kéthly Anna válogatott levelei* i. m. 108–109.

¹⁸¹ Mária 1957. január 30-án lépett be az SPÖ-be (Sozialistische Partei Österreichs). Párttagsági könyvének másolatát Dr. Heinz Fischertől, Ausztria köztársasági elnökétől kaptam.

¹⁸² M. S. i. m. 20–21.

Für die Sicherung der sozialen Errungenschaften für die Verankerung der Betriebs- und Wirtschaftsdemokratie für Wirtschaftsplanung und Vollbeschäftigung für den weiteren Ausbau der Sozialpolitik	Sozialistische Partei Österreichs Mitgliedsbuch für <u>Marie Strasser</u> Name _____ Geburtsdaten: <u>29. I. 1912</u> Beigetreten am: <u>30. Jänner 57</u> <u>Sint</u> Unterschrift des Obmannes Dieses Mitgliedsbuch bleibt laut § 2/5 des Organisationsstatuts Eigentum der Partei
--	---

ist die gewerkschaftliche Organisation unerlässlich

Jeder Sozialist ist daher aktives Mitglied seiner Gewerkschaft

29. kép Potoczky Mária SPÖ tagsági könyve

„Már említettem, hogy azokban az első, hektikus években mennyire vágytam a nyugalomra és arra, hogy kettesben maradjak Peterrel. Nos az élet olyan, hogy mindent megad az embernek, csak nem mindegy, hogy mikor és milyen feltételekkel. Az én kívánságaim is teljesültek, de ennek túl nagy volt az ára. 1959 elején kiderült, hogy Peternek leukémiája van és menthetetlen. Az orvosok csupán időt tudtak nyerni és lassították a betegség lefolyását. Peter tovább dolgozott, de a műtétet követően és a kezelések alatt sokat volt otthon. Akkoriban a Bécsi-erdő szélén volt egy házunk. Peternek jó levegőre volt szüksége, mert a betegség már megtámadta a tüdejét, nekem pedig egy szobrászműtermet alakítottunk ki a házban, hogy a közelébe lehessenek. Gyakran üldögéltünk a kandallónál és néztük a tüzet, hogyan lobbannak fel, majd enyésznek el a lángok. »Velem is ez fog majd történni« – mondta Peter csendesen. Arra kért, ha eljön az idő, készítsek neki egy emlékművet. Innen jött a „Láng” ötlete, mely egyre

konkrétabb formát öltött bennem, és Peter 1962-ben bekövetkezett halála után mindjárt neki is láttam a megvalósításának. Akkoriban Peter édesanyja, Isa Strasser, született Schwartzkoppen volt a legnagyobb segítségemre, akivel szavak nélkül is jól megértettük egymást, hiszen élete sokban hasonlított az enyémre. Bár már túl volt a hetvenen, lélekben egészen fiatal maradt. Aktívan részt vett az idősek emberek foglalkoztatásában. Az ő vezetése alatt működött a Weisse Margeriten nevű nyugdíjasklub, ahol szinte csodákat művelt. A lelkiismeretével azonban még mindig nem tudott elszámolni. Bántotta, hogy Petert és két évvel fiatalabb kislányát az anyjára bízta, amikor 1923-ban a férjével Moszkvába ment, ahonnan csak 1928-ban tértek vissza, csalódásokkal telve. Az anyjától való elszakadást Peter sohasem tudta kiheverni. Erről is és az én problémáimról is éjszakákon keresztül beszélgettünk, többnyire ugyanis nálam lakott. Peter kül- és belföldi barátai is nagyon segítőkészek voltak. Christian Broda és Heinz Fischer egy könyvet állított össze Peter beszédeiből és írásai-ból. Hubert Pfoch, Bécs akkori főpolgármester-helyettese kezdeményezte, hogy 1962 októberében a harmadik kerületben róla nevezzenek el egy házat. Ott állították fel az én szobromat is, amelyet neki

30. kép Heinz Fischer

31. kép Peter Strasser emléktáblája

készítettem.¹⁸³ Indiai barátai Bombayban az egyetem egy részét is Peterről nevezték el. Az akkori szenegáli államelnök, Leopold Sedar Senghor tanácsadója, Jean Rous közvetítésével, aki az 1962 decemberében Dakarban megrendezett kongresszus szervezője volt, Peter helyett engem hívott Dakarba, ahol néhány hónapot töltöttem. Így zárult le életem egyik eseményekkel teli korszaka”.¹⁸⁴

A Potoczky család megpróbáltatásai nem értek véget azzal, hogy a két testvér 1956-ban kiszabadult a börtönből. Esetükben az emigrálás teljesen érthető volt, figyelembe véve, min mentek keresztül a korábbi években. Mária Bécsben, Kálmán Amerikában, majd Kanadában kezdett új életet. Kálmán ügyében formális felmentő ítélet 1962 júliusában született.¹⁸⁵ 30 év múlva, 1992-ben repatriált Amerikából, s mint volt elítélt a hajdani kommunista veterán otthonba költözött be. Négy év múlva ott is hunyt el.

A családon végig rajta maradt a „bélyeg”: mikor a 77 éves Potoczky Dezső korábbi törvényszéki orvos és felesége 1958-ban útlevélkérelmet adott be, hogy Máriát meglátogassa, a belügyminisztérium nem javasolta a kiutazás engedélyezését. A BM II/3-as osztálya azért utasította el a kérést, mert „operatív szempontból foglalkoznak még Potoczky Mária személyével”.¹⁸⁶

Végül a helyzetet az oldotta meg, hogy dr. Bruno Pittermann alkancellár, az Osztrák Szövetségi Kancellári Hivatal részéről le-

¹⁸³ Peter Strasser halála után 1962-ben Bécs 3. kerületében egy, az önkormányzat által épített lakótömböt róla neveztek el és Mária *Láng* című szobrát is felállították az udvarán. Peter Strasser Hof – Bécs, 3. kerület, Hofmannstalgasse 2–6.

¹⁸⁴ M. S. i. m. 21–23.

¹⁸⁵ „A Legfőbb Ügyészség közlése szerint az ellenforradalom után disszidált. Feltehető, hogy disszidálásához hozzájárult, hogy korábban törvényellenesen volt elítélve.” Javaslat, BM III/2. o. é.n. ÁBTL, II/43.

¹⁸⁶ Tömpe András vezérőrnagy, osztályvezető BM II/3. osztály levele Tatai József rendőr alezredesnek, az útlevélosztály vezetőjének, 1960. augusztus 8. MOL, XIX-B-1-a-1022 (12. doboz).

velet írt,¹⁸⁷ amelyben tudatta a magyar féllel, hogy Peter Strasser szocialista képviselő azon fáradozik, hogy Potoczky Mária szüleinek – anyósának és apósának – kiutazását elintézzze. Ezt a kérést már azért sem lehetett megtagadni, mivel ebben az időben a Kádár-rendszer konszolidációja már megkövetelt bizonyos kompromisszumokat.

„1965 után gyakran mentem Magyarországra, mert az apám már nagyon beteg volt. 1967 januárjában halt meg, anyám pedig 1973-ban. A gazdasági és politikai fejlődést így saját szememmel tapasztalhattam.

Kádár egyfajta *modus vivendi*t akart megvalósítani. Moszkvával szemben messzemenő engedményeket ért el. Elsőként a Szovjetuniótól kapott jelentős gazdasági segítséget a szétrombolt ország újjáépítéséhez. A konszolidáció idején aztán a nyugat is megnyitotta a pénzcsapokat, és így vált Magyarország a »keleti tábor legvidámabb barakkjává«. Az emberek ki tudtak jönni a pénzükből, de csak kevesen voltak irigylésre méltó helyzetben. A pártok prominens személyei megtanulták, hogy nem tanácsos elkülönülniük a lakosságtól, és le kell mondaniuk privilégiumaik egy részéről. »Várbéke« volt. A szomszédos országok irigyelték és csodálták Magyarországot, de kétségeik voltak afelől, hogy ez az állapot sokáig fenntartható. A gazdaságban az utóbbi tíz-tizenkét év során jelentkeztek az első nehézségek. A külföldi hiteleket a fogyasztási javak behozatalára fordították, nem pedig az infrastruktúra égetően szükséges modernizálására, vagy pedig arra, hogy a termelést az új követelményekhez igazítsák. Az elavult gépekkel és adminisztrációval rendelkező gyárak alig tudtak rentábilis és versenyképes termékeket előállítani. Az exportcikkek kiviteléhez az állam támogatására is szükség volt. A mezőgazdaság sem volt jobb helyzetben. A nagyüzemi termelés

¹⁸⁷ Bécs, 1960. július 20. Szövetségi Kancellári Hivatal, dr. Bruno Pittermann alkancellár levele a Biszku Béla belügyminiszterhez látogató vízum kiadása tárgyában : „tisztán emberi érzésből indítatva, csak a lányukat akarják viszontlátni.”. MOL, XIX-B-1-a-1022 (12. doboz).

előnyeit igazán hasznosítani lehetett volna, csakhogy más szektorok finanszírozására még több tőkét vettek ki a mezőgazdaságból ahelyett, hogy a géppark felújítására szükséges befektetéseket eszközölték volna. A lakosság élelmiszerellátása mindezek ellenére jól működött. Még éltek azok a régi szövetkezeti tagok, akik egy-két holdas háztáji gazdaságukban nemcsak saját maguk és rokonságuk számára elegendő mennyiséget termeltek, hanem még a piacra is maradt felesleg. Így tudtak a szövetkezettől önköltségi áron – az állami átvételi áron – saját szükségletükre búzát, állataik számára pedig takarmányt vásárolni. Természetesen tartottak teheneket, disznókat és rengeteg baromfit. A nehéz és nagyobb hétvégi munkák elvégzéséhez segítséget kaptak. Olyankor jöttek a gyerekek és unokák, akik munkához láttak. Természetesen nem ingyen, mert aztán felpakolták őket egész hétre elegendő zöldséggel, gyümölcscsel, vajjal, csirkével, tojással. Szinte minden család magáénak mondhatott egy fél vagy negyed disznót is a vidéki rokonoknál.

Ennek az érdekes, archaikus viszonyokon alapuló rendszernek köszönhető, hogy az ellátás csodák csodájára még ma is működik...”¹⁸⁸

Potoczky Mária sorsa a továbbiakban is fordulatosan alakult. Peter Strasser baráti köréből került ki későbbi társa, Christian Broda igazságügy-miniszter, aki 25 éven át, haláláig mellette állt.¹⁸⁹

Mária a „legnyíltabb zárkózott ember volt” akit ismertem – jellemezte Pünkösti Árpád egy tanulmányában.¹⁹⁰ Nagyon introvertált, visszafogott személyiség, befelé forduló és érzékeny művész-alkat. Ausztriában nem dolgozott, háziasszony volt, nagyon elegánsan öltözködött és „sehr diszipliniert” – fegyelmezett – volt.

¹⁸⁸ M. S. i. m. 23–25. Potoczky Mária ilyen és ehhez hasonló eszmefuttatásait, ahol nem a memoár-írás helyezte a hangsúlyt, nem idézem, mivel igen általános leírások és jócskán túlhaladta már az idő a benne foglaltakat.

¹⁸⁹ Potoczky Mária Broda élettársa volt, de nem volt rászorulva a férfi anyagi támogatására, panziót működtetett Bécsben.

¹⁹⁰ Lásd Pünkösdi Á.: *A kor szerelme* i. m. 160., valamint idézett cikkében. *Nép-szabadság*, 1996. szeptember 28. 20.

Gyermeke nem született, egy Lieblingskatze és egy pulikutya volt a tulajdona.

Nem szerette a „Dumamensch”-eket, a politikai eszmefuttatásokhoz nem szólt hozzá, az emigránsokkal nem tartotta a kapcsolatot. Csak akkor beszélt magyarul, ha valakivel négyszemközt volt.

Hobbiszobrászként – „Bildhauer” – figurális szobrokat készített. Másik nagy szenvedélye – gyerekkora óta – az evezés, kétszemélyes¹⁹¹ kielboot-tal „végigevezte a világot”. A Duna szerelmese volt, amint az idő engedte, a vízben edzett, igen sportos életet élt. Az 1996 szeptemberében rendezett Velencei-tavi nemzetközi veterán regatta verseny egyik ismert alakja volt. Négy 70 éven felüli hölgy vállalkozott csupán erre az egész világon, s ő az egyike volt ezeknek. Büszke is volt rá. Akár esett, akár fújt, mindennap levelezett 12 kilométert, még a hatfokos Dunába is beugrott, ha a szükség úgy kívánta. Ahogy a szezon véget ért, elkezdte a száraz evezést otthon, egyszemélyes evezőpadján.¹⁹² Barátai és sporttársai szenvedélyes, energikus, sikeres és barátságos, valamint szerény és a világra nyitott, intelligens embernek ismerték.

De nem csak az evezésben volt konzekvens. A nyelvtanulásban is ilyen szigorú volt magához. A három világnyelven kívül – angol, német, francia – az orosz és spanyol mellett portugálul, kínaiul és arabul is tanult.¹⁹³ Több hónapot töltött Afrikában, érdeklődése a kontinens iránt olyan erősnek bizonyult, hogy egy ideig az Osztrák–Afrikai Társaság alelnöki pozícióját is betöltötte. Aktív szerepet játszott az Amnesty International osztrák szekciójának

¹⁹¹ Hajóstársával, Hollanda Évával –1998. Portland, 2-es és 4-es evezős VB-résztvevő – találkoztam 2013. december 3-án a bécsi Collegium Hungaricumban Kádár Zsuzsanna: Potoczky Mária – Egy szerelmes nő korszaka c. előadáson. (A Bécsi Magyar Történeti Intézet, Collegium Hungaricum Bécs és az „Europa”-Club közös rendezvényén.)

¹⁹² 1997-ben a világ legjobbja volt „beltéri evezésben” (Indoor Rowing), 2000 méteren a 70–79 közötti korosztályban világrekordot állított fel, majd 1998-ban ezt megismételte.

¹⁹³ Erről személyes tapasztalatom is van, 1993-as találkozásunk alkalmával éppen kínaiul tanult.

munkájában, valamint több más szervezetben is. Vezetőségi tagja lett a „Bécsi Urania” felnőttképzéssel foglalkozó intézménynek.

Könyvéhez, 1992-ben a következő „összegzést” fűzte:

„A történelem tehát megismételte önmagát, igaz, egészen más feltételekkel. Ez felveti a kérdést, annak idején vajon Nagy Imrének volt-e reális esélye arra, hogy ideálját, az emberarcú kommunizmust megvalósítsa, elnyomás nélkül, párton belüli demokráciával, korlátozott piacgazdasággal, de a szociális biztonsági háló fenntartása mellett. A Magyarországhoz hasonló országok ma mindannyian a gazdaság átalakításának szinte megoldhatatlan problémája előtt állnak. A piacgazdaságba való átmenet milliókat tesz munkanélkülivé, az ipari üzemek nagy része versenyképesség híján bezárni kényszerül, és az Európai Közösségben már a mezőgazdaság sem tudná megállni a helyét. A gazdaság helyreállítását hosszú távon szinte ellehetetlenítik az egekbe szökő olajárak, már a Szovjetunióból érkező szállítmányokat is kemény valutában kell megfizetni. Fennáll annak a veszélye, hogy ezek az országok hamarosan a legtöbb latin-amerikai állam sorára juthatnak.

Közvetlen robbanásveszély még nem fenyeget, az emberek tűrnek, még hajlandóak áldozatot hozni, de csak idő kérdése, hogy meddig tartanak ki, és csalódottságukban mikor lépnek túl a passzivitáson. A lakosság ötven százalékát már ma sem érdeklik a politikai pártok. A választásokon való részvétel alacsonyabb, mint bármelyik nyugati államban. Két-három évig még a nehéz gazdasági feltételek mellett is ki fognak tartani az emberek, de ez csak versenyfutás az idővel, melyet aligha nyerhetnek meg.

Visszatekintve természetesen sok mindent más színben látok. Az utóbbi hónapok, az egykori Jugoszláviában dúló háborús és a Szovjetunió felbomlása arra engednek következtetni, hogy különböző történelmi időszakokban, egy adott helyzetben az arra alkalmas embereknek el kell játszaniuk a számukra kiszabott szerepet, majd amikor a fejlődés túlhaladt rajtuk, le kell lépniük a színről. Látok bizonyos párhuzamot a mostani Szovjetunió és az akkori Magyarország fejlődése

között is. A liberalizálódás és a forradalom előkészítésének idején egy Gorbacsov kaliberű centristára volt szükség mind Magyarországon 1955-56-ban, egészen október 30-ig, mind pedig a peresztrojka időszak alatt a Szovjetunióban egészen a puccskísérletig. Most viszont, amikor a fejlődés átlépett rajtuk, másoknak kell következniük.

Azt hiszem, ha 1956-ban nem avatkoztak volna be a szovjetek, pár hónappal később Nagy Imre ideje akkor is lejárt volna. Bizonyára nem végzik ki, de vissza kellett volna vonulnia, és onnan végignéznie, hogy sok minden másképp alakul, mint ahogy ő szerette volna.

A mostani magyar vezetés is igyekszik 1956-ról és a reformkommunisták szerepéről minél kevesebbet beszélni és írni. Ezért örültem, hogy a könyv most Olaszországban megjelent, és emléket állít nekik.”¹⁹⁴

Két társától a halál választotta el, kettőtől az élet. A két elhunyt osztrák politikushoz hasonlóan kiváló ember volt az első férj – ifj. Jándy Géza, aki később Kaliforniában futott be karriert, meghívták egyetemi tanárnak, a börtönben pedig – állítólag – a szovjet rakétatervezéshez végzett számításokat.

Mária 31 évvel élte túl Brodát, 2007-ben, 85 éves korában egy bécsi Altersheim lakójaként halt meg.¹⁹⁵

Balladai homály fedí, hogy vajon miért nem volt férje/i/ mellé temették, illetve miért nem került Magyarországra szülei és bátyja mellé, a berzéki Potoczky-kriptába...¹⁹⁶

¹⁹⁴ M. S. i. m. 26–28.

¹⁹⁵ 2007. október 3-án Seniorheim Erla-ban érte a halál. Egy megemlékezést találtam róla – sportmúltjának köszönhetően – 2008. decemberéből az első bécsi evezőklub információs lapjában. Nachruf Marie Strasser . 29.05.1922-3.10.2007. Ihr Leben – von Dr. Tatjana Antalovsky. *Der LIA-Bote*, 2008. december, Nr.4. 4.o.

¹⁹⁶ Dr. Otto Müllertől kapott információ alapján Potoczky Mária holtteste, végakarátának megfelelően a bécsi Anatómiai Intézetbe került. Dr. Otto Müller levele a szerzőhöz, 2016. március 15. (A szerző tulajdonában.)

32. kép Potoczky Júlia családja,
1937

33. kép Potoczky Júlia

A POTOCKY-CSALÁDFA

I. Potoczky Mihály (?–1938)

felesége: Nagy Julianna (?–?)

gyermekeik:

1. Potoczky Imre (?–1988?) vasesztergályos

felesége: Kovács Mária (1904–1961)

egy lányuk született: Potoczky Júlia (1925–) újságíró

2. Potoczky Gyula (?–?) pék

egy fia született: Potoczky Ottó (1938–2012)

3. Potoczky István (?–?) fűszerüzlet tulajdonos

gyermekei: Potoczky Zsuzsa (?–?) és Potoczky Attila (?–?)
erdőmérnök

4. Potoczky Júlia (?–?) 20 évesen spanyoljárványban halt meg.

II. Potoczky Antal (?–?)

gyermeke: Potoczky Bertalan (?–1960?)

felesége: Németh Mária (?–?)

nem volt gyermekük, unokahúguk, keresztlányuk,
egyszersmind örökösük: Németh Marika
primadonna

- III. Potoczky Dezső (1846. május 15.– 1910. augusztus 5.)
országgyűlési képviselő
gyermeke: Potoczky Dezső dr. főorvos (1883–1967)
felesége: Bodor Vilma (1888–1973)
gyermekük: Potoczky Kálmán (1910–1996) egy
fia született, Kanadában él
és Potoczky Mária (1922–2007) nem
született gyermeke

A KÖTETBEN SZEREPLŐ FONTOSABB SZEMÉLYEK ÉLETRAJZAI

ANDROPOV, Jurij Vlagyimirovics (1914–1984) 1953–1954-ben a Szovjetunió magyarországi nagykövetségén diplomata, majd 1957-ig nagykövet. 1957–1961 között az SZKP KB szocialista országok kommunista és munkáspártjaival fenntartott kapcsolatokkal foglalkozó osztályának vezetője, majd a KB titkára, az Államvédelmi Bizottság elnöke, az SZKP főtitkára, államfő.

ARANY Bálint (1901–1987) gépészmérnök. A Svéd Golyóscsapágy Rt. (SKF) vezető tervezőmérnöke, jelentős szerepe volt a golyóscsapágyak magyarországi elterjesztésében. Része volt a Turul Könyvkiadó és a *Magyar Út* című hetilap anyagi megalapozásában és fejlesztésében. A német terjeszkedés ellen irányuló titkos szervezet, a Magyar Közösség tagja, amely 1945-től már a szovjet megszállók ellen szervezkedett. Az FKgP szétfűzésére irányuló kommunista akciók keretében a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya 1946 decemberében többekkel együtt letartóztatta, kínzásokkal beismerő vallomásokra kényszerítették, amelyet a Magyar Közösség elleni per bírósági tárgyalásán visszavont. A bíróság előbb halálra, majd az ítéletet megváltoztatva 12 évi kényszerszolgálatra ítélte. 1947-től a budapesti Gyűjtőfogházban, majd a váci börtönben raboskodott, 1956 szeptemberében engedték szabadon. Jogilag rehabilitálták, folytatta mérnöki munkáját, de rendőri zaklatások kísérték élete végéig.

BAJCSY-ZSILINSZKY Endre (1886–1944) politikus, publicista. A jogász végzettségű Zsilinszky testvérével együtt 1911-ben családi és

politikai okokból összetűzésbe került Áchim L. András parasztpolitikussal, akit lelőttek. Az első világháborúban katonatiszt volt, súlyosan megsebesült. Szélsőjobboldali politikai irányzatok híve volt, ilyen jellegű publicisztikai tevékenységet is folytatott. A húszas évek végétől fokozatosan a demokratikus ellenzék felé fordult, nézeteit több lap hasábjain is kifejtette. Kezdetről fogva ellenezte Magyarország háborús részvételét, a faji és politikai megkülönböztetést. A német megszálláskor tűzharcba keveredett a Gestapo ügynökeivel. Lakatos Géza kormánya kikérte a németektől, és szabadlábra helyeztette, de a nyilas hatalomátvétel után illegalitásba kényszerült. Aktívan részt vett a földalatti mozgalomban, de árulás következtében fogságba vették, és 1944 decemberében Sopronkőhidán kivégezték.

BÁN Antal (1903–1951) szociáldemokrata politikus, géplakatos. 1919-ben a KIMSZ országos ellenőrző bizottságának tagja, 1922-ben a jugoszláv szociáldemokrata pártban tevékenykedett, a párt vajdasági vezetőségének alelnöke lett. A Délvidék Magyarországhoz csatolása után internálták, de a magyar SZDP vezetőinek közbenjárására 1942-ben kiszabadult és Budapestre költözött. 1945 augusztusától az SZDP pártvezetőségének és a PB-nek tagja. 1945 és 1948 között parlamenti képviselő, valamint iparügyi miniszter, a Gazdasági Főtanács tagja. 1948 februárjában többekkel együtt kizárták a pártjából. 1948. február 24-én elhagyta az országot, emigrációban politizált tovább.

BISZKU Béla (1921) kommunista politikus, szerszámlakatos. 1943-ban belépett a Vasas Szakszervezetbe, majd az MKP-ba. 1944-ben az angyalföldi fegyveres ellenállás egyik szervezője volt. 1946-tól az MKP Budapesti Pártbizottságán dolgozott, később a Budapesti Pártbizottság Káderosztályának élére került. 1951-ben a X. kerületi pártbizottság titkára lett, 1955-től a XII. kerületi pártbizottság első titkára. 1956 után az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára, a KB tagja, 1957 és 1980 között a PB tagja. 1957-től 1961-ig belügyminiszter. 1961 és 1962 között a minisztertanács elnökhelyettese, 1962-től a KB titkára. 1980-tól 1989-ig a SZOT Számvizsgáló Bizottságának elnöke volt.

BRODA, Christian (1916–1987) osztrák ügyvéd, politikus. 1957 és 1983 között az SPÖ színeiben parlamenti képviselő, 1960–1966 és 1970–1983 között Ausztria igazságügy-minisztere. 1968-ban elérte, hogy az országgyűlés megszüntette Ausztriában a halálbüntetést.

DONÁTH Ferenc (1913–1986) politikus, jogász. 1934-ben a kommunista párt tagja lett. 1937-ben a Márciusi Front megalakításában vállalt szerepet, 1939-ben pedig részt vett a Nemzeti Parasztpárt megalakításában. 1939–1944-ben a *Szabad Szó* című lapnál volt külpolitikai rovatvezető. 1944-ben közreműködött a kommunista párt újjászervezésében. 1945 és 1951 között különböző politikai tisztségeket töltött be: az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökhelyettese, az MKP, majd az MDP Központi Vezetőségének tagja, a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkára, az MKP Központi Vezetősége falusi osztályának vezetője, majd a Főtitkársági Iroda vezetője volt. 1951 februárjában letartóztatták, 15 évi börtönre ítélték. 1954 júliusában szabadult, rehabilitálták. 1954 decemberétől az MTA Közgazdaság-tudományi Intézetének Mezőgazdasági Osztályát vezette, majd igazgatóhelyettesé nevezték ki. 1956-ban Nagy Imre pártellenzékehez csatlakozott, 1956. október 30-án az MSZMP újonnan megalakult ideiglenes intéző bizottságának tagja lett. 1956 október végén és november elején Nagy Imre titkárságának munkatársa volt. November 4-én a budapesti jugoszláv nagykövetségre menekült. November 24-én Snagovba internálták. 1958-ban a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 évi börtönbüntetésre ítélték. 1960 áprilisában egyéni kegyelemmel szabadult. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum, illetve az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1976 és 1983 között a Szövetkezeti Kutató Intézet munkatársa volt. 1985-ben a monori ellenzéki tanácskozás szervezője.

EMBER Judit (1935–2007) Balázs Béla-díjas filmrendező. 1968 után a Mafilm Népszerű, Tudományos és Oktatófilm Stúdiójába került, az 1970-es évektől a Magyar Televízióban és a Balázs Béla Stúdióban készítette „tabutörő” filmjeit. Nincs a magyar filmtörténetben még egy rendező, akinek annyi filmjét tiltották volna be, mint Ember Juditét (pl. *Színpad*, 1968; *Határozat*, 1972; *Tantörténet*, 1976; *Pócspet-*

ri, 1982; *Hagyd beszélni a Kutruczot!*, 1985 stb.). A Fekete Doboz alapító tagjai között volt 1987-ben.

ENGLÄNDER, Alois (1907–1996) egy híres osztrák család prágai születésű tagja, könyvkiadó, diplomata, környezetvédő, politikus. 1940 után emigrált Amerikába, ahol megalapította az „Assembly for a Democratic Austrian Republic” elnevezésű szervezetet, melynek alelnöke lett. 1945-ben New Yorkban hozta létre a „Paramount Printing&Publishing Company”-t és számos osztrák szerző könyvkiadója is volt. 1946-tól kettős, amerika–osztrák állampolgár. 1958-tól Honduras tiszteletbeli konzulja. 1982-ben megalapította az osztrák zöld pártot (Partei Vereinte Grüne Österreichs – VÖ).

ERDEI Ferenc (1910–1971) író, szociológus, parasztpárti politikus. 1945–1949 között a Nemzeti Parasztpárt főtitkára, illetve alelnöke. 1944–1945-ben belügyminiszter, 1948–1949-ben államminiszter. 1949–1953 között és 1954–1955-ben földművelésügyi miniszter. 1953–1954-ben igazságügyi miniszter. A Tökölön tárgyaló magyar kormányküldöttség vezetőjeként 1956. november 3-án a KGB letartóztatta. 1964–1970 között a Hazafias Népfront főtitkára. 1948-tól akadémikus, 1957–1971 között az MTA főtitkára, illetve alelnöke.

FARKAS Mihály (született Löwy Hermann, 1904–1965) politikus. Az 1920-as évektől Kassán és Prágában kommunista pártmunkás volt, 1925 és 1929 között e tevékenysége miatt börtönben ült. Szabadulása után részt vett a spanyol polgárháború harcaiban, majd a Szovjetunióba került. 1944 végén érkezett Magyarországra. Ez idő tájt változtatta meg a nevét Farkasra. Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Révai József mellett vezető szerepet töltött be a fokozatosan állampárttá váló kommunista tömörülésben. 1945 májusától tagja volt az MKP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és titkárságának. 1945-ben belügyi államtitkár lett. 1946-ban pártfőtitkár-helyettesé választották, és az MKP Szervező Bizottságát vezette. 1948-ban az MDP főtitkárhelyettese lett. 1948 és 1953 között honvédelmi miniszter, hadseregtábornoki rangot viselt. 1953-ban elvesztette mi-

niszteri tárcáját és kizárták a PB-ből. 1956-ban Rákosiék rá és Péter Gáborra akarták hárítani a törvénysértések felelősségét, ezért márciusban az MDP KV vizsgálatot indított ellene. Júniusban kizárták a pártból, és hadseregtábornokból honvéddé fokozták le, parlamenti mandátumát is elvették. 1956. október 13-ától fiával, Vladimírral együtt letartóztatásban volt. A börtönben szigorú őrizet alatt tartották, katonai fogolyként kezelték. 1957. március 23-án hat évre ítélték, majd április 19-én újratárgyalták ügyét, és jogerősen 16 évi börtönbüntetéssel sújtották. 1960 áprilisában egyéni kegyelemmel szabadult, és a Gondolat Kiadónál helyezkedett el mint társadalomtudományi idegen nyelvű lektor.

FARKAS Vladimír (1925–2002) államvédelmi alezredes. 18 éves korára már három nyelven (magyarul, szlovákul és oroszul) beszélt anyanyelvi szinten. A Szovjetunióban élte át a második világháborút. 1942–1943 között az MKP megbízásából elvégezte a kusnarenkovói pártiskolát, majd 1944-ben rádiós kiképzésen vett részt. A háború végén Budapestre költözött. A nevüket is ekkor magyarosították Farkasra. A pártközpont Akadémia utcai épületében rádiósként alkalmazták. Feladata a budapesti és a vidéki pártvezetők közötti titkos rádiókapcsolat biztosítása volt, ezért számos ismeretségre tett szert az ország leendő vezetői és a pártbürokraták körében. Ennek felszámolása után a rendőrség politikai osztályára, a PRO-ra küldték dolgozni. Később az operatív technikai alosztályon kezdte meg belügyi pályafutását, alhadnagyi rangban. Jelentős részben az ő közreműködésével és vezetése alatt épült ki az ÁVÓ és később az ÁVH technikai eszköztára. Az operatív technikai alosztály vezetőjeként például a kihallgatások hangrögzítésének irányításával vett részt az ÁVH fő tevékenységében. Alezredesi rangra emelkedett, és Péter Gábor bizalmasa lett. 1955-ben, az Államvédelmi Hatóság Hírszerzési Osztályának helyettes vezetője tisztét töltötte be, amikor menesztették. 1956-ban ellene is eljárás indult. A forradalom alatt és után is apjával együtt ült börtönben. Tizenegy rendbeli hamis vádban való bűnrészességért (meghamisított vallomás aláíratása a kihallgatottal) 12 évre ítélték. Büntetéséből csak négy évet töltött le, 1960-ban amnesztiával szabadult. Kistisztviselőként dolgozott nyugdíjazásáig.

FISCHER, Heinz, dr. (1938) osztrák szociáldemokrata politikus, jogász, 2004 óta az Osztrák Szövetségi Köztársaság elnöke. 1971 óta parlamenti képviselő, több ízben az SPÖ frakcióvezetője. 1983 és 1987 között kulturális miniszter, 1990-től 2002-ig az osztrák parlament alsó házának elnöke volt. Ausztria egyik legnépszerűbb politikus.

GEIGER Imre (1900–1950) mérnök. 1924-től a Standard Villamosági Rt. munkatársa, főmérnök, 1938-tól cégvezető főmérnök volt. 1947-ben helyettes vezérigazgatóvá, majd 1948 októberben vezérigazgatóvá nevezték ki. 1949. november 22-én kémkedés és szabotázs koholt vádjával az angol állampolgárságú Edgar Sandersszel és az amerikai Robert Vogelerrel, a gyár külföldi megbízottjaival együtt letartóztatták. Az ügy kapcsán a vállalatot állami kezelésbe vették, majd államosították. A propagandacélokra felhasznált, nagy sajtónilvánosságot kapott per elsőrendű vádlottjaként eljátszotta a rá kirótt szerepet; 1950. február 21-én első fokon, majd május 4-én másodfokon halálra ítélték, és a szintén elmarasztalt, a gyárat felügyelő Radó Zoltán főmérnök, minisztériumi főosztályvezetővel együtt kivégezték (Vogeler 15, Sanders 13 évet kapott). A per kapcsán az Egyesült Államok bezáratta a New York-i és a clevelandi magyar konzulátusokat, míg Magyarország diplomatákat utasított ki, és megvonta a budapesti British Council működési engedélyét. (A két konzulátus csak azután újíthatta fel a működését, amikor Vogeler büntetését 1951. április 28-án félbeszakították, és kiutasították az országból; Sanderst egy Szingapúrban elfogott kínai kommunistára cserélték ki.) A perben elítéltek rehabilitálására csak 1989. november 20-án került sor.

GHEORGHIU-DEJ, Gheorghe (1901–1965) román kommunista, államférfi. 1932-ben lépett be a Román Kommunista Pártba 1945 után közlekedési miniszter lett és megválasztották az RKP első titkárává. 1947 után felállította a Securitate hálózatát, végrehajtotta az erőszakos kollektivizálást, valamint elkezdte a Duna-Fekete-tenger csatorna építtetését politikai foglyokkal. 1958-ban elérte, hogy a szovjet hadsereget kivonják Romániából.

GIMES Miklós (1917–1958) újságíró, politikus. 1942-ben került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1945-től a *Szabad Nép* újságírója. 1954-ben Zürichben, Bécsben és Párizsban volt tudósító, távollétében a *Magyar Nemzethez* helyzeték át. Miután 1955 májusában Lapkiadó Vállalat gyűlésén Rajk László rehabilitálását követelte, kizárták az MDP-ből. Ezután a Corvina Kiadó fordítója lett. Gimes Miklós 1956-ban Nagy Imre körének egyik legradikálisabb tagja volt. A forradalom napjaiban általa alapított *Magyar Szabadság* című lap szerkesztője. A november 4-i szovjet bevonulás után sem ismerte el Kádár János kormányát, sztrájkokat szervezett ellene, *Október Huszonhatodika* címmel illegális újságot adott ki és megalapította a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalmat. Decemberben letartóztatták és a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottja lett. Halálra ítélték.

GRŐSZ József (1887–1961) római katolikus pap. 1911-ben szentelték pappá. 1936-ban szombathelyi püspök, 1939-től 1944-ig az Országgyűlés felsőházi tagja volt. 1943-ban a Kalocsai Érsekség élére nevezték ki. 1943 és 1945, majd 1945 és 1946 között az MTA igazgatósági tagja volt. 1945 márciusától Mindszenty József kinevezéséig ő látta el a hercegprímási teendőket is, majd 1949-ben Mindszenty letartóztatása után – szentszéki felhatalmazással – újra ő lett az ország első számú papi vezetője. 1950. augusztus 30-án aláírta a kommunista hatalom és az egyház közötti egyezséget, amely szinte teljesen állami ellenőrzés alá vonta a magyarországi papság működését. 1951. május 18-án több más egyházi vezetővel együtt letartóztatták, majd június 28-án összeesküvés vádjával tizenöt év börtönre ítélték. 1955 októberében elengedték a börtönből, de házi őrizetben tartották 1956 májusáig, majd újra elfoglalhatta az érseki széket. 1957-ben csatlakozott az Opus Pacis békepapi mozgalomhoz, emellett tagja volt az Országos Béketanácsnak és a Hazafias Népfront elnökségének is. 1990 májusában az ellene hozott ítéletet semmisnek nyilvánították.

HARASZTI Sándor (1897–1982) politikus, újságíró. 1919-ben a szocialista párt tagja lett. A *Bács-megyei Napló*, illetve a *Hírlap* újságírójaként dolgozott. 1930-tól a kolozsvári *Korunk* című baloldali folyó-

irat budapesti munkatársa volt. Párttevékenységéért többször volt börtönben. 1945 és 1948 között a *Szabadság* című lap szerkesztője, majd az MDP KV tagja. 1950-ben letartóztatták és 1951-ben halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1954-ben szabadult. A Nagy Imre körül szerveződő csoport vezető személyisége volt. 1958-ban hat év börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban szabadult. 1963 és 1979 között az Akadémiai Kiadó munkatársa volt. Az 1981-ben alapított *Beszélő* egyik szerkesztője volt.

HÁY Gyula (1900–1975) drámaíró, műfordító. A Tanácsköztársaság alatt a Közoktatásügyi Népbiztosságon dolgozott. A kommün bukása után Németországba emigrált. Díszletfestőként és díszlettervezőként dolgozott. 1923-ban hazatért, majd 1929-ben újra kiköltözött. 1932-től a KMP tagja volt. Színpadi sikereket ért el Berlinben, de az *Isten, császár, paraszt* című művének berlini bemutatója (1932) után a náci tüntetések megghiúsították a további előadásokat. Ausztriába emigrált, ahonnan az 1934-es szocialista felkelésben való részvétele miatt kiutasították. 1935-ben a Szovjetunióba költözött, többek között filmforgatókönyveket írt. 1945-ben hazatért. Sorra mutatták be darabjait. 1948–1950 között a filmgyárban volt fődramaturg, majd 1951-től a Színház- és Filmművészeti Főiskolán a dramaturg-tanszakit vezette. 1955-ben csatlakozott a Nagy Imre-csoporthoz, és a Petőfi Körhöz. Az *Irodalmi Újságban* megjelent *Mért nem szeretem* című pamfletje – amivel Kucsera elvtárs figurájában az összes kommunista bürokrata örök paródiáját teremtetten meg – egész további sorsára kihatott. 1956. november 4-én ő olvasta be a Kossuth Rádióban több nyelven a híres segélykérést. 1957-ben hatévi börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiával szabadult. 1963-ban végleg elhagyta az országot, Asconában telepedett le.

JÁNDY Géza, id. (1900–1954) honvéd alezredes, földmérő. A Magyar Királyi Honvédség tisztje volt 1918 és 1946 között, hivatásos tűzértiszt, őrnagy, majd 1942-től alezredes. 1945-ben amerikai fogásba került, majd Magyarországra hazatérve nyugdíjjal B-listázták és utána földmérőként dolgozott a Miskolci Földhivatalnál. 1950. május 12-én az ÁVH a „Sólyom-ügyben” letartóztatta és augusztus

17-én életfogytig tartó fegyházra ítélték. 1954. január 3-án a Budapesti Országos Börtönkórházban, szívbetegségben halt meg. 1963. július 11-én a Legfelsőbb Bíróság hűtlenség alól bűncselekmény hiányában felmentette.

JÁNDY Géza, ifj. (1922–1988) okleveles híd- és vasbetonmérnök, egyetemi tanár. Katonatiszti családból származik, 1946-tól százados, majd 1950-től őrnaggyá léptették elő. Ludovika Akadémiát végzett. 1944 folyamán a Miskolc-diósgyőri fegyveres ellenállás tagja volt. 1945 és 1949 között a József Nádor Műszaki Egyetemen tanult. 1949 és 1950 között a Honvédelmi Minisztérium Haditechnikai Intézetének mérnöke. 1950. május 11-én az ÁVH őrizetbe vette. A Katonai Törvényszék Jávor-tanácsa a Sólyom László-per egyik mellékerében, a Vajkó László és társai bűnügyben 1950. augusztus 16-án hűtlenség miatt 10 évi fegyházbüntetésre ítélte. 1955. február 28-án szabadlábra helyezték, 1955. szeptember 13-án a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma perújítási tárgyaláson a folytatólagosan elkövetett hűtlenség vádja alól bizonyítékok hiányában felmentette. 1967-ben a műszaki tudományok doktora lett. 1970-től egyetemi tanár a BME Építőmérnöki Karán, a Közlekedési és Építőipari Gazdaságtan Tanszéken. 1966 és 1967 között hosszabb tanulmányúton járt a kaliforniai Stanford Egyetemen.

JÁNOSI Ferenc (1916–1968) kommunista politikus, ezredes. 1943-ban tábori lelkészként a frontvonalra küldték. 1944 tavaszán a Dnyeszter mellett hadifogságba esett, antifasiszta iskolára jelentkezett, s frontpropagandistaként a szovjet csapatokkal együtt érkezett vissza Magyarországra. 1944 októberétől a Vörös Hadsereg által kiadott *Magyar Újság* munkatársa. 1945 februárjától a Honvédelmi Minisztérium nevelési osztályának vezetője. 1946-ban Budapesten feleségül vette Nagy Erzsébetet, Nagy Imre lányát. 1948-ban ezredessé léptették elő. 1951 és 1954 között a népművelési miniszter első helyettese. 1954 novemberében a HNF alakuló kongresszusán főtitkárnak választották. 1955 elején leváltották, a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójává nevezték ki. 1956. november 4-én a jugoszláv követségre menekült. A követséget november 22-én elhagyó Nagy

Imrével és társaival együtt a szovjetek a romániai Snagovba szállították. 1958 júniusában a Nagy Imre és társai-perben nyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1960 áprilisában amnesztiával szabadult, utána a XIII. Kerületi Közért Vállalatnál tervelőadóként dolgozott. 1963-ban levéltáros lett a Pest Megyei Levéltárban.

JUSTUS Pál (1905–1965) költő, műfordító. 1945-ben az SZDP titkára, 1948-tól az MDP tagja. 1948–1949-ben a Magyar Rádió és az MTI alelnöke. 1949-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult. 1956-tól a Corvina Kiadó felelős szerkesztője.

KÁLLAI Gyula (1910–1996) kommunista politikus. 1931-től az illegális KMP tagja, jelentős szerepet játszott a Márciusi Front megszervezésében. A *Népszava* munkatársaként közreműködött a híressé vált 1941 évi karácsonyi szám összeállításában. 1942-ben részt vett a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrejöttében, majd akcióiban. 1945 és 1948 között az MKP KV, majd 1951-ig az MDP KV tagja. 1951 áprilisában letartóztatták és 15 évi fegyházra ítélték, ahonnan 1954 júliusában szabadult és rehabilitálták. 1954 és 1955 között a Kiadói Főigazgatóság vezetője, 1958 és 1961 között a *Társadalmi Szemle* főszerkesztője. 1957 és 1989 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke. 1956 és 1975 között az MSZMP PB tagja, 1957 és 1959 között ideológiai KB-titkár. 1960-tól öt éven keresztül miniszterelnök-helyettes, 1965 és 1967 között miniszterelnök, 1967–1989 között az Elnöki Tanács tagja.

KELEMEN Gyula (1897–1973) szociáldemokrata politikus, műszerész. 1918-tól az MSZDP tagja, 1919-től két évig Párizsban élt. 1936-tól három évig a Pest környéki Végrehajtó Bizottság elnöke. 1945-től parlamenti képviselő, 1948-ig az Iparügyi Minisztérium politikai államtitkára. 1948 közepén koholt perben – a Nitrokémia-ügyben – hűtlenség bűntette miatt életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1956-ban kegyelemmel szabadult. 1956 októberében az újjáalakult szociáldemokrata párt főtítkárává választották, Nagy Imre kormányban államminiszter lett. 1963 júniusában a Legfelsőbb Bíróság felmentette a korábbi vádak alól. 1956 után visszavonultan élt.

KÉTHLY Anna (1889–1976) a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyik legnagyobb tekintélyű vezetője volt már 1945 előtt. A második világháború után ismét bekerült a parlamentbe, a Ház alelnöke lett. Ellenezte az egypártrendszer bevezetését, a kierőszakolt „egyesülést”, ezért 1948-ban kizárták az SZDP-ből, s megfosztották parlamenti mandátumától. 1950. június 9-én letartóztatták, 1954. január 20-án törvénysértő perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1954. november 19-én váratlanul kegyelemben részesítették és szabadlábra helyezték. 1956 áprilisában rehabilitálták. Az 1956-os forradalom idején újjáalakult szociáldemokrata párt elnöke lett. 1956. november 1-jén Bécsbe utazott a Szocialista Internacionálé ülésére. 1956. november 3-án távollétében a párt őt jelölte Nagy Imre újjáalakuló koalíciós kormányába. Kéthly külföldön rekedt, majd New Yorkba utazott, hogy az ENSZ-ben képviselje a törvényes magyar kormányt. 1956 decemberében a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács elnöke lett. Később az emigrációban újjáalakuló szociáldemokrata párt egyik vezetőjeként, az emigrációs *Népszava* szerkesztőjeként dolgozott. Az 1960-as évek közepétől visszavonult életet élt. A belgiumi Blankenbergében halt meg. Hamvait 1990. november 3-án hazai földben helyezték örök nyugalomra.

KIRÁLY Béla (1912–2009) katonatiszt, történész. 1942-től vezérkari tiszt. 1949–1950-ben a honvédség parancsnoka. 1951-ben halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult. A forradalom alatt a Nemzetőrség főparancsnoka, Budapest katonai parancsnoka. Az USA-ba emigrált, ahol megszerezte a történettudományi doktori címet. 1989-ben hazatért. 1990–1994 között országgyűlési képviselő.

KIRÁLY Ede (1926–2009) olimpiai ezüstérmes, világbajnok műkorcsolyázó, mérnök, edző. 1940-től 1949-ig a Budapesti Korcsolyázó Egylet versenyzője volt. 1944-től 1949-ig szerepelt a magyar válogatottban. A sportág kiemelkedő magyar képviselője, nagy világversenyeken, illetve Európa-bajnokságokon összesen tizenhárom érmet nyert. Klubtársával, Kéessy Andreával párosban az 1948. évi olimpián ők nyerték Magyarország első téli olimpiai ezüstérmét. 1950-es

londoni világbajnokságról nem tért haza, Kanadában telepedett le. Édesanyját megtorlásként internálták. Nyugalomba vonulásáig Ontarióban mérnökként, illetve edzőként tevékenykedett.

KISS János (1883–1944) altábornagy. A kőszegi katonai alreáliskola tanára, majd egy kerékpáros dandár parancsnoka, végül a honvédség gyalogsági szemlélője lett. 1939-ben az ország német orientációja elleni tiltakozásul nyugdíjba vonult, ettől kezdve Kőszegen élt. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943-ban nagybaconi Nagy Vilmos távozásakor javasolta Horthynak, hogy Kiss Jánost nevezze ki honvédelmi miniszternek, de erre nem került sor. 1943 decemberében tagja volt az újvidéki vérengzés elkövetőinek tárgyalására kirendelt hadbírósnak. 1944-ben a német megszállás után haditervet dolgozott ki, amelyben javasolta, hogy a magyar hadsereg csatlakozzon a jugoszláv ellenállási mozgalomhoz. A nyilas hatalomátvételt követően Bajcsy-Zsilinszky személyes kérésére csatlakozott a magyar ellenállási mozgalomhoz és a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának akkor létesült Katonai Vezérkarának vezetője lett. A nyilasok Mikulich Tibor páncélos főhadnagy árulása révén a szervezkedést leleplezték, a vezetőket elfogták, halálra ítélték, és a Margit körüti katonai fegyházban kivégezték.

KOPÁCSI Sándor (1922–2001) rendőrtiszt, altábornagy. 1940 és 1944 között az SZDP miskolci szervezetének vezetőségi tagja volt. 1945-ben belépett az MKP-ba és még ebben az évben rendőrtiszt lett. 1949-ben a pártközpont karhatalmi osztályán kapott beosztást. 1952-ben Budapest rendőrfőkapitányának nevezték ki. 1956-ban a Nemzetőrség helyettes főparancsnoka, Király Béla helyettese. A Nagy Imre-per életfogytiglanra ítélt hatodrendű vádlottja volt. 1963 márciusában szabadult, utána fizikai munkásként dolgozott, majd jogi diplomát szerezhetett, de végzettségének megfelelő munkát nem kapott. 1975-ben kivándorolt Magyarországról és Kanadában telepedett le. Fizikai munkásként dolgozott nyugdíjba vonulásáig. 1989-ben megkapta a Világ Igaza kitüntetést.

KOVÁCS Béla (1908–1959) politikus. 1933-ban csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz. A második világháború idején részt vett a náciellenes függetlenségi mozgalomban. 1945 után a Belügyminisztérium politikai államtitkára lett, valamint az FKgP főtitkárává választották. 1947-ben köztársaság-ellenes összeesküvés vádjával a szovjet hatóságok letartóztatták és a Szovjetunióba szállították, húsz évre ítélték. Először a gulágon, majd 1951 szeptemberétől az Állambiztonsági Minisztérium moszkvai központi börtönében tartották fogva. 1955-ben az ÁVH jászberényi börtönébe szállították, majd 1956 januárjában a BM Budapesti Központ Börtönébe vitték. A következő év áprilisában hazaengedték családjához. 1956. október 31-én részt vett az FKgP újjászervezésében. Október 27. és november 2. között földművelésügyi miniszter, majd két napig államminiszter. 1958 novemberében országgyűlési képviselővé választották. 1989-ben a Szovjet Legfelsőbb Katonai Ügyészség rehabilitálta.

LOSONCZY Géza (1917–1957) újságíró, politikus. 1939-től a KMP tagja. A *Népszava*, majd 1945-től a *Szabad Nép* munkatársa. 1947-től képviselő, 1948 decemberétől miniszterelnökségi államtitkár, 1949–1951 között a Népművelési Minisztérium politikai államtitkára. 1951-ben letartóztatták, 15 év börtönbüntetésre ítélték. 1954-es szabadulása után a Magyar Nemzet főmunkatársa. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék vezető alakja. 1956. október 30-ától államminiszter. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internálták 1957. december 21-én – tisztázatlan körülmények között – vizsgálati fogásban halt meg.

LÖWENSTEIN, Hubertus, h. c. dr. (Hubertus Friedrich Prinz zu Löwenstein-Wertheim-Freudenberg) (1906–1984) német író, újságíró, politikus. 1933-ban emigrált Ausztriába. 1934-től főszerkesztője és kiadója a *Das Reich* című hetilapnak Saarbrückenben. *Nach Hitlers Sturz – Deutschlands kommendes Reich* címmel írt könyve miatt megfosztották német állampolgárságától, 1935-ben Angliába, majd Amerikába költözött. 1956. október 31-én Budapestre utazott, hogy támogassa a forradalmat, beszélt a rádióban és találkozott a kormány tagjaival, valamint Mindszenty József hercegprímással. 1953–1957

között a Bundestag parlamenti képviselője, FDP, Deutsche Partei (DP), majd CDU tag. 1960 és 1971 között a szövetségi kormányzat sajtó- és információs irodájának tanácsadója.

LUKÁCS György (1885–1971) filozófus, esztéta, kommunista politikus. A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa. 1948-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, majd rendes tagja. 1949–1950-ben került sor az ún. Lukács-vitára, aminek középpontjában Lukács demokráciafelfogása állt. A támadások hatására nyilvános önkritikára kényszerült. 1956 októberében népművelési miniszternek nevezték ki a második Nagy Imre-kormányban. November 4-én a jugoszláv nagykövetségre menekült, majd azt november 18-án elhagyta. A szovjet hatóságok letartóztatták és Romániába vitték. 1957 áprilisában hazatérhetett. 1965-ig belső emigrációban élt, és csak Nyugat-Európában publikált. 1967-től tagja lett az MSZ-MP-nek, amely a párttagságát visszamenőlegesen ismerte el. 1968-ban a sztálinizmus igazi alternatívájának a „szocialista demokráciát” nevezte meg.

MAKAY Miklós (?–?) vegyészmérnök. A Kiss János és társai elleni bűnügyben halálra ítélték, majd kegyelemben részesült. Részt vett a Bajcsy-Zsilinszky Endre-féle ellenállási mozgalomban. A Nitrokémia igazgatója volt, a nyomozás megkezdése előtt – már 1946-ban – nyugatra távozott.

MALÉTER Pál (1917–1958) hivatásos katonatiszt, vezérőrnagy. A magyar állampolgárság megszerzése érdekében önként jelentkezett katonai szolgálatra, 1940-től a Ludovika Akadémiára járt. 1944-ben a keleti fronton hadifogságba esett, partizániskolát végzett. 1945-től a néphadseregben teljesített szolgálatot, 1956-ban ezredesi rangban. 1956-ban a forradalom egyik katonai vezetője, november 2. és 4. között a Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere. November 3-án tagja volt annak a szovjet hadvezetéssel tárgyaló magyar delegációnak, amelynek tagjait a KGB vezetője letartóztatta. 1958-ban a Nagy Imre-perben halálra ítélték és kivégezték.

MARKOS György (1902–1976) a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem dékánja, 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága (MÉFB) egyik vezetője és a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa főtitkára, a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom tagja.

MAROSÁN György (1908–1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1945–1948 között az SZDP PB tagja, 1947–1948-ban a párt főtikárhelyettese. 1949–1950-ben könnyűipari miniszter. 1950-ben letartóztatták és halálra ítélték. 1956-ban szabadult. 1956 júliusától a Minisztertanács elnökhelyettese. 1957–1960 között államminiszter. 1956 júliusától a Minisztertanács elnökhelyettese. 1957–1960 között államminiszter, az MSZMP KB titkára, a PB tagja. 1957–1959 között a párt budapesti első titkára, majd 1962-ben lemond tisztségeiről.

MATTEOTTI, Matteo (1921–2000) olasz újságíró, parlamenti képviselő, idegenforgalmi miniszter. 1956-ban az olasz szociáldemokrata párt (PSDI) képviselője volt. 1956 októberében Bécsben részt vett a Szocialista Internacionálén, majd Budapestre küldték, hogy felvegye a kapcsolatot az új magyar szociáldemokrata párttal. November 2-án, miután már visszafelé tartott Bécsbe, megállították a szovjetek és vissza kellett térnie Budapestre. November 4-én az Olasz Követségen talált menedéket és csak november 11-én tudott Bécsbe utazni, illetve hazamenni Olaszországba.¹⁹⁷

MINDSZENTY József (1892–1975) esztergomi érsek, bíboros, hercegprímás. 1915-ben Szombathelyen szentelték pappá. Az 1918–19-es forradalmak idején politikai okokból letartóztatták, majd a Tanácsköztársaság alatt internálták. 1919 októberétől ismét Zalaegerszegen volt plébános, 1924-től címzetes apát, 1937-ben pápai prelátus lett. 1944. március 15-én szentelték püspökké, és helyezték a veszprémi egyházmegye élére. Mentette a meggyőződésük vagy származásuk miatt üldözötteket, szót emelt a Dunántúl had-

¹⁹⁷ Ilario Fiore: *Ultimo treno per Budapest*. Mondadori Editore, 1957. 307., valamint Giuseppe Lian olasz kutató szíves közlése alapján.

színtérré változtatása ellen, ezért 1944 őszén a nyilasok elhurcolták Sopronkőhidára. 1945-ben, szabadulását követően visszatért Veszprémbe. 1945 őszén esztergomi érsekké szentelték, majd a következő évben bíborossá. Nyilvánosan emelt szót az 1947. évi választási csalások, az egyházi iskolák államosítása ellen. 1948 karácsonyán letartóztatták, a következő évben életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben börtönbüntetését megszakították és házi őrizetbe került. Az 1956-os forradalom idején kiszabadítása, érseki tisztének helyreállítása az egyik általánosan elterjedt követelés volt. Kiszabadítását követően, november 3-án este rádióbeszédben szólt a nemzethez. Másnap a szovjet támadás hírére az Egyesült Államok nagykövetségére menekült, ahol menedékjogot kapott. 1957. március 9-én bejelentették, hogy ítélete hatályban van, majd 1962-ben – távollétében – 1956-os szerepéért is elítélték. 1971. szeptember 28-án előzetes megállapodás alapján elhagyhatta az amerikai követséget. 1973-ban a pápa tisztségéből való lemondásra szólította föl. Utolsó éveit Bécsben töltötte, ott halt meg.

MOLDEN, Fritz (1924–2014) író, újságíró, diplomata. Kiadója és főszerkesztője a *Die Presse* című lapnak. 1964-ben megalapítja a Fritz Molden Kiadót. 1956 novemberében Győrön keresztül gammaglobulin-vakciánát hozott, amire Miskolcon volt szükség gyermekbénulásos járvány kitörése miatt.

MÜNNICH Ferenc (1886–1967) jogász, kommunista politikus. Hadnagyként harcolt a keleti fronton az osztrák–magyar hadseregben. Orosz hadifogságba esett és 1915-ben a szibériai Tomszkba deportálták. Hazatérése után a KMP egyik alapító tagja és a Szlovák Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosa, illetve a szlovák vörös hadsereg szervezője volt. A tanácsköztársaságok leverése után Bécsbe szökött, majd 1922 és 1936 között a Szovjetunióban élt. Harcolt a spanyol polgárháborúban, utána 1942 és 1945 között főszerkesztő volt a Moszkvai Állami Rádió Magyar Osztályán. 1945-ben visszatért Magyarországra, ahol 1946 és 1949 között előbb Budapest rendőrfőkapitánya lett, majd diplomataként szolgált 1956-ig. 1956. október 27. és november 3. között Nagy Imre-kormányában belügyminiszter-

ri tisztséget viselt. Kádár Jánossal a nyilvánosság tudomása nélkül 1956. november 3-án Moszkvában tárgyalta az SZKP Elnökségével. Münnich nyíltan kiállt a szovjet fegyveres beavatkozás szükségessége mellett. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányban a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek minisztere, illetve miniszterelnök-helyettes, majd az MSZMP KB tagja lett. Részt vett a karhatalmi zászlóalj és a munkásőrség megszervezésében. 1958 és 1961 között a minisztertanács elnöke volt.

NAGY Erzsébet (1927–2008) újságíró, műfordító. Nagy Imre miniszterelnök leánya. Hároméves korától a Szovjetunióban élt családjával, több éven keresztül szibériai kitelepítettként. 1945-ben tért haza családjával. A Külügyminisztériumban, később a Földművelésügyi Minisztériumban kapott állást, majd a Kulturális Kapcsolatok Intézetében dolgozott. 1952 és 1955 között a *Vengrija–Hungary* című orosz nyelvű havilapot szerkesztette, innen politikai okok miatt eltávolították, ezután az Akadémiai Kiadónál vállalt munkát. 1956. november 4-én családjával, szüleivel, férjével és gyermekeivel együtt Jugoszlávia budapesti nagykövetségén kapott menedékjogot, november 22-én innen kicsalták és deportálták a többi 1956-os vezető politikussal együtt a romániai Snagovba, majd Pitești-be. 1958-ban térhetett vissza Budapestre, de ekkorra otthonát már elkobozták. 1983–1991 között a *Hungarian Digest Revue de Hongrie* című angol és francia nyelvű folyóirat egyik szerkesztőjeként dolgozott. A rendszerváltás után tevékenyen részt vett a politikai közéletben. 1988-ban egyik alapítója a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, melynek 1992-ig vezetője volt. A Nagy Imre Alapítványt 1989-ben hozta létre férjével, Vészi Jánossal együtt.

NAGY Ferenc (1903–1979) politikus. 1924-ben belépett az Egységes Pártba, aminek 1928 és 1930 között Baranya vármegyei alelnöke volt. Ekkor kilépett és Tildy Zoltánnal közösen megszervezték a Független Kisgazdapártot, aminek 1930 és 1945 között a főtitkára lett. Egyik kezdeményezője volt a Magyar Parasztszövetség létrehozásának. Nagy Ferenc közismerten háborúellenes volt, ennek a parlamentben is gyakran hangot adott. Emiatt Magyarország német

megszállását követően a Gestapo 1944. április 12-én letartóztatta. Október 10-én kiengedték, de csak október 15-én helyezte szabadlábra a Lakatos-kormány. A nyilas hatalomátvételt követően illegálitásban vonult. 1945 áprilisában a Magyar Parasztszövetség, augusztus 20-án pedig az FKGP választotta elnökévé, valamint beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Előbb újjáépítési miniszter, 1945 és 1946 között a Nemzetgyűlés elnöke, s ezzel egyidejűleg a Nemzeti Főtanács tagja. 1946 februárjától a köztársasági elnökké választott Tildy Zoltán helyett nevezték ki Magyarország miniszterelnökévé, mely tisztségéről 1947 júniusában kényszerült lemondani. Távollétében, lemondását meg sem várva, már május 31-én kinevezték az új miniszterelnököt. Ezután már nem térhetett vissza Magyarországra. Állampolgárságától és vagyonától is megfosztották. Svájcból az USA-ba utazott. Kezdetől fogva részt vett a magyar politikai emigráció közéletében, a Magyar Nemzeti Bizottmány alapító-végrehajtó bizottsági tagja, majd alelnöke volt. 1957-ben beválasztották a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács intézőbizottságába. 1957-ben a kaliforniai Berkeley Egyetem díszdoktorává avatta.

NÓGRÁDI Sándor (1894–1971) kommunista politikus, honvédvezérezredes, diplomata. 1919-ben a Vörös Hadseregben szakaszpárancsnok volt. 1923-ban Berlinbe utazott emigrációba, ahonnan hamarosan Moszkvába került. Dolgozott Ausztriában, Romániában, Csehszlovákiában, Németországban és Spanyolországban. A második világháború kitörésétől kezdve ismét Moszkvában élt, a Kommunista Internacionálé munkatársa volt. Ekkor lépett át a magyar kommunista pártba. Előbb a moszkvai Kossuth Rádió szerkesztőjeként, majd a kijevei partizániskola parancsnokaként tevékenykedett, maga is vezetett partizáncsoportot. Tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek. 1945 novemberétől az Iparügyi Minisztérium államtitkára, 1946 októberétől az MKP KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, az 1947-es választások után a miniszterelnökség politikai államtitkára. 1948 és 1955 között a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, altábornagy. 1956 és 1957 között az MSZMP KV/KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, 1957 és 1960 között pekingi és hanoi nagykövet. 1963–1967 között országgyűlési

képviselő, a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke 1959–1965 között, valamint 1963 és 1967 között az Elnöki Tanács tagja.

ORDASS Lajos (1901–1978) evangélikus püspök. 1924-ben avatták fel lelkésznek. 1945-ben a Bányai Egyházkerület gyülekezetei megválasztották püspöküknek. 1947-ben az újonnan alakult Evangélikus Világszövetség elnökévé választották. 1948-ban határozottan kiállt az egyházi iskolák államosítása ellen, ezzel a pártállami diktatúra egyik legfontosabb egyházellenes intézkedésével szegült szembe. Koholt vádak alapján 1948 szeptemberében letartóztatták és bíróság elé állították. Két évi fegyházra és további öt évi hivatalvesztésre ítélték. 1950-ben szabadult, de ezt követően is hallgatásra kényszerült. 1956 októberében sor került állami, majd egyházi rehabilitációjára. 1956 után újrakezdődtek megpróbáltatásai, 33 éves püspökségéből mindössze öt évet tölthetett tényleges egyházi szolgálatban, 1958 júniusában újra, ekkor már véglegesen megfosztották hivatalától. Haláláig visszavonultan élt.

PÁLFFY György (1909–1949) altábornagy, honvédelmi miniszter-helyettes. Részt vett Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadserege felállításában, majd rábízták a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai (elhárító) osztályának vezetését. Kezdetben a háborús bűnösök felkutatása volt a legfőbb feladatuk, de beosztottaival hamarosan inkább az MKP politikai ellenfelei közeletből való kiiktatására törekedtek, vetélkedve a Péter Gábor vezette politikai rendőrséggel. Miután Farkas Mihály, a párt főtitkárhelyettese lett a honvédelmi miniszter, egy ideig még igényt tartott a régi káderekre. Így lett 1948 végén Pálffy a miniszter állandó helyettese, valamint a kiképzés irányítója. A két munkáspárt egyesítésekor bekerült az MDP Központi Vezetőségébe. Farkas javaslatára a Rajk-per körüli nyomozásokat kiterjesztették Pálffyra is, aki hajlandó volt eljátszani a rá osztott szerepet. 1949. július 5-én koholt vádak alapján letartóztatták. Ügyét a Rajk-pertől elkülönítve, katonai bíróság tárgyalta, amely halálra ítélte, és október 24-én kivégezték. 1955. évi részleges rehabilitációja után 1956. október 6-án ünnepélyes keretek között, Rajk Lászlóval, Szőnyi Tiborral és Szalai Andrással

együtt újratemették. Teljes rehabilitációjára 1963. szeptember 27-én került sor.

PAPP Simon (1886–1970) geológus. Előbb a kolozsvári egyetemen tanársegéd, majd ezt követően a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán oktatott geológiát. A Sopronba áttelepített egyetem Bányamérnöki Karán 1944-ben megalapított Olajkutatási és -termelési Tanszék első professzora lett. A hazai kőolaj kutatására és feltárására egy angliai cég kapott koncessziós jogot. Az angol vállalat opciós időszakának letelte után Papp Simont több szakemberrel együtt a cég külföldi érdekeltségeihez helyezték át s csak 1937-ben tért vissza Magyarországra, itthon az akkor létrehozott MAORT főgeológusa lett. Vezetésével és irányításával fedeztek fel Lovászipan szénhidrogén mezt. Vezetésével termelték ki az ideiglenesen visszacsatolt Erdélyben az északi földgázmezőket. A német megszállás idején már a MAORT alelnöke és vezérigazgatója lett, és sikeresen akadályozta meg, hogy a németek rátegyék a kezüket a zalai kőolajmezőkre, s a berendezések jelentős részének leszerelését és elhurcolását is megakadályozta. 1945-ben az MTA levelező tagjává, majd egy év múlva rendes tagjává választotta. 1948. augusztus 13-án az ÁVÓ őrizetbe vette a már nyugdíjazott Papp Simont, majd több vezetővel együtt letartóztatták. 1949-ben büntetését kegyelemből életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták és kizárták az MTA tagjai közül, családját kitelepítették. Papp Simont a börtönben is dolgoztatták az olajipari terveken, sőt a recski kényszermunka-tábor vízellátásának megvalósítását is vele terveztették meg. 1955 júniusában a börtönből szabadon engedték és munkát vállalhatott. Az OKGT a kutatási dokumentációk rendezését bízta rá, ahol 1962-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig dolgozott. Kárpótlására és teljes rehabilitációjára nem került sor. Halála után, 1989-ben állították helyre akadémiai tagságát, majd 20 évvel halála után (posztumusz) Széchenyi-díj kitüntetésben részesítették az első magyar ipari jelentőségű kőolaj előfordulás feltárásáért, mellyel hazánk kőolajtermelő országgá vált.

PÉTER Gábor (1906–1993) politikus. szabómunkás 1931-ben belépett az illegális kommunista pártba. Részt vett a Vörös Segély és a

magyar szakszervezeti ellenzék tevékenységében. 1942-től 1945-ig illegalitásban élt. 1943-ban a Békepárt vezetőségi tagja lett. 1945 januárjában kinevezték a budapesti rendőrség Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének. Ezután gyorsan emelkedett, az ÁVO, majd az ÁVH vezetője lett. 1952-ben leváltották tisztségeiből, kizárták a pártból is, majd 1953 januárjában letartóztatták. 1954-ben a Katonai Felsőbíróóság életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, a Legfelsőbb Bíróóság Katonai Tanácsa azonban 1957-ben 4 évre szállította le a büntetést, majd 1959 januárjában egyéni kegyelemmel szabadult. Nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott.

PEYER Károly (1881–1956) szociáldemokrata politikus, géplakatos. Tagja volt minden olyan testületnek, amely valamely területen az MSZDP munkáját irányította. A vasasszakszervezet egyik titkára, a bányamunkások szakszervezetének létrehozója. 1920-ban Ausztriába menekült, majd 1921-ben hazatért. Nevéhez fűződik a Bethlen-Peyer paktum megkötése a szociáldemokraták részéről. 1922 és 1944 között parlamenti képviselő, 1925-től a Fővárosi Törvényhatósági Bizottság szociáldemokrata frakciójának elnöke, a Szakszervezeti Tanács főtitkára. 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta és Mauthausenbe deportálták. Hazatérése után 1947 augusztusában csatlakozott a Magyar Radikális Párthoz, a listáján indult a választásokon. A perbefogása elől 1947 novemberében külföldre menekült, így távollétében 8 évi fegyházbüntetésre ítélték. Amelyet a Legfelsőbb Bíróóság 1984-ben semmisnek nyilvánított. Aktívan politizált az emigrációban is.

PIROS László (1917–2006) politikus. 1942 végén behívták katonának, és kivitték a keleti frontra, ahol 1943 januárjában fogságba esett. A hadifogolytáborban aktívan részt vett az antifasiszta mozgalomban. Előbb elvégezte a hat hónapos antifasiszta iskolát, majd a kijevei partizániskolára került. 1945 januárjában egy csoport volt partizánnal tért haza Magyarországra. 1945-ben a szakszervezetek képviselőjeként jutott be az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. 1945-től 1957-ig nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1946 januárjától 1950 decemberéig az MKP, illetve az MDP budapesti pártbizottságának,

1956 októberéig az MDP Központi Vezetőségének tagja. A SZOT főtitkárhelyettese és a Magyar Élelmezési Dolgozók Szakszervezetének elnöke. 1950-ben az Államvédelmi Határőrség parancsnokává nevezték ki vezérőrnagyi rangban. 1953 júniusától Gerő Ernő belügyminiszter első helyettese, majd 1954 júniusától belügyminiszter. 1956. október 28-án Gerővel, Hegedüs Andrással együtt a Szovjetunióba távozott. 1958 augusztusában térhetett vissza Magyarországra. 1957-ben az országgyűlés megfosztotta mandátumától. 1958-tól a Szegedi Szalámigyár főmérnöke, majd 1969-től igazgatója volt.

PITTERMANN, Bruno dr. (1905–1983) osztrák tanár, jogász, politikus. 1945 és 1971 között parlamenti képviselő. 1957 és 1967 között az SPÖ elnöke, 1957-től 1966-ig alkancellár, valamint a Szocialista Internacionálé elnöke 1964 és 1976 között. Úttörő szerepet játszott Ausztria és Magyarország sokoldalú együttműködésének fejlesztésében.

POTOCZKY Dezső (1846–1910) országgyűlési képviselő. 1867-ben Budapesten jogot végzett, majd hazatérve Zemplén megyében gazdálkodott. 1875-ben választották meg a megyaszói kerület országgyűlési képviselőjévé, több cikluson keresztül, 1892-ig volt az országgyűlés tagja. 1906–1910-ig megyei törvényhatósági bizottsági tag és a megyei gazdasági egyesület tagja volt. A Hernádvízi és Sajóvízi Halászati Társaság létrehozója és igazgatója. Az 1878-as szegedi árvíz alkalmával élet- és vagyonmentésért királyi elismerésben részesült.

POTOCZKY Kálmán (1910–1996) Pécsen végezte a jogi egyetemet, 1935-ben doktorátust szerzett. 1929-ben önkéntes katonai szolgálatra vonult Miskolcra. 1939-ig ügyvédjelöltként dolgozott, majd az Atheneum könyvkiadónál tevékenykedett, 1941-től a *Kis Újság* kiadóhivatalának vezetője lett. 1936-tól a Márciusi Front *Híd* című lapjának szerkesztője és kiadója volt. 1945-től a Független Kisgazdapárt propagandavezetője, 1947-től a szervezési osztályt vezette, 1949-től pedig különböző állami gazdaságokban főagronómus volt. 1950. május 22-én őrizetbe vették, a Budapesti Katonai Törvényszék 103/1950. ítéletével 1950. október 31-én folytatólagosan elkövetett

hűtlenség miatt 15 év fegyházbüntetésre ítélte. Vácott két évig magánzárkában ült, a rendszeres verésektől bevérzett a retinája, egyik szemére megvakult. 1956. május 25-én büntetése félbeszakításával szabadlábra helyezték. 1962. július 12-én a Legfelsőbb Bíróság a perújítási tárgyalás után büntett hiányában felmentette. 1956-ban ő képviselte a kisgazdákat a Budapesti Forradalmi Tanácsban. Felesége állapotos volt, amikor novemberben átszöktek a határon. Dolgozott a Szabad Európa Rádióknak, és egy év múlva a tengerentúlra költöztek. Kanadából települt haza 1991 decemberében, s mint volt elítélt a hajdani kommunista veteránotthonban talált panzióra.

RAJK László (1909–1949) tanár, kommunista politikus. Az MKP KB és PB tagja, a Budapesti PB titkára. 1946 márciusától belügy-, 1948 júniusától külügyminiszter. 1949. május 31-én letartóztatják, koncepció perben halálra ítélik és október 15-én kivégzik. Rehabilitálják, 1956. október 6-án temetik el.

RAJK Lászlóné, sz. Földi Júlia (1914–1981) védőnő. 1936–1939 között Párizsban élt, a Francia Kommunista Párt tagja, majd hazatérése után 1941-ben felvették az illegális kommunista pártba. 1944-ben Rajk Lászlóval együtt letartóztatták, 1945 tavaszán Ausztria területén szabadult ki a fogságból. 1945 nyarán a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének budapesti titkára, 1946–1948 között országos főtitkár, 1948–1949-ben az MNDSZ elnöke volt. Férje letartóztatását követően, 1949 májusától házi őrizetben volt, majd őt is letartóztatták. Néhány hetes gyermekét elszakították tőle, és álnéven egy budapesti gyermekotthonban helyezték el. Dr. Szebenyi Endre és társai ügyében 1950 márciusában, illetve májusában koholt vádak alapján ötévi fegyházbüntetésre ítélték. Miután 1954 júniusában szabadon engedték, és 1955-ben rehabilitálták, könyvtáros lett a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. Kiszabadulása után elszánt küzdelmet folytatott kivégzett férje ártatlanságának és Rákosi bűnösségének nyilvános kimondásáért. A Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzékhez tartozott. 1956. október 6-án férje, Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András újratemetése politikai tüntetéssé vált; a ravatalnál akaratának megfelelően Szász Béla, az egykori vádlott-társ is megszór-

lalhatott. 1956. november 4-én gyermekével a jugoszláv követségre menekült. A Nagy Imre-csoporttal együtt Romániába, Snagovba deportálták, és csak 1958-ban, a Nagy Imre-per után térhettek haza. A későbbiekben a Magyar Országos Levéltár munkatársa volt. Saját kapcsolatai és gyermeke, ifjú Rajk László révén részt vett a demokratikus ellenzék szervezkedésében.

RIES István (1885–1950) szociáldemokrata politikus, ügyvéd, publicista. A Társadalomtudományi Társaság, majd a Galilei Kör tagja volt. A fehérterror elől Bécsbe menekült, majd hazatérve ügyvédi irodát nyitott és bekapcsolódott az MSZDP munkájába az ellenforradalmi rendszer politikai üldözötteinek védelmét látta el. 1939 és 1944 között az MSZDP Országos Vezetőségének és Elnökségének tagja. 1945 és 1948 között parlamenti képviselő, 1945 júliusától igazságügyi miniszter, 1947 közepén, az MKP ún. kékcédulás szavazásai elleni tiltakozásul bejelentette lemondását. Az MDP központi vezetésének is tagja volt, nevéhez fűződik az 1949-es alkotmány kidolgozása és elfogadtatása. 1950 júliusában letartóztatták és a börtönben meghalt. 1956 júniusában rehabilitálták.

SALÁTA KÁLMÁN (1917–1958) politikus. 1944-ig a Magyar Gazdaságkutató Intézet munkatársa. 1942-ben barátaival megalakították a Teleki Pál Munkaközösséget. 1943-ban belépett a Független Kisgazdapártba. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban, a Magyar Függetlenségi Mozgalom Politikai Bizottsága tagja volt. Ugyancsak 1944-ben csatlakozott a Magyar Testvéri Közösséghez. 1945 februárjától az FKGP fővárosi főtitkárhelyettese, a pártközpontban a politikai osztály helyettes vezetője, az intézőbizottság tagja, rövid ideig titkára. Nagy Ferenc közeli munkatársa, titkára az Újjáépítési Minisztériumban, majd a Nemzeti Főtanács, illetve a miniszterelnökség alkalmazottja. 1945 októberében fővárosi törvényhatósági bizottsági, novemberben nemzetgyűlési mandátumot szerzett. A miniszterelnöki kinevezést kapott Nagy Ferenc körül csoportosuló fiatal értelmiségi kör, az „aprószenetek” vezéralakja. 1946 áprilisáig a parlamenti frakció titkárságvezetője, 1946 szeptemberétől az FKGP Országos Intézőbizottsága tagja, a párt külügyi bizottsága elnöke. Rendszeresen találkozott a Magyar

Testvéri Közösség tagjaival, így a politikai rendőrség őt is belekeverte a „köztársaság-ellenes összeesküvésű ügybe”. Az őrizetbe vétel elől illegálisba vonult, Varga Béla, illetve piarista és ferences szerzetesek bujtatták. 1947 februárjában átjutott a csehszlovák határon, ahonnan Németország amerikai megszállási övezetébe menekült. 1947. január 24-én megfosztották képviselői mandátumától. 1948-ban Nagy Ferencet követve az USA-ban telepedett le. 1949-től a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, 1951-ig az emigráns szervezet menekültügyi iroda-vezetője. Részt vett a Magyar Parasztszövetség Emigrációs Szervezete Politikai Bizottsága munkájában is. 1951-ben visszavonult a közvetlen politizálástól, az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatala alkalmazta, szerkesztő lett az Amerika Hangja magyar osztályán.

SÓLYOM László (1909–1950) 1944-ben az illegális kommunista párt katonai bizottságának tagja. 1945-ben Budapest rendőrfőkapitánya, 1946–1948 között katonai csoportfőnök, majd vezérkari főnök. 1950. május 20-án tartóztatták le, augusztus folyamán kivégezték. 1954. szeptember 17-én részben rehabilitálták, amit a Legfelsőbb Bíróság 1990. október 1-jén hatályon kívül helyezett és teljes körűen rehabilitálta.

STRASSER, Isa (1891–1970) a Schwartzkoppen porosz nemesi család sarja, író, óvónő, Bécsben a Motessori szellemiségű magánóvoda alapítója. 1923 és 1928 között Moszkvában élt. A *Die Rote Fahne* című újság szerkesztője, nyugdíjazását követően, 1955 után alapítója és vezetője a Weisse Margarithen nevű bécsi nyugdíjasklubnak.

STRASSER, Peter (1917–1962) technikus, osztrák politikus, az SPÖ tagja. 1946-ban megalapította a Sozialistische Jugend Österreich ifjúsági szervezetet, melynek 1954-ig elnöke volt. 1949-ben a legfiatalabb országgyűlési képviselő volt.

SZAKASITS Árpád (1888–1965) szociáldemokrata újságíró és politikus, kőfaragó. 1917-től MSZDP pártszervezeti titkár, a villamosvasúti alkalmazottak szakszervezetének vezetője. 1918-tól a *Népszava* belső munkatársa, 1920 után két évet tölt börtönben. 1925 és 1928

között a MÉMOSZ elnöke, 1925-től a szociáldemokrata párt vezető-ségi tagja. A német megszállás idején illegalitásban a Magyar Front elnöke. 1945 után az SZDP főtitkára, parlamenti képviselő és a koalíciós kormányok államminisztere. 1948 júniusában az MDP elnöke, 1948 és 1950 között az ország államfője. 1950 áprilisában feleségével együtt letartóztatták és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 márciusában szabadult, 1958-ban ismét országgyűlési képviselő lett és az Elnöki Tanács tagja. Ekkor már jelenléte a közéletben inkább szimbolikus volt.

SZÁNTÓ Zoltán (1893–1977) magyar diplomata, kommunista politikus. Eredetileg orvosi pályára készült, de az első világháború kitörése megakadályozta a továbbtanulásban. 1916-ban orosz fogságba került, itt került kapcsolatba az orosz forradalmi mozgalommal. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg ezredparancsnoka, hadosztály-politikai biztos volt. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába emigrált. A második világháború alatt a moszkvai székhelyű Kossuth Rádió adásait szerkesztette. 1945-ben hazatért és tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek. 1947–1949 között belgrádi nagykövet, 1949–1954 között Párizsban, majd 1955–1956 között Varsóban volt nagykövet. 1956 novemberében a Nagy Imre-kormány államminiszter lett. A szovjet intervenciót követően a jugoszláv nagykövetségen kapott menedéket családjával együtt. 1958-ban nyugdíjba vonult, ekkortól kezdve haláláig visszavonultan élt.

SZÉLIG Imre (1903–1968) szociáldemokrata politikus, lakatos. 1923-ban csatlakozott az MSZDP-hez, a Pest környéki Végrehajtó Bizottság titkárává választották. Az ország német megszállása után illegalitásba vonult, és kapcsolatba lépett az ellenállási mozgalommal. 1945 és 1947 között parlamenti képviselő. A pártban a szervezési főosztályt vezette. 1948 februárjában őt is kizárták, 1948 közepén elhagyta az országot, létrehozta az MSZDP külföldi képviseletét, annak titkára, majd 1951-től elnöke lett. Londonban telepedett meg, közel húsz éven keresztül a BBC munkatársa, a Munkásrovat vezetője volt. 1949 és 1957 között kiadta és szerkesztette a *Szociáldemokrata Népszavát*. 1956. november 4-én Kéthly Annával együtt az ENSZ

székhelyére repült, hogy elérjék a közgyűlés összehívását és a szovjet csapatok kivonását. 1956 végén a Strasbourghban létrehozott Magyar Forradalmi Tanács tagja lett. 1958-tól a párt főtitkáráként dolgozott tovább az emigrációban.

SZÉLL Jenő (1912–1994) népművelő, politikus, publicista. 1932-ben belépett a Kommunista Ifjúságmozgalom Szövetségébe (KIMSZ) és az egyetemi diákmozgalom titkára lett. 1933-ban másfél év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után Párizsban és Bécsben textilvegyészetet tanult. 1945-től pártalkalmazott, 1948–1950 között bukaresti magyar követ, 1951-ben az MDP KV munkatársa, 1951 és 1957 között a Népművészeti Intézet alapító igazgatója volt. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék aktív tagja lett, 1956. november 1-től a Magyar Rádió kormánybiztosává nevezték ki. A forradalom leverése után az OSZK tudományos munkatársa, valamint műfordító volt. 1959-ben öt év börtönbüntetésre ítélték, 1962-ben szabadult. 1964-től a Zeneműkiadó lektora, a Könyvvilág szerkesztője volt. A Történelmi Igazságtétel Bizottság egyik alapítója.

SZENTIVÁNYI Domonkos (1898–1980) diplomata. Gróf Teleki Pál tanársegédje volt, aki diplomáciai pályára irányította. 1927 és 1935 között az USA-ban és Kanadában követségi tanácsos volt. Teleki Pál egy diplomáciai tájékoztató osztályt állított fel, amelynek ő lett a főnöke. A német megszállást követően létrehozta a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) nevű ellenálló mozgalmat. A Magyar Közösség titkos szervezeteire támaszkodva irányította ifjabb Horthy Miklós kiugrási irodáját, ő készítette elő a Sztójay-kormány leváltását, valamint a Faragho Gábor-féle fegyverszüneti bizottság tagjaként az 1944. október 11-én aláírt fegyverszüneti egyezményt. 1946-ban az ÁVH a Magyar Közösség tagjaként letartóztatta, majd az első Magyar Közösség-perben 15 évi kényszermunkára ítélték. 1956. október 26-án szabadult, ezt követően 1957-től nyelvtanításból élt. 1972-ben az NSZK-ban telepedett le, ahol megírta emlékiratait.

SZILÁGYI József (1917–1958) kommunista politikus, jogász. 1947-től az MKP, illetve az MDP KV katonai és karhatalmi osztályvezetője

volt. 1953-tól Nagy Imre támogatója. 1956 januárjában kizárták az MDP-ből. Október 24-től Nagy Imre miniszterelnökségi titkárságát vezette. November 4. után Snagovba internálták, 1957 márciusában Budapestre szállították, 1958 áprilisában halálra ítélték és kivégezték.

TÁNCZOS Gábor (1928–1979) tanár, kommunista politikus. 1945-ben Baján belépett az MKP-ba, ahol ifjúsági vezető lett. Budapestre jött, és a Győrffy István Népi Kollégium egyik legfiatalabb tagjaként felsőfokú tanulmányokba kezdett. Funkcionáriusként a Diákszövetségben és a Dolgozó Ifjúság Szövetségében (DISZ) tevékenykedett. 1953 és 1954 között az ELTE-n tanársegédként, majd a DISZ Főiskola tanáraként oktató munkát végzett. A Petőfi Kör titkára volt és Nagy Imre híve lett. A forradalom leverését követően a Nagy Imre-csoporttal együtt a jugoszláv követségen kapott menedéket. Romániába deportálták, majd 1958 augusztusában 15 évi börtönre ítélték. 1962-ben amnesztiával szabadult. A Dolgozók Esti Gimnáziumában kapott állást, itt tanított 1962 és 1970 között. 1970-ben az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa lett. Csatlakozott a Charta 77 mozgalmat érő retorziók ellen fellépő magyarországi tiltakozókhoz. Özvegye: Bácskai Vera (1930) történész.

TARTSAY Vilmos (1901–1944) vezérkari százados. 1940-ben a nagyváradi huszárezred parancsnoka lett. A háború kitörésekor azonnal nyugdíjazását kérte, majd konzervgyárosként tevékenykedett. 1944 végén Nagy Jenő ezredes hatására bekapcsolódott a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága katonai vezérkarának munkájába, többek között a lakását és az irodáját is a rendelkezésükre bocsájtotta, az összejövetelek szervezését is vállalta. A mozgalom katonai szervezetében, személy gyűjtés és elosztás volt a feladata. 1944. november 22-én tartóztatták le saját lakásán, a többi katonatiszttel együtt, akikkel éppen gyűlést tartott. Később bíróság elé állították, majd kivégezték.

TILDY Zoltán (1889–1961) református lelkész, politikus. Az FkgP alapító tagja, ügyvezető elnöke. 1945–1946-ban miniszterelnök, 1946–1948-ban köztársasági elnök. 1948 augusztusától 1956. má-

jus 1-ig házi őrizetben tartották. 1956. október 26. és november 4. között államminiszter. 1958-ban hat év börtönbüntetésre ítélték, ahonnan egy év múlva szabadult.

ÚJHELYI Szilárd (1915–1996) művelődéspolitikus, szerkesztő. A Márciusi Front debreceni csoportjának vezetője, a három számot megért *Tovább* című lap egyik szerkesztője. Baloldali nézetei miatt ügyvédjelölti állásából elbocsátották, az újpesti Szociálpolitikai Intézet munkatársa lett 1940-ig. 1940-ben csatlakozott az illegális KMP-hez, mozgalmi munkájáért 1940-ben és 1944-ben is letartóztatták, részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-től 1948-ig a Népjóléti Minisztérium államtitkára, majd 1949-ig az MDP KV Kulturális Osztályának helyettes vezetője és a Kultúrkapcsolatok Intézetének főtthkára. 1949 decemberétől 1951 márciusáig a Magyar Rádió vezérigazgató-helyettese. 1951 márciusában letartóztatták és 1951 októberében a Tariska István-perben nyolcévi börtönre ítélték. 1954 júliusában szabadon engedték és rehabilitálták, kinevezték a Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztályának vezetőjévé, később filmfőigazgatóvá. A Nagy Imre köré tömörült pártellenzék tagja. Ő is a jugoszláv követségre menekült, és 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába internálták. 1958 novemberében térhetett haza. 1959-től az MTA Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, 1962-ben a Filmtudományi Intézet helyettes igazgatója, később igazgatója. 1967–1968-ban a Művelődési Minisztérium Kiadói Igazgatóságának vezetője, majd 1972-ig a Filmművészeti Főosztály vezetője. 1972-től a Külügyminisztérium főosztályvezetője, 1973 és 1977 között Magyarország párizsi UNESCO-nagykövete. 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja és az Új Márciusi Front alapító elnöke.

VAS Zoltán (1903–1983) író, politikus. 1919-ben belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, és harcolt a Vörös Hadseregben, később az illegális párt ifjúsági mozgalmának újjászervezésében vállalt szerepet. Emiatt 1920-ban eltanácsolták a gimnáziumból. Egy ideig csehszlovákiai emigrációban tevékenykedett, majd 1921-ben hazatért, de elfogták és tíz év börtönbüntetésre ítélték lázadás vádjával.

1922-ben egy fogolycsere keretében a Szovjetunióba utazott, ahol egyetemi tanulmányokat folytatott. A Kommunista Ifjúság Magyarországi Szövetségének titkárává és a párt Központi Bizottságának tagjává vált. Még ebben az évben visszatért Magyarországra a Komintern megbízásából, de ismét letartóztatták, és 1926-ban hat év börtönbüntetést kapott, amit 1929-ben 13,5 évre emeltek. 1940-ben szabadult Rákosi Mátyással együtt, és vele együtt ismét a Szovjetunióba ment. Szovjet tisztként, 1944 októberében tért vissza Magyarországra. 1945-ben Budapest közellátási kormánybiztosa, majd a főváros polgármestere volt. A Gazdasági Főtanács főtitkára. 1949-ben az Országos Tervhivatal elnöke, és a Minisztertanács Titkárságának vezetője. 1955–1956-ban a külkereskedelmi miniszter helyettese, majd a Szövetkezetek Országos Szövetségének elnöke. A forradalom alatt a Közellátási Kormánybiztosság elnökévé, majd közellátási kormánybiztossá nevezték ki. November 4-én Nagy Imrével együtt a jugoszláv követségre menekült. A romániai Snagovba internálták, ahonnan 1958 végén tért haza. Az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette

VÁSÁRHELYI Miklós (1917–2001) újságíró, jogász. Az MKP tagja, 1941-ig az óbudai szociáldemokrata ifjúsági szervezet titkára volt. A német megszállás után a fegyveres ellenállás tagja lett. A háború után a *Szabadság*, majd a *Szabad Nép* című újság munkatársa volt. 1950-ben rövid ideig a Rádió elnöke, 1951-ben a Művelt Nép Könyvkiadó felelős szerkesztője, 1952 és 1954 között pedig a *Hungary-Vengrija* című lap főszerkesztője lett. 1954-től a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnökhelyettese. 1955-ben Gimes Miklóssal együtt egy pártgyűlésen követelte a Rajk-per felülvizsgálatát, majd aláírt egy memorandumot, amely a kulturális élet ellenőrzésének megszüntetését követelte. Emiatt kizárták a pártból. Ezt követően könyvtárosként dolgozott, majd a forradalom idején, a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke lett. November 4-én a kormány többi tagjával együtt a jugoszláv nagykövetségre menekült, ahonnan Romániába internálták. A Nagy Imre-perben 5 év börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiával kiszabadult a börtönből, ezt követően a Képzőművészeti Kiadó lektoraként dolgozott, majd elbocsájtották. Egy építőipa-

ri cégnél tudott elhelyezkedni, ahol anyagbeszerzőként dolgozott 1972-ig. 1965-től az *Élet és Tudomány* című folyóirat munkatársa, majd 1972-től az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, sajtótörténeti kutatásokat végzett. 1973-tól a MAFILM dramaturgia volt. 1988-ban az Új Márciusi Front és a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja. A rendszerváltás után az SZDSZ egyik alapítója, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő volt. 1994 és 2001 között a Soros Alapítvány elnöki tisztét töltötte be.

WALTER, Roman (Valter, Neuländer Jenő) (1913–1983) román kommunista politikus. Az 1956-os magyar forradalom idején Budapestről küldött jelentéseket hazájába. Később tartotta a kapcsolatot a snagovi foglyokkal, Nagy Imrével és társaival.

ZÜHLSDORF, Volkmar von (Volkmar Johannes August Friedrich Maria von Zünlsdorff) (1912–2006) német jogász, diplomata és újságíró. 1931-től haláláig a köztársaság védelmére a demokratikus-köztársasági gondolkodású egykori frontkatonákat tömörítő Fekete-Vörös-Arany Birodalmi Lobogó (Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold) nevű szervezet tiszteletbeli elnöke volt. 1933-ban emigrált Ausztriába, majd 1938 és 1946 között Amerikában élt. 1952 és 1956 között politikai szerkesztő a *Die Zeit* című újságnál, 1957-től a konzervatív Deutsche Partei (DP) tagja. 1959 és 1977 között diplomáciai területen tevékenykedett, az USA-ban és Kanadában kultúrattasé, majd Thaiföldön és Laoszban követségi alkalmazott volt.

KÉPJEGYZÉK

1. kép Matteo Matteotti (forrás: https://it.wikipedia.org/wiki/Matteo_Matteotti/)
2. kép Leo Valiani (forrás: https://it.wikipedia.org/wiki/Leo_Valiani)
3. kép Dr. Christian Broda (forrás: www.parlament.gv.at/WWER/PAD_00079/)
4. kép A könyv német és olasz kiadásának címlapja (forrás: eredeti könyvborítók)
5. kép Kéthly Anna levele Potoczky Máriának, 1957. február 21. (a szerző tulajdonában, a levél első oldala)
6. kép Potocky Dezső (forrás: https://c2.staticflickr.com/6/5472/11034876815_6213db0ccd_b.jpg)
7. kép A berzéki sírkápolna (forrás: a szerző saját felvételei)
8. kép Potocky Mária fiatalkori képe (forrás: ÁBTL 2.1.-II/41/4, 7, 9)
9. kép Nógrádi Sándor MKP tagsági könyve (forrás: PIL 784.f.1.ő.e.)
10. kép Nógrádi Sándor felesége, Hildegard Schwandt (forrás: <http://www.tell-online.de/x-bonusmaterial-tell-hilde-alex-kola.html>)
11. kép Nógrádi Kálmán (forrás: <http://www.tell-online.de/x-bonusmaterial-tell-hilde-alex-kola.html>)
12. kép Jándy Géza (forrás: HM MIM Központi Irattára ifj. Jándy Géza anyaga 211/1710)
13. kép Részlet Jándy Géza kézzel írt önéletrajzából (forrás: HM MIM Központi Irattára ifj. Jándy Géza anyaga 211/1710)
14. kép Nógrádi Sándor kézzel írt levele Rákosi Mátyásnak, 1950. május 24. (részlet) (Forrás Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára M-KS 276.f.65.cs.52.ő.e. 136.)

15. kép Potocky Kálmán vallomásának részlete (Forrás: ÁBTL 2.1.-II/42/3. 4.)
16. kép Ifj. Jándy Géza levele a Legfőbb Katonai Ügyészhez, 1954. június 10. (forrás: ÁBTL-2.1.-II/21-a/5. 4.)
17. kép Jelentés Jándy Gézáné Potoczky Mária ügyében (forrás: ÁBTL 2.1. II/43.)
18. kép Potocky Mária vallomása (forrás: ÁBTL 2.1. II/43.
19. kép Dr. h. c. Hubertus Löwenstein (forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ed/Bundesarchiv_B_145_Bild-F034373-0001,_Hubertus_Prinz_zu_L%C3%B6wenstein.jpg)
20. kép Volkmar Zühlsdorff (forrás: http://kuenste-im-exil.de/KIE/Content/DE/Bilder/Objekte/zuehlsdorf-interview.jpg?__blob=poster&v=1)
21. kép Peter Strasser (forrás: http://www.dasrotewien.at/bilder/d32/Strasser_Peter_Head_SPOE_Parlament.jpg)
22. kép Fritz Molden (forrás: <https://static.squarespace.com/static/51e5ae06e4b0fa162621f8d3/52405307e4b0fa6edd5d9d64/52405307e4b0fa6edd5d9d68/1231520964032/1000w/fmolden.jpg>)
23. kép Alois Engländer (forrás: https://de.wikipedia.org/wiki/Alois_Englander)
24. kép Lída Matoušková (forrás: ČSFD.cz www.csfd.cz/tvurce/31269-lida-matouskova)
25. kép Hanna Molden (forrás: https://de.wikipedia.org/wiki/Hanna_Molden)
26. kép Az egykori jugoszláv, később a szerb nagykövetség épülete napjainkban
27. kép A francia nagykövetség épülete (forrás: <http://www.ambaf-rance-hu.org/local/cache-vignettes/L650xH434/be0b26ff8a-aa46ca-8a40d.jpg>)
28. kép Kéthly Anna kézzel írt levele Potoczky Máriának, 1956. november 27. (forrás: a szerző tulajdonában)

29. kép Potoczky Mária SPÖ tagsági könyve (forrás: a szerző tulajdonában)
30. kép Heinz Fischer (forrás: [https://de.wikipedia.org/wiki/Heinz_Fischer#/media/File:Heinz_Fischer_2012_\(cropped\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Heinz_Fischer#/media/File:Heinz_Fischer_2012_(cropped).jpg))
31. kép Péter Strasser emléktáblája (forrás: a szerző felvétele)
32. kép Potoczky Júlia családja, 1937 (Potoczky Júlia tulajdonában)
33. kép Potoczky Júlia (a szerző felvétele)

Nyomdai előkészítés és nyomdai munkák:
Virágmandula Kft.
Felelős vezető a kft. ügyvezetője

www.mandulavirag.hu

Kedves Rákosi Elnök.

Tudomására hozom, hogy a kötelező kommunista íbróág hiányos követelmények ellenesége ügyét firtózt közlembé azal a célal, hogy könnyebben folyathassa kátevő munkáját. Ezért máltatlan letem erre, hogy a Párt Központi Vezetőségének a tagja legyet.

1950. május 23.

Ugrádifándor

Potoczky Mária 1922-ben arisztokrata családban született. Első férjét, **Jándy Géza** volt horthysta századost, valamint bátyját és apósát az 1950-es évek elején Rákosiék letartóztatták és bebörtönözték, édesanyját internálótáborba zárták. 1948-ban Mária – aki különváltan élt férjétől – Nógrádi Sándor tábornoknak, a HM politikai főcsoportfőnökének lett a szeretője. A Nógrádi-ügy éppen a tábornokper előkészítése idején pattant ki, így az asszonyt is őrizetbe vették. Potoczky Máriát a Sólyom László és társai ellen lefolytatott perben 12 évre ítélték kémkedéséért. Összesen 6 évet töltött börtönben. Eközben zárkatársa volt Kéthly Anna szociáldemokrata politikus is, akivel későbbi, emigrációban töltött évtizedekben is bensőséges, baráti kapcsolatban maradt.

Potoczky Mária 1956-ban az Egyetemi Forradalmi Tanács tagjaként Nagy Imre hívei közé tartozott, ám a novemberi második szovjet intervenció napján nem a jugoszláv, hanem a francia követségen keresett – és talált – menedéket. Menekülését az osztrák szociáldemokrata ifjúsági vezető, **Peter Strasser** szervezte, akinek egy darabig a tolmácsa, később felesége lett. Második férje halála után az osztrák igazságügyminiszterrel, **Christian Brodaval** annak haláláig élt együtt. Potoczky Mária életútja a nempolitizáló sokaság közelmúltbeli odüsszeiájának egyike, az Eric Hobsbawm szerinti „szélsőségek évszázadában”. Azzal a különbséggel, ő dokumentálta is pályáját: egyaránt tudósít az 1956-os forradalom és a kényszerűen választott emigráns-sors mindennapjairól.

1950 Ft

